

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
«ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Πολιτικές ένταξης για τους πρόσφυγες - αιτούντες άσυλο επιζώντες
βασανιστηρίων**

ΑΝΤΩΝΙΑ ΑΡΓΥΡΕΛΛΗ

A.M. 3032202001403

**Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:
Σπυριδάκης Μάνος – Καθηγητής Τ.Κ.Ε.Π (Επιβλέπων)
Καψάλης Απόστολος - Καθηγητής Τ.Κ.Ε.Π
Παπαθεοδώρου Θεόδωρος –Καθηγητής Τ.Κ.Ε.Π**

**ΚΟΡΙΝΘΟΣ,
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023**

Home

*«...no one leaves home...
unless home is the mouth of a shark,
you only run for the border
when you see the whole city running as well...»*

Warsan Shire

My Brain is an Immigrant

*«My mind can travel anywhere ... Across the ocean, across dry land
Past, present and future
No traffic lights or mind the gap ...No one can stop me moving.*

*My eyes can see the un-seeable...My ears can hear the un-hearable...My hands can
touch the invisible...I think non-stop...More bad, less good.*

*Fear, flashback, scared, hopeless,
Stressful.
Sometimes I see no future.
More sadness.
Loneliness.
Insecurity.*

This is my immigrant mind»

Senait Hagose

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά ...

...τους καθηγητές μου για την καθοδήγησή τους...

...τις συναδέλφισσές μου για την παρότρυνση και συνεχή εμπύχωση...

...τα παιδιά μου και την οικογένειά μου για την απεριόριστη κατανόηση και υπομονή.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	5
ΠΡΟΟΙΜΙΟ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	8
1.1 Βασικές εννοιολογήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου	8
1.1.1 Μετανάστευση.....	8
1.1.2 Πρόσφυγας ή Μετανάστης.....	8
1.1.3 Υπηκοότητα και Ιθαγένεια.....	10
1.2 Η αντιμετώπιση των πολιτών τρίτων χωρών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο	10
1.2.1 Ο αντίκτυπος της κρίσης του 2015	12
1.2.2 Η κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών και των ανιθαγενών ...	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ	19
2.1 Ορισμός και μορφές των βασανιστηρίων.....	20
2.2 Νομοθεσία για την απαγόρευση των βασανιστηρίων.....	22
2.3 Το Πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης και η διαδικασία διερεύνησης των βασανιστηρίων	23
2.4 Οι συνέπειες των βασανιστηρίων στους επιζώντες και το δικαίωμα στην αποκατάσταση.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΖΩΝΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ ΩΣ ΕΥΛΑΩΤΗ ΟΜΑΔΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΑΣΥΛΟΥ	26
3.1 Ορισμός και έννοια της ευαλωτότητας.....	27
3.2 Η διασφάλιση ειδικής μέριμνας για τους επιζώντες βασανιστηρίων	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	32
4.1 Το πλαίσιο της έρευνας.....	32
4.2 Σκοπός και στόχοι της παρούσας εργασίας.....	36
4.3 Μέθοδος έρευνας - Βιβλιογραφική ανασκόπηση	37
4.4 Κριτήρια για την εύρεση δεδομένων και τρόπος συλλογής πληροφοριών.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΠΙΖΩΝΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ.....	39
5.1 Εντοπισμός της ευαλωτότητας των επιζώντων βασανιστηρίων κατά τη διάρκεια των διαδικασιών ασύλου	39
5.2 Διαδικασία ταυτοποίησης και πιστοποίησης των επιζώντων βασανιστηρίων	46
5.3 Περίθαλψη και αποκατάσταση των επιζώντων βασανιστηρίων	48
5.4 Η κοινωνική ένταξη των επιζώντων βασανιστηρίων.....	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	61

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Την τελευταία δεκαετία τα κράτη μέλη της ΕΕ έγιναν αποδέκτες μεγάλων προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών με έτος ορόσημο το 2015. Η Ελλάδα από χώρα αποστολής μεταναστών, μετατρέπεται σε χώρα διέλευσης, ενώ βαθμιαία αποκτάει τα χαρακτηριστικά χώρας προορισμού. Μετανάστες, αιτούντες άσυλο και αναγνωρισμένοι πρόσφυγες αποτελούν ένα πολυπολιτισμικό “μωσαϊκό” ανθρώπων με εξατομικευμένες ανάγκες και διαφορετικές δυσκολίες ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής, αναλόγως του προφίλ τους. Υπό αυτό το πρίσμα, ιδιαίτερης προσοχής χρήζουν και οι επιζώντες βασανιστηρίων, καθώς τα σωματικά και ψυχικά τραύματα τους καθιστούν ιδιαίτερα ευάλωτους. Η παρούσα εργασία διερευνώντας την ήδη υπάρχουσα γνώση επιχειρεί να εκτιμήσει τον βαθμό που οι οδηγίες, οι νομοθεσίες και οι πολιτικές διευκολύνουν την ένταξή τους στις κοινωνίες που διαμένουν. Τέλος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, λόγω συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων και παραλείψεων επί σειρά ετών, οι διαδικασίες εντοπισμού και ταυτοποίησής τους καθίστανται ελλιπείς, ενώ περιορισμένη κρίνεται και η μέριμνα για την πρόσβαση στην περίθαλψη και την αποκατάστασή τους. Στις πολιτικές ένταξης δεν γίνεται ρητή αναφορά σε εξατομικευμένες ανάγκες και δράσεις που χρήζουν οι επιζώντες βασανιστηρίων προκειμένου να είναι εφικτή η απρόσκοπτη ενσωμάτωσή τους στις κοινωνίες υποδοχής.

Λέξεις κλειδιά: πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο, θύματα βασανιστηρίων, ευαλωτότητα, ένταξη

ABSTRACT

The year 2015 was a landmark year with large-scale flows of migrants and refugees making their way to the member states of the EU. Greece, from a migrant sending country was converted to a transit country and eventually into a host of migrants, asylum seekers and refugees. Each one of the people belonging to this multicultural group has individual needs and faces different challenges during their integration in the host society. In this context, particular attention should be given to asylum seekers and refugee survivors of torture, whose physical and psychological trauma, makes them more vulnerable to hazard. This paper attempts to examine the extent to which, guidelines, legislation and policies facilitate their integration in host societies. The paper concludes that certain policies and procedures that were implemented over the years, have had a negative impact in the process of the identification and recognition of torture victims. Special provisions intended to provide access to healthcare services and rehabilitation centers are characterized insufficient. Finally, integration strategies do not make specific mention to victims of torture.

Key words: refugees, asylum seekers, torture victims, vulnerability, integration

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η παρούσα έρευνα εκπονείται στον απόηχο μιας οκταετίας που σηματοδεύτηκε από τη μεταναστευτική κρίση σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, επηρέασε οικονομίες, απείλησε κυβερνήσεις και ανέδειξε νέες πολιτικές ισορροπίες. Το 2019, στα κράτη μέλη της ΕΕ ζούσαν πλέον 2.712.477 αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, ενώ τους 10 πρώτους μήνες του 2020, είχαν καταγραφεί 390.000 νέες αιτήσεις ασύλου στην ΕΕ (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2019, 2021). Η απόφαση των ΗΠΑ το 2021 να σταματήσουν την προσπάθεια ανοικοδόμησης του Αφγανιστάν (nation building) και να αποσύρουν τα στρατεύματά τους ενώ οι Taliban παρήλαυναν ήδη στη χώρα, καθώς και η Ρωσική επίθεση στην Ουκρανία, εξώθησε και συνεχίζει να εξωθεί ομάδες ανθρώπων σε φυγή (ΕΛΙΑΜΕΠ, 2021).

Ο πολιτισμικά ετερόκλητος από τον ευρωπαϊκό πληθυσμός που εισέρχεται στις ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία έτη, εγείρει έντονο προβληματισμό για τη διασφάλιση επιτυχούς ένταξης στο γίνεσθαι των κοινωνιών υποδοχής.

Ο προβληματισμός αυτός εντείνεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι το εύρος της πολιτισμικής ανομοιομορφίας μεταξύ των ίδιων των προσφύγων είναι ιδιαίτερα μεγάλο, καθώς προέρχονται από κοινωνίες με διαφορετική δομή και ιστορική εξέλιξη, διαφορετική εθνογραφία και γλώσσα. Επιπλέον, η κουλτούρα, τα ήθη και οι ιδιαίτερες συμπεριφορές των πληθυσμών αυτών επηρεάστηκαν από διαφορετικές θρησκευτικές αντιλήψεις που ερίζουν και προκαλούν βίαιες συμπεριφορές μεταξύ των πιστών, ακόμη και αν αυτοί ανήκουν στην ίδια θρησκεία αλλά σε διαφορετικό δόγμα (μουσουλμάνοι σίιτες-σούνιτες).

Οι πληθυσμοί που βρίσκονται σε μετακίνηση δεν χαρακτηρίζονται από τις ίδιες ανάγκες, ενώ αντιμετωπίζουν διαφορετικές δυσκολίες ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής αναλόγως το προφίλ τους. Παράγοντες, όπως οι λόγοι απομάκρυνσης από τη χώρα προέλευσης, η αναγνώριση ή η έλλειψη ιθαγένειας, η θρησκευτική πίστη, η οικογενειακή κατάσταση, το φύλο, η ηλικία, τα προσωπικά τους βιώματα αλλά και η κατάσταση υγείας, αποτελούν παραμέτρους που επηρεάζουν τη δυνατότητα και τον βαθμό ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής, και γι' αυτό θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά το σχεδιασμό των πολιτικών ένταξης από τις χώρες υποδοχής.

Υπό αυτό το πρίσμα, ιδιαίτερης προσοχής χρήζουν και οι επιζώντες βασανιστηρίων, οι οποίοι σύμφωνα με το International Rehabilitation Council for Torture Victims (εφεξής IRCT) τη χρονική περίοδο 2002 -2012 αποτελούσαν το 30,6% από 3.097.065 αιτούντες άσυλο (IRCT, 2013).

Ο εντοπισμός και χαρακτηρισμός των θυμάτων είναι ουσιαστικής σημασίας προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλή ένταξη λειτουργικών ατόμων στις κοινωνίες υποδοχής, ατόμων δηλαδή που, μεταξύ άλλων, έχουν καταφέρει να ανταποκριθούν θετικά και εποικοδομητικά στις νέες κοινωνικές ανάγκες, ξεπερνώντας οποιαδήποτε αρνητική εμπειρία του παρελθόντος στεκόταν τροχοπέδη στην στήριξη αλλά και στην περαιτέρω ανέλιξη των προσωπικών τους δυνατοτήτων (Rogers, όπως αναφέρεται σε Δοϊρανλή, 2021).

Το βασικό ερώτημα που ευελπιστεί να απαντήσει η συγκεκριμένη εργασία είναι σε ποιο βαθμό οι πολιτικές σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο εγγυώνται την προστασία των επιζώντων βασανιστηρίων από την πρώτη στιγμή της εισόδου τους στα κράτη μέλη, και διευκολύνουν την ομαλή τους ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1.1 Βασικές εννοιολογήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου

Εν συνεχεία, κρίνεται αναγκαίο να γίνει μια σύντομη αποσαφήνιση των βασικών εννοιών που περιβάλλουν το εν λόγω ερώτημα, προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόησή τους, αλλά και να γίνει αντιληπτή η σχέση τους με τη διερεύνηση του ερωτήματος.

1.1.1 Μετανάστευση

Ο όρος μετανάστευση συνεπάγεται τη μόνιμη ή προσωρινή μετακίνηση και διαμονή ενός ατόμου ή μιας ομάδας σε άλλη περιοχή από τον τόπο καταγωγής ή συνήθους διαμονής ή και στο εσωτερικό ενός άλλου κράτους.

Ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά που προσδίδονται σε κάθε μετακίνηση, κοινός παρονομαστής σε όλες τις περιπτώσεις αποτελεί η μεγάλη απόκλιση που παρατηρείται μεταξύ χωρών (και περιφερειών) αναφορικά με τον βαθμό εξασφάλισης κατάλληλων συνθηκών υγιούς διαβίωσης, διασφάλισης της σωματικής ακεραιότητας και της ζωής και σεβασμού των δικαιωμάτων. Όταν η μετακίνηση είναι αναγκαστική, και συνεπώς ακούσια, συνοδεύεται από συναίσθημα φόβου για τη ζωή και αγωνία για την επιβίωση (Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης - ΔΟΜ, 2009).

Την τελευταία δεκαετία, ιδιαίτερες περιστάσεις οδήγησαν σε αύξηση των ανθρώπων που βρίσκονται σε αναγκαστική μετακίνηση στη Λεκάνη της Μεσογείου. Αυτές οι ροές χαρακτηρίζονται από μεγάλη ετερογένεια ως προς τα αίτια της δίωξής τους από τη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής. Η απόσυρση των Αμερικανικών στρατευμάτων και η παράλληλη επάνοδο εξτρεμιστικών ομάδων στο Αφγανιστάν, και η επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία οδήγησαν σε νέα κύματα αναγκαστικής μετακίνησης.

Επιπλέον, καθώς τα δίκτυα μετακίνησης φτάνουν αργά ή γρήγορα σε ένα σημείο σύγκλισης (Ανάγνου Μ, 2020), παρατηρούνται στις ακούσιες μετακινήσεις και άτομα που έχουν εγκαταλείψει τη χώρα τους οικειοθελώς σε αναζήτηση καλύτερων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών διαβίωσης.

1.1.2 Πρόσφυγας ή Μετανάστης

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, ο διαχωρισμός και ο χαρακτηρισμός του πληθυσμού που βρίσκεται σε μετακίνηση γίνεται βάσει των λόγων απομάκρυνσής του από τον τόπο καταγωγής ή συνήθους διαμονής.

Σύμφωνα με την UNCHR, ο όρος “πρόσφυγας” χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει εκείνα τα άτομα που εγκαταλείπουν τις χώρες τους προκειμένου να

διαφύγουν από ένοπλες συρράξεις ή άλλου τύπου διώξεις και να αναζητήσουν προστασία και ασφάλεια σε άλλες χώρες. Για να αναγνωριστεί το καθεστώς του πρόσφυγα πρέπει να πληρούνται σωρευτικά οι προϋποθέσεις του ψηφίσματος της Έκτατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. Για τα άτομα που αποφασίζουν να αφήσουν τη χώρα τους ιδιοβούλως, χωρίς να συντρέχουν λόγοι διώξης, χρησιμοποιείται ο όρος μετανάστης. Οι μετανάστες, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες, άμα τη επιστροφή τους στη χώρα καταγωγής θα συνεχίσουν να απολαμβάνουν την προστασία της. Αντιθέτως, τα άτομα των οποίων η χώρα καταγωγής τους δεν επιθυμεί ή αδυνατεί να προστατεύσει, αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες και προστατεύονται από τα κράτη υποδοχής και διεθνείς οργανισμούς όπως την UNCHR (Edwards, 2016).

Η διάκριση αυτή μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη είναι σημαντική διότι δεν διαφοροποιεί τους πληθυσμούς που μετακινούνται μόνο βάσει ορισμών, αλλά καθορίζει και το βαθμό της διεθνούς νομικής προστασίας που δικαιούνται. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951, το Πρωτόκολλο του 1967 και άλλα διεθνή νομικά κείμενα, μέσω της χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος ή επικουρικής προστασίας, αποτρέπουν την επιστροφή των προσφύγων σε συνθήκες που θα έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή τους, την ελευθερία τους και την σωματική τους ακεραιότητα, και εγγυώνται την παροχή ειδικών δικαιωμάτων. Τουναντίον, οι μετανάστες απολαύουν μόνο μιας γενικής προστασίας, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Edwards, 2016). Το 1989, υπογράφηκε από τα συμβαλλόμενα μέλη κράτη, εκτός της Σομαλίας και των ΗΠΑ, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του παιδιού, η οποία προσδιορίζει το νομικό καθεστώς του παιδιού πρόσφυγα (Γεωργιάδης & Πανταζής, 2020).

Επιπροσθέτως, ο διαχωρισμός μεταξύ μεταναστών και προσφύγων, διαφοροποιεί τη δέσμευση της χώρας υποδοχής απέναντί τους. Στην περίπτωση των μεταναστών, η κάθε χώρα είναι ελεύθερη να εφαρμόσει δικούς της μεταναστευτικούς νόμους και διαδικασίες, ενώ στην περίπτωση των προσφύγων, οι χώρες δεσμεύονται τόσο από τη εθνική νομοθεσία όσο και το διεθνές δίκαιο (Edwards, 2016). Η τήρηση της Σύμβασης της Γενεύης ελέγχεται από την UNHCR της οποίας το έργο συντελείται αποκλειστικά σε ένα πλαίσιο ανθρωπιστικό και κοινωνικό. (Γεωργιάδης & Πανταζής, 2020, Edwards, 2016).

Συνεπώς, και στην εν λόγω έρευνα, ο διαχωρισμός μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τους επιζώντες βασανιστηρίων αφού η

χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα συνεπάγεται και τη χορήγηση δικαιωμάτων που διευκολύνουν την ένταξη τους.

1.1.3 Υπηκοότητα και Ιθαγένεια

Αναφορικά με τις δυο έννοιες που έχουν προκύψει για να δηλώσουν τη σχέση του ατόμου με το κράτος, την ιθαγένεια και την υπηκοότητα, η ιθαγένεια συνεπάγεται του να είσαι μέλος ενός έθνους και αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο. Η ιθαγένεια αποκτάται με τη γέννηση ή την υιοθεσία, το γάμο ή την καταγωγή, αναλόγως της νομοθεσίας της κάθε χώρας. Από την άλλη, η υπηκοότητα είναι μια στενότερη έννοια: είναι μια συγκεκριμένη νομική σχέση μεταξύ ενός κράτους και ενός προσώπου. Με την αναγνώριση της υπηκοότητας αναγνωρίζονται στα άτομα κάποια δικαιώματα και υποχρεώσεις. Σε αυτή την περίπτωση η υπηκοότητα δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιθαγένεια (The Economist, 2017).

Το κάθε κράτος ορίζει με νομοθεσία συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να θεωρηθεί κάποιος πολίτης μιας χώρας (Σπυροπούλου, 2012). Αναφορικά με την ιδιότητα να θεωρείται κάποιος πολίτης της Ε.Ε., η ιθαγένεια χώρας της ΕΕ συνεπάγεται αυτόματα και ιθαγένεια της ΕΕ. Ωστόσο, η ευρωπαϊκή, δεν αντικαθιστά την εθνική, αλλά θεωρείται συμπληρωματική (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, χ.ε.)

Υπό αυτό το πρίσμα, και αναφορικά με τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, η Arendt (2015) υποστήριξε, ότι αυτοί ειδικά, έχουν ανάγκη από πολιτικές και νομοθεσίες προκειμένου να προστατευθούν τα δικαιώματά τους. Ο Agamben (2015) θα προσθέσει, ότι ενώ ο πρόσφυγας και ο άπατρις θα έπρεπε να κατοχυρώνουν και μόνο από την ιδιότητά τους την πρόσβασή τους στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, το σύστημα του έθνους-κράτους τους αφήνει «μετέωρους», αφού υπάρχει άρρηκτη σύνδεση μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του πολίτη.

Εν προκειμένω, στην υπό εξέταση εργασία, το ενδιαφέρον έγκειται στο μέτρο που ο χαρακτηρισμός αυτών των ατόμων ως αλλοδαπών ή πολιτών τρίτων χωρών ή απάτριδων, γίνεται η αφορμή ώστε να μην έχουν πρόσβαση σε ίσα δικαιώματα με τους ιθαγενείς και τους υπηκόους στις χώρες υποδοχής, επηρεάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, την ομαλή ένταξη τους στο οικονομικό-κοινωνικό γίγνεσθαι.

1.2 Η αντιμετώπιση των πολιτών τρίτων χωρών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο

Εν συνεχεία, γίνεται μια σύντομη και συνοπτική αναφορά στην πρόθεση των εθνικών κυβερνήσεων και των Ευρωπαϊκών θεσμών απέναντι στους πολίτες τρίτων

χωρών και τους απάτριδες που διαμένουν στα κράτη μέλη. Η πρόθεση αυτή συνδέεται άμεσα και με τον σχεδιασμό αποτελεσματικών πολιτικών ενσωμάτωσης και συμπερίληψης, και δη πολιτικών που θα λαμβάνουν υπόψη την ευαλωτότητα συγκεκριμένων ομάδων.

Η ΕΕ μέχρι και το πρόγραμμα της Χάγης εστίαζε κυρίως στην υιοθέτηση νομοθεσιών και πολιτικών για την καταστολή της παράνομης μετανάστευσης, ενώ ο σχεδιασμός πολιτικών για την αποτελεσματική ενσωμάτωση των πολιτών τρίτων χωρών και απάτριδων δε φαινόταν να την απασχολεί. Και πάλι όμως, δε γινόταν λόγος για εναρμονισμένες πολιτικές ένταξης, αλλά για υποστήριξη των πολιτικών ένταξης των κρατών μελών. Τον Δεκέμβριο του 2000, η Σύνοδος κορυφής της Νίκαιας, υιοθέτησε τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων με στόχο την αποτελεσματική προστασία αυτών των ατόμων σε όλη την Ευρωπαϊκή Επικράτεια. Εν συνεχεία, το πολυετές Πρόγραμμα της Χάγης για την περίοδο 2005-2009 επισήμανε τη μονιμότητα του μεταναστευτικού φαινομένου και υπογράμμισε την επιτακτική ανάγκη σχεδιασμού και λήψεως πολιτικών με στόχο την αποτελεσματική ενσωμάτωση των μεταναστών και τη διατήρηση της συνοχής των κοινωνιών υποδοχής (Παπαθεοδώρου 2015 & Σαρρής, 2014). Στο πρόγραμμα της Στοκχόλμης για μια ανοιχτή και ασφαλή Ευρώπη, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών στην προστασία ευάλωτων ομάδων, όπως τα παιδιά και τα θύματα βίας. Συγχρόνως, επισημαίνεται η σημαντικότητα της ανάπτυξης της δεύτερης φάσης του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου (εφεξής ΚΕΣΑ) έως το 2012 (EUR-Lex & Legal Information Unit, 2010).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι η ΥΑ του ΟΗΕ είχε εκφράσει την ανησυχία της, ότι η διαδικασία εναρμόνισης των πολιτικών μπορεί να οδηγήσει στην υποβάθμιση της ανάγκης παροχής προστασίας στους πρόσφυγες, στην προσπάθειά τους να ελέγξουν τη λαθρομετανάστευση και να καταστείλουν την εμπορία ανθρώπων. Επιπλέον, επέστησε την προσοχή στον κίνδυνο ενίσχυσης των περιοριστικών μέτρων και μετακίνησης της τρέχουσας εθνικής πρακτικής προς τον χαμηλότερο κοινό παρονομαστή (UNHCR, χ.ε.)

Εν συνεχεία, το άρθρο 80 της Συνθήκης της Λισαβόνας (1.12.2009) κατοχύρωσε την αρχή της αλληλεγγύης για τις πολιτικές μετανάστευσης (Schmid-Drüner, 2021). Τον Μάρτιο του 2014, η Επιτροπή ανακοίνωσε την πρότασή της για έναν Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) με τίτλο «Μια ανοιχτή και ασφαλής Ευρώπη από τη θεωρία στην πράξη» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2014). Τον

Ιούνιο του 2014, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καθόρισε τις «στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον νομοθετικό και επιχειρησιακό σχεδιασμό για τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» για την περίοδο 2014-2020. (Schmid-Drüner, 2021)

Υπό την πίεση των συνεπειών της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης και του πρώην ανατολικού μπλοκ, η Ελλάδα προσπάθησε με την ψήφιση του ν. 1975/1991 να δώσει λύση σε ζητήματα που πλαισιώνουν την είσοδο και την παραμονή μαζικών μεταναστατευτικών ρευμάτων. Η λήψη αυστηρών μέτρων είχε στόχο την αναχαίτιση της παράτυπης μετανάστευσης. (Παπαθεοδώρου, 2015, Καψάλης, 2018, Petracou et al., 2018).

Το 2011 με τον ν. 3907/2011 δημιουργήθηκε η Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής της νέας Υπηρεσίας Ασύλου. Μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος POSEIDON, η FRONTEX ενέτεινε την παρουσία της στο Αιγαίο συνδράμοντας την αστυνομία και το λιμενικό σώμα στον έλεγχο των συνόρων. Από τα τέλη του 2012 η επιτήρηση στα χερσαία σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από νέο ηλεκτρονικό σύστημα, και η ολοκλήρωση της κατασκευής τείχους 12 χλμ, δυσχέρανε το πέρασμα στην Ευρώπη και έστρεψε τους μετανάστες στην αναζήτηση νέου τρόπου εισόδου. Στο μέλλον, το Βορειοανατολικό και Νοτιοανατολικό Αιγαίο θα αποτελέσει την κύρια πύλη εισόδου (Petracou et al., 2018)

1.2.1 Ο αντίκτυπος της κρίσης του 2015

Σε μια προσπάθεια αποσυμφόρησης των ελληνικών νησιών η ΕΕ θα προβεί σε Κοινή Δήλωση με την Τουρκία τον Μάρτιο του 2016, σύμφωνα με την οποία, θα επιστρέφονται στην Τουρκία, άτομα που εισήλθαν στον Ελλαδικό χώρο παράνομα, με πύλη εισόδου τα πέντε ακριτικά νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο, Κω και Λέρο, και των οποίων οι αιτήσεις ασύλου έχουν απορριφθεί ως αβάσιμες, προδήλως αβάσιμες και απαράδεκτες (Κορώνης 2021, Schmid-Drüner, 2021). Σε αυτό το πλαίσιο, καθιερώνεται και η έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας (Leivaditi et al., 2019). Ωστόσο, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ, 2016), αμφισβήτησε τον αποδιδόμενο χαρακτηρισμό ειδικά για την Τουρκία, αφού βάσει του γεωγραφικού περιορισμού της Σύμβασης της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951, η Τουρκία αναγνωρίζει ως πρόσφυγες μόνο άτομα που προέρχονται από την Ευρώπη.

Στο αρχικό στάδιο της εφαρμογής της, προκειμένου να είναι εφικτή η καταγραφή τους, τα άτομα που έφθαναν στα νησιά κρατούνταν στα κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης “ΚΥΤ ή hotspots”. Με την πάροδο του χρόνου, τα “hotspots” αποτέλεσαν χώρους διαμονής για τους αιτούντες μέχρι και την ολοκλήρωση της διαδικασίας ασύλου. (ECRE, 2021).

Τον Μάρτιο του 2016, αρκετές χιλιάδες άνθρωποι εγκλωβίστηκαν λόγω της κοινής δήλωσης της ΕΕ - Τουρκία και του κλεισίματος των συνόρων της ΠΓΔΜ (σημερινή Βόρεια Μακεδονία) με την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν άτυποι καταυλισμοί, όπως αυτός της Ειδομένης. Λόγω της έλλειψης χωρητικότητας στα hotspots, ολόκληρα νησιά θα χαρακτηριστούν περιοχές περιορισμού (Gunst et al., 2019, Petracou et al. 2018).

Ο ν. 4375/2016 (3 Απριλίου 2016) εισήγαγε σημαντικό αριθμό αλλαγών στις διαδικασίες υποδοχής και ασύλου, με την εισαγωγή της "Fast track" διαδικασίας και την κράτηση των αλλοδαπών σε κλειστά ΚΥΤ μέχρι και 25 ημέρες. Επιπλέον, ενισχύθηκε η συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) και της Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (Frontex) στην Ελλάδα. Οι διαδικασίες περιλάμβαναν και ιατρικό έλεγχο των άρτι αφιχθέντων. Άτομα σε κατάσταση ευαλωτότητας εξαιρούνταν από τη διαδικασία Fast-Track στα σύνορα, και παραπέμπονταν στην κανονική διαδικασία εξέτασης του αιτήματός τους για διεθνή προστασία. Ωστόσο, αυτή η διοικητική πρακτική, οδήγησε στην κατάχρηση και στην “εργαλειοποίηση” της ευαλωτότητας ως μέτρο αποφυγής της επανεισδοχής στην Τουρκία των αιτούντων που κινδύνευαν με απόρριψη, φέρνοντας στην επιφάνεια τις αδυναμίες της διαδικασίας που ακολουθείται για τον εντοπισμό της ευαλωτότητας, και επιτρέποντας την είσοδο κυκλωμάτων κατά των οποίων υπήρξαν υπόνοιες για την έκδοση ψευδών γνωματεύσεων (Κορώνης, 2021).

Επιπλέον, τον Απρίλιο του 2016 η Επιτροπή, στα πλαίσια ενός ανανεωμένου και βελτιωμένου ΚΕΣΑ, ανακοίνωσε την εφαρμογή ενός νέου συστήματος, το οποίο με δίκαιο τρόπο θα καθορίζει το κράτος μέλος που θα είναι υπεύθυνο για τους αιτούντες άσυλο. Το σύστημα Eurodac και η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (εφεξής EASO) ενισχύονται. Παράλληλα, προτείνεται η μεταρρύθμιση του Κανονισμού του Δουβλίνου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016) μολονότι διατηρείται η εφαρμογή της αρχής της εξέτασης του αιτήματος από την πρώτη χώρα εισόδου, που έχει ως συνέπεια τη συνέχιση της διοικητικής επιβάρυνσης μόνο σε ορισμένα κράτη-μέλη (Keller 2020, Schmid-Drüner, 2021).

Προκειμένου να συμβάλει ενεργά στην ομαλή λειτουργία του ΚΕΣΑ, προτείνεται η μετατροπή της EASO σε οργανισμό (Schmid-Drüner, 2021). Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και Εξόριστους (εφεξής ECRE) αμφισβήτησε ότι ο ρόλος του εν λόγω οργανισμού θα περιορίζεται στην εφαρμογή πολιτικών ασύλου, αφού το διοικητικό του συμβούλιο θα περιλαμβάνει έναν εκπρόσωπο από κάθε κράτος, δύο εκπροσώπους της Επιτροπής και μόνο έναν εκπρόσωπο της Έπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες ο οποίος όμως δεν θα έχει δικαίωμα ψήφου (ECRE, 2021). Πράγματι, στις 19 Ιανουαρίου του 2022 η EASO θα μετονομαστεί σε European Union Agency for Asylum, (εφεξής EUAA, 2022).

Εν συνεχεία, η στρατηγική χρηματοδότησης της ΕΕ άλλαξε τον Αύγουστο του 2017. Τα κονδύλια της ΕΕ άρχισαν να διοχετεύονται μέσω υπηρεσιών της ελληνικής κυβέρνησης. Για τον λόγο αυτό, πολλές ΜΚΟ αναγκάστηκαν να διακόψουν την παροχή υπηρεσιών στους πρόσφυγες (Gunst et al., 2019).

Το αδιέξοδο στο οποίο οδήγησε η δήλωση της ΕΕ-Τουρκίας και η εφαρμογή της στα ελληνικά νησιά – αλλά και οι πιέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης - είχαν ως αποτέλεσμα τη θέσπιση του ν. 4636/2019 ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2020 και τροποποίησε σημαντικά τον ν.4375/2016. Τον Μάιο του 2020, ο ν. 4686/2020 εισήγαγε περαιτέρω τροποποιήσεις, οι οποίες οδήγησαν στον περιορισμό των δικαιωμάτων των ευάλωτων ατόμων, τα οποία και περιόριζε στα “hotspots” (Greek Council For Refugees And Oxfam Briefing, 2020).

Συγκεκριμένα, ο ν. 4636/2019, προχώρησε στη διατήρηση των ελάχιστων εγγυήσεων που αναφέρονται στις σχετικές ευρωπαϊκές οδηγίες για την υποδοχή, τη διαδικασία ασύλου και τη διεθνή προστασία (2013/33/E, 2013/32/EE, 2011/95/EE). Το νέο νομοθετικό πλαίσιο, μεταξύ άλλων, εισήγαγε νέους κανόνες για την εφαρμογή της έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας και μικρότερες προθεσμίες στις προσφυγές, Η διοικητική κράτηση αναδείχθηκε ως το κύριο μέσο αντιμετώπισης στη διαχείριση των μεικτών ροών. Αναφορικά με τη εν λόγω εργασία, η πιο σημαντική αλλαγή που επέφερε, είναι η κατάργηση της σύνδεσης των ατόμων που πάσχουν από διαταραχή μετατραυματικού στρες, (PTSD) με κάποια ειδική ομάδα ευαλωτότητας. Επιπλέον, το άρθρο 15 του ν. 4686/2020 που τροποποίησε τον ν. 4636/2019, έπαυσε την προτεραιότητα βάσει ευαλωτότητας στις διαδικασίες καταγραφής και εξέτασης αιτήματος (Κορώνης, 2021). Το εν λόγω άρθρο αντικαταστάθηκε με το άρθρο 88 του ν. 4939/2022 «Κύρωση Κώδικα Νομοθεσίας για την υποδοχή, τη διεθνή προστασία

πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών και την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων αλλοδαπών» που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 10.06.2022 (ΦΕΚ Α'/111/10-06-2022), (Greek Council For Refugees And Oxfam Briefing, 2020 , ECRE, 2020).

Εν συνεχεία, τα γεγονότα στη συνοριακή γραμμή του Έβρου στις αρχές του 2020 και οι επείγουσες συνθήκες λόγω της πανδημίας του COVID-19, ώθησαν στην επιβολή 14ήμερης καραντίνας στις νέες αφίξεις και στην αναστολή της πρόσβασης στην Υπηρεσία Ασύλου έως τα μέσα Μαΐου 2020 (ECRE, 2020).

Το Σεπτέμβριο του 2020 η Επιτροπή ανακοίνωσε το Νέο Σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο, αποσκοπώντας μεταξύ άλλων, στην ενίσχυση καλύτερων και αποτελεσματικότερων διαδικασιών ασύλου και στην εγγύηση ουσιαστικής αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή χ.ε.).

Ωστόσο, και στην περίπτωση του Συμφώνου υπήρξαν έντονες αντιδράσεις από πλήθος οργανώσεων οι οποίες συγκέντρωσαν σε κοινή δήλωση τους προβληματισμούς τους. Στη δήλωση γίνεται αναφορά στη χαμένη ευκαιρία ριζικής αλλαγής του Κανονισμού Δουβλίνου, αφού η εξέταση των αιτημάτων ασύλου παραμένει ουσιαστικά ευθύνη της πρώτης χώρας εισόδου. Στη δήλωση εκφράζεται η έντονη ανησυχία για τη χρήση της έννοια της “Ασφαλούς Τρίτης Χώρας”, και της “Πρώτης Χώρας Ασύλου” υπογραμμίζοντας ότι η προώθηση της διαδικασία των συνόρων βασίζεται στο εσφαλμένο συμπέρασμα της Επιτροπής ότι η πλειοψηφία των ανθρώπων που φτάνουν στην Ευρώπη δεν υφίστανται κάποια δίωξη και ότι η εξέταση των αιτημάτων ασύλου μπορεί να επιταχυνθεί. Επιπροσθέτως, η συμφωνία αναγκάζει τις χώρες της ΕΕ να συνάψουν διακανονισμούς με χώρες οι οποίες παραδοσιακά αγνοούν το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο και καταπατούν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με την εισαγωγή ενός συστήματος διαλογής πριν την είσοδο, υπάρχει ο κίνδυνος να καθορίζονται οι διαδικασίες ασύλου λαμβάνοντας υπόψη μόνο τη χώρα προέλευσης του εκάστοτε προσώπου χωρίς να αξιολογούνται εξατομικευμένα οι περιστάσεις κάθε αιτούντος (ECRE, 2020).

Επιπροσθέτως, το Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο ενισχύει την αντίληψη ότι η ΕΕ προσανατολίζεται στην ενίσχυση της περιφρούρησης των συνόρων της, χωρίς όμως να υπάρχει σχεδιασμός και πρόβλεψη για οργανωμένες ενέργειες διάσωσης στη θάλασσα ή να εξασφαλίζεται η ασφαλής πρόσβαση σε αιτήσεις ασύλου στα κράτη μέλη για όσους διώκονται (Κορώνης, 2021).

Τέλος, οι αιτήσεις των προσώπων που χρήζουν ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων εξαιρούνται από τη διαδικασία των συνόρων σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η παραχώρηση «επαρκούς στήριξης». Ωστόσο, στην ενωσιακή νομοθεσία δεν οριοθετείται ο όρος, αφήνοντας στη διακριτική ευχέρεια του κάθε εθνικού νομοθέτη να καθορίσει το πλαίσιο της επαρκούς στήριξης (ActionAid Hellas et al, 2021 - Schmid-Drüner, 2021)

1.2.2 Η κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών και των ανιθαγενών

Προκειμένου να διατηρηθεί η συνοχή των κοινωνιών στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό που διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες σε ευρωπαϊκό έδαφος, είναι απαραίτητος ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών που θα έχουν στόχο τη διαμόρφωση των κατάλληλων προϋποθέσεων, ώστε αιτούντες άσυλο και δικαιούχοι να μπορούν να ενταχθούν ως λειτουργικά άτομα στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Για τους Ager and Strang (2008, όπως αναφέρονται στη Phillimore J., 2021) η απασχόληση αποδεικνύει την επιτυχημένη ένταξη, αφού σύμφωνα με την ίδια πηγή, μπορεί να οδηγήσει σε βελτιωμένες γλωσσικές δεξιότητες, σε εξασφάλιση στέγασης και συμμετοχή σε ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα. Η ένταξη θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τη διασφάλιση πρόσβασης σε υγειονομικές δομές και κοινωνικές υπηρεσίες. Η ένταξη θεωρείται επιτυχής όταν έχει επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των πολιτών τρίτων χωρών και των πολιτών στις χώρες υποδοχής. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί, ότι πολύ μεγάλο ρόλο στη διαδικασία και στο βαθμό ένταξης των πολιτών τρίτων χωρών παίζει το εύρος των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζονται, βάσει του νομικού τους καθεστώτος στην κοινωνία υποδοχής. Τα δικαιώματα αυτά μπορεί να ενισχύσουν ή να περιορίσουν την πρόσβαση τους στην αγορά εργασίας, στην εκπαίδευση, στην υγειονομική περίθαλψη και στις κοινωνικές παροχές. Οι εθνικές πολιτικές προοδευτικά γίνονται ολοένα και πιο περιοριστικές επηρεάζοντας με δυσμενή τρόπο την ένταξης ορισμένων ομάδων. Ωστόσο, παρατηρείται το εξής παράδοξο, μολονότι οι εθνικές πολιτικές περιορίζουν τα δικαιώματά τους, σε τοπικό επίπεδο, δίνεται προτεραιότητα στη συμμετοχή των μεταναστών (Pisarevskaya, Kraler & Webb, 2022). Στο ίδιο μήκος κύματος, η Phillimore (2021) υποστηρίζει ότι στις κοινωνίες υποδοχής οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται με αντιφατικό τρόπο σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, όπου στη

δεύτερη περίπτωση, η αντιμετώπιση είναι σαφώς πιο φιλόξενη. Στην ίδια πηγή αναφέρουν οι Glick Schiller και Çağlar (2009), ότι οι ευκαιρίες που προσφέρονται στους πρόσφυγες εξαρτώνται από το βαθμό εκτίμησης του ανθρώπινου κεφαλαίου τους.

Με ένα διαφορετικό τρόπο προσεγγίζει το θέμα της ένταξης η Szczerpanik (2016, όπως αναφέρεται σε Phillimore J, 2021), η οποία εμμένει στη διάκριση που γίνεται μεταξύ «καλών» και «κακών» προσφύγων, μια αντίληψη που θέλει τους μεν να επιλέγονται από τα κράτη-μέλη της Βόρειας Ευρώπης, να τους χορηγείται αναγνώριση καθεστώτος και να τους παρέχονται μέσα που επιταχύνουν την ένταξή τους, και τους δε, που πρέπει να αποδείξουν μέσα από τραυματικές διαδικασίες τη δίωξη που έχουν υποστεί, ενώ δε διευκολύνεται η ένταξή τους.

Επιπλέον, οι περιοριστικές πολιτικές ασύλου και οι μακροχρόνιες αναμονές για αποφάσεις ασύλου έχουν αρνητικό αντίκτυπο σε όποια προσπάθεια ένταξης επιχειρείται, καθώς οι πρόσφυγες διατηρούνται σε αβεβαιότητα, και σε ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη ψυχολογία τους (Grace et al., 2017 όπως αναφέρονται σε Phillimore, 2021).

Προγράμματα ένταξης μπορούν να υλοποιηθούν από ΜΚΟ αλλά και από κρατικούς φορείς. Τα κρατικά προγράμματα μπορούν να εφαρμοστούν σε εθνικό, περιφερειακό ή ακόμη και τοπικό επίπεδο και περιλαμβάνουν γλωσσική κατάρτιση και πολιτιστικό προσανατολισμό και υποστήριξη στην αγορά εργασίας (Phillimore, 2021).

Σύμφωνα με την ΕΕ, η κοινωνική ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών πρέπει να βασίζεται σε τρόπους που θα εγγυώνται την εξάλειψη όλων των μορφών αποκλεισμού και την ισότιμη συμμετοχή αυτών των ανθρώπων στην κοινωνία που τους φιλοξενεί. Εντούτοις, προκύπτει ότι πρόκειται για ένα πεδίο στο οποίο οι αρμοδιότητες της ΕΕ είναι ιδιαίτερα περιορισμένες, καθώς τα κράτη μέλη παρουσιάζονται απρόθυμα να εκχωρήσουν στους ενωσιακούς θεσμούς αρμοδιότητες εθνικής πολιτικής ως προς την ένταξη των μεταναστών στις τοπικές τους κοινωνίες. Ο ρόλος της ΕΕ χαρακτηρίζεται περισσότερο υποστηρικτικός, με ταμεία όπως το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (εφεξής ΕΚΤ) και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (εφεξής ΕΤΠΑ), αλλά και το πρόγραμμα Erasmus+ να προσφέρουν οικονομική υποστήριξη στις προσπάθειες των χωρών μελών οι οποίες είναι υπεύθυνες για τον σχεδιασμό και εφαρμογή πολιτικών ενσωμάτωσης και ένταξης των προσφύγων (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2017).

Η πιο πρόσφατη εξέλιξη αναφορικά με τις ενέργειες της ΕΕ για την ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών αποτελεί το Σχέδιο Δράσης 2021-2027, το οποίο παρουσίασε η Επιτροπή τον Νοέμβριο του 2020 με στόχο την προώθηση της ένταξης των περίπου 34 εκατομμυρίων υπηκόων τρίτων χωρών και ανιθαγενών που διέμεναν έως τότε νομίμως στο έδαφος της Ένωσης. Το συγκεκριμένο σχέδιο προωθεί μέτρα για τη συμμετοχή τους στην κοινωνία με τη στήριξη και τη χρηματοδότηση της ΕΕ, μολονότι η χάραξη και η εφαρμογή των πολιτικών συνεχίζει να αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών κυβερνήσεων. (Schmid-Drüner, 2021 & Κοινωνική Πολιτική, 2020).

Το Σχέδιο Δράσης 2021-2027 στηρίζεται στην αρχή ότι οι πολίτες τρίτων χωρών και οι ανιθαγενείς αντιμετωπίζουν διακρίσεις στην εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγειονομική περίθαλψη και τη στέγαση. Οι δράσεις τις οποίες στηρίζει καλύπτουν όλα τα διαφορετικά στάδια και τις φάσεις της διαδικασίας ένταξης, και λαμβάνει υπόψη εξατομικευμένα τη διαφορετική κατάσταση των εισερχόμενων πληθυσμών στα κράτη μέλη και την ανάγκη για ενδυνάμωση όσων αντιμετωπίζουν μειονεκτήματα. Επιπλέον, οι δράσεις αφορούν τη χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευση και κατάρτιση για όλους, την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους, την προώθηση της πρόσβασής τους σε υγειονομικές υπηρεσίες, και την εξασφάλιση στέγασης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020).

Ωστόσο, μολονότι το σχέδιο δράσης αναγνωρίζει την ανάγκη για χάραξη πολιτικής με εξατομικευμένους μηχανισμούς υποστήριξης αναλόγως των αναγκών, δεν γίνεται σε αυτό καμιά ρητή αναφορά στις εξατομικευμένες ανάγκες που χρήζουν οι επιζώντες βασανιστηρίων και στον σχεδιασμό δράσεων που να απευθύνονται σε αυτούς προκειμένου να είναι εφικτή η απρόσκοπτη ενσωμάτωσή τους στις κοινωνίες υποδοχής.

Στην Ελλάδα, η Νέα Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη που εκπονήθηκε τον Ιανουάριο του 2022, διακηρύττει ότι στηρίζεται στο νέο σχέδιο δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ότι υιοθετεί τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνική ένταξη. Ο στόχος της είναι διττός, αφού αποσκοπεί στην προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αλλά και στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Απευθύνεται κυρίως στους πολίτες τρίτων χωρών και ανιθαγενών με προσφυγικό προφίλ. Βασίζεται σε τέσσερις πυλώνες και συγκεκριμένα στην προάσπιση της ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση και στην εργασία χωρίς διακρίσεις σε προ-ενταξιακό στάδιο για τους αιτούντες άσυλο, την διεξαγωγή εντατικών προγραμμάτων

εκπαίδευσης και κατάρτισης για τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, και την πρόληψη και προστασία από κάθε μορφή βίας και την παρακολούθηση της ενταξιακής πορείας.

Στο βαθμό που ενδιαφέρει την παρούσα εργασία, η Εθνική Στρατηγική έχει ως μέλημα τη διασφάλιση ενός ασφαλούς περιβάλλοντος διαβίωσης για την διερεύνηση ευαλωτότητας και άλλων κινδύνων και τη διασφάλιση κατάλληλων δομών στέγασης και υποστήριξης για άτομα με αυξημένες ανάγκες φροντίδας και υποδοχής. Επιπλέον, επιθυμεί να διασφαλίσει την παρουσία διεπιστημονικών ομάδων για τη διαχείριση χρόνιων προβλημάτων ψυχικής υγείας και ειδικότερα της διαταραχής μετατραυματικού στρες (εφεξής PTSD) που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι αιτούντες άσυλο και οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας. Στοχεύει στην ενίσχυση των μηχανισμών παραπομπής για τα θύματα βίας, εκμετάλλευσης και κακοποίησης, και προβλέπει τη λήψη δράσεων προκειμένου να οριστούν τυποποιημένες διαδικασίες για την προστασία των θυμάτων βίας (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2022).

Η Εθνική Στρατηγική προβλέπει την αναγκαιότητα ειδικής εκπαίδευσης του προσωπικού σε δομές ψυχικής υγείας και σε κέντρα πρώτης υποδοχής. Θεωρεί επίσης αναγκαία την παρουσία διερμηνέων σε δομές για την ψυχική υγεία και σε προγράμματα αποκατάστασης. Συγχρόνως, κρίνεται απαραίτητη η διασφάλιση της μη διακριτικής πρόσβασης σε τυπική και άτυπη εκπαίδευση παιδιών και ενηλίκων και η διασφάλιση δράσεων που αποβλέπουν στην επαγγελματική κατάρτιση αιτούντων άσυλο και δικαιούχων.

Η Εθνική Στρατηγική επιδιώκει τη δημιουργία ευκαιριών στέγασης, συνδυάζοντας ευκαιρίες στέγασης με θέσεις εργασίας σε τουριστικό ή αγροτικό τομέα, και την επανακατοίκηση αγροτικών περιοχών που βαθμιαία εγκαταλείπονται, μέσω προγραμμάτων κοινωνικής στέγασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μια γενική αναφορά στον ορισμό των βασανιστηρίων, στη νομοθεσία που πλαισιώνει την απαγόρευσή τους, αλλά και στις μακροπρόθεσμες δυσμενείς συνέπειες που επιφέρουν στα άτομα που καταφέρνουν να επιβιώσουν, προκειμένου να κατανοηθεί ο λόγος για τον οποίο τα συγκεκριμένα άτομα χρήζουν ειδικής μέριμνας και προστασίας. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο

Πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης, βάσει του οποίου θα πρέπει να γίνεται η διερεύνηση και η ταυτοποίηση των θυμάτων.

2.1 Ορισμός και μορφές των βασανιστηρίων

Ο ορισμός των βασανιστηρίων αναφέρεται σε πολλές συμβάσεις, ωστόσο διαφοροποιείται βάσει του σκοπού της κάθε σύμβασης (EUAA, χ.ε.). Ο ορισμός που έχει γίνει αποδεκτός σε διεθνές επίπεδο, προέρχεται από τη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), η οποία υιοθετήθηκε με την απόφαση 39/46 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1984, (United Nations Convention against Torture, εφεξής, UNCAT), ενώ τέθηκε σε ισχύ τον Ιούνιο του 1987. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης, ο όρος "βασανιστήρια" σημαίνει *«κάθε πράξη με την οποία, σωματικός ή ψυχικός πόνος ή έντονη οδύνη επιβάλλονται με πρόθεση σ' ένα πρόσωπο, με σκοπό ιδίως να αποκτηθούν απ' αυτό ή από τρίτο πρόσωπο πληροφορίες ή ομολογίες, να τιμωρηθεί για μια πράξη που αυτό ή τρίτο πρόσωπο έχει διαπράξει ή είναι ύποπτο ότι την έχει διαπράξει, να εκφοβηθεί ή εξαναγκασθεί αυτός ή τρίτο πρόσωπο, ή για κάθε άλλο λόγο που βασίζεται σε διάκριση οποιασδήποτε μορφής, εφ' όσον ένας τέτοιος πόνος ή οδύνη επιβάλλονται από δημόσιο λειτουργό ή κάθε πρόσωπο που ενεργεί με επίσημη ιδιότητα ή με την υποκίνηση ή τη συναίνεση ή την ανοχή του. Δεν περιλαμβάνονται ο πόνος ή η οδύνη που προέρχονται μόνον από πράξεις συμφυείς ή παρεμπόδιουσες προς νόμιμες κυρώσεις»*. Τον εν λόγω ορισμό υιοθετεί και το Συμβούλιο της ΕΕ στον Ευρωπαϊκό Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1236/2005 του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 2005 (ο οποίος έχει πλέον αντικατασταθεί από τον 2019/125 της 16.1.2019) για το *«εμπόριο ορισμένων αντικειμένων δυναμένων να χρησιμοποιηθούν για τη θανατική ποινή, για βασανιστήρια ή άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία»*, (Συμβούλιο της ΕΕ, 2020).

Σύμφωνα με την EUAA (χ.χ.) ο ορισμός της Σύμβασης περιλαμβάνει τρία στοιχεία που δρουν σωρευτικά, την πρόκληση σοβαρού ψυχικού ή σωματικού πόνου η οποία γίνεται επιτηδευμένα, τον σκοπό της ενέργειας αυτής, και τον κρατικό φορέα που την διαπράττει. Επιπλέον, η Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων (CAT), στην υπόθεση Sadiq Shek Elmi κατά Αυστραλίας, Ανακοίνωση αρ. 120/1998, Έγγρ.

CAT/C/22/D/120/1998 (1999), αναγνωρίζει ότι η βλάβη που διαπράττεται από μη κρατικούς φορείς συμπεριλαμβάνεται στην έννοια των βασανιστηρίων όπως αυτά ορίζονται στο άρθρο 1 της UNCAT.

Επιπλέον, σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο Νο. 2 της CAT για την Εφαρμογή του άρθρου 2 της Σύμβασης από τα συμβαλλόμενα κράτη, αναγνωρίζεται η ευθύνη του κράτους για πράξεις τελούμενες από μη κυβερνητικούς φορείς, ενώ παράλληλα συγκαταλέγονται στις μορφές βασανιστηρίων, ο βιασμός, η ενδοοικογενειακή βία, ο ακρωτηριασμός των γυναικείων γεννητικών οργάνων, και η εμπορία ανθρώπων (UNCAT 2008).

Ομοίως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συγκαταλέγει στον ορισμό των βασανιστηρίων πράξεις που δεν έχουν διαπραχθεί από κρατικούς φορείς, και διευρύνει τους λόγους των βασανιστηρίων υπό την προϋπόθεση να υποκρύπτονται σε αυτές ενέργειες που τελούνται σκόπιμα (EUAA, χ.χ.).

Το Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου αναγνωρίζει στο Άρθρο 7 ως "Βασανιστήρια", *«την με πρόθεση πρόκληση έντονου πόνου ή δοκιμασίας, σωματικών ή ψυχικών επί προσώπου που τελεί υπό την κράτηση ή υπό τον έλεγχο του κατηγορουμένου. Τα βασανιστήρια δεν περιλαμβάνουν πόνο ή δοκιμασία που προκύπτει μόνον ή είναι σύμφυτος ή είναι δυνατόν να προκύψει από την επιβολή νόμιμων κυρώσεων»* και κάνει αναφορά και σε *«άλλες απάνθρωπες πράξεις παρόμοιου χαρακτήρα οι οποίες με πρόθεση προκαλούν μεγάλο πόνο ή βαρεία σωματική βλάβη ή βαρεία βλάβη της διανοητικής ή σωματικής υγείας»*.

Σε Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2014) σχετικά με την εξάλειψη των βασανιστηρίων στον κόσμο, αναφέρεται ότι τα βασανιστήρια βάσει του διεθνούς και του ανθρωπιστικού δικαίου καθώς και στο πλαίσιο της Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων (CAT), αποτελούν μια από τους βαρύτερες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Στις φυσικές μεθόδους βασανιστηρίων, συγκαταλέγονται ο ξυλοδαρμός (ίσως η πιο απλή μορφή βασανιστηρίου), το κόψιμο με μαχαίρι ή λεπίδα, τα εγκαύματα από τσιγάρο και άλλα θερμαινόμενα μεταλλικά αντικείμενα, η επίθεση με οξύ, ανάρτηση του σώματος, χρήση πένσας για πρόκληση σύνθλιψης των άκρων, ηλεκτροπληξία, η πρόκληση ασφυξίας και ασφυξία από βύθιση αλλά και ο εικονικός πνιγμός, η χορήγηση χημικών ουσιών (EUAA χ.ε.). Επιπλέον, και σύμφωνα με το Ουγγρικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι (2017) τα σωματικά βασανιστήρια μπορεί

να συνίστανται επίσης σε σοβαρό ξυλοδαρμό, ηλεκτροπληξία, εγκαύματα, ακρωτηριασμό, θάψιμο ζωντανών και πρόκληση ασφυξίας.

Τα βασανιστήρια σεξουαλικής φύσης διαπράττονται συχνά μπροστά σε μέλη της οικογένειας και περιλαμβάνουν απλές μορφές όπως η λεκτική απειλή και το άγγιγμα στα γεννητικά όργανα αλλά και η εισαγωγή αντικειμένων και η διείσδυση σε απόκρυφα σημεία (ΕΥΑΑ χ.ε.).

Τα βασανιστήρια δεν περιορίζονται μόνο σε σωματικά, αλλά επεκτείνονται και σε ψυχικά που στόχο έχουν την καταστολή πολιτικών δραστηριοτήτων αντιφρονούντων (Προμηθέας χ.ε.).

2.2 Νομοθεσία για την απαγόρευση των βασανιστηρίων

Το νομικό πλαίσιο για την απαγόρευση των βασανιστηρίων ορίζεται σε διεθνείς Διακηρύξεις όπως η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση το 1948. Συγκεκριμένα το Άρθρο 5 ορίζει πως *«Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε ποινή ή μεταχείριση σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική»*, ενώ το Άρθρο 4 ορίζει ότι *«Κανείς δεν επιτρέπεται να ζει υπό καθεστώς δουλείας, ολικής ή μερικής. Η δουλεία και το δουλεμπόριο υπό οποιαδήποτε μορφή απαγορεύονται.»* Περαιτέρω, και οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 που θεσπίζουν κανόνες συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια ένοπλης σύγκρουσης για την μεταχείριση ατόμων ανεξάρτητα από το αν συμμετέχουν σε εχθροπραξίες, απαγορεύουν την πρόκληση βασανιστηρίων και άλλων μορφών κακομεταχείρισης. Ειδικότερα, το Άρθρο 3 σχετικά με τις Μη Διεθνείς Ένοπλες Συγκρούσεις, αναφέρει στο εδάφιο α', ότι απαγορεύονται οι προσβολές κατά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας, ιδίως ο φόνος, ο ακρωτηριασμός, η σκληρή μεταχείριση και όλα τα βασανιστήρια. Επιπλέον, στο εδάφιο γ' απαγορεύεται ρητώς, η προσβολή κατά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η ταπεινωτική και εξευτελιστική μεταχείριση (International Committee of The Red Cross, χ.χ.). Το Άρθρο 3 παραμένει κοινό και στις τέσσερις συμβάσεις.

Η άσκηση βασανιστηρίων στην Ελλάδα απαγορεύεται ρητώς από το Σύνταγμα του 1975, όπου σύμφωνα με την παράγραφο 2 του Άρθρο 7 *«Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως ο νόμος ορίζει.»* Επιπλέον το Άρθρο 2 ορίζει ότι *«Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της*

Πολιτείας». Με την ψήφιση του Ν.1500/1984, «Ποινικός κολασμός των βασανιστηρίων», η πολιτεία θέσπισε το νομικό πλαίσιο για την ποινική δίωξη όσων πράξεων συνιστούν βασανιστήρια.

2.3 Το Πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης και η διαδικασία διερεύνησης των βασανιστηρίων

Μολονότι, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, και οι διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου απαγορεύουν ρητά την τέλεση πράξεων που ισοδυναμούν με βασανιστήρια, τέτοιες πρακτικές εξακολουθούν να υπάρχουν σε πολλές χώρες του κόσμου.

Η απόσταση αυτή μεταξύ ρητής απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της μη εξάλειψης αυτών, οδήγησε στην ανάγκη καθορισμού ειδικών εργαλείων εντοπισμού τους και στην εφαρμογή μέτρων για την αποτελεσματική προστασία των ατόμων. Τα Ηνωμένα Έθνη προέβησαν στη σύνταξη του Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης - (ΠΚ) (Istanbul Protocol-IP) για την αποτελεσματική διερεύνηση καταγγελιών βασανιστηρίων και τεκμηρίωση τους. Το Πρωτόκολλο αποτελεί ένα πρότυπο (standard) εγχειρίδιο που στόχο έχει την εκπαίδευση των ατόμων που εμπλέκονται στην αξιολόγηση προσώπων που ισχυρίζονται ότι έχουν υποστεί βασανιστήρια, ώστε να είναι αποτελεσματική η διερεύνηση και η τεκμηρίωση των καταγγελιών βασανιστηρίων και η μετέπειτα διαβίβαση αυτών των ευρημάτων στον αρμόδιο οργανισμό. Το Πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης προβλέπει την εξέταση του επιζώντος βασανιστηρίου από διεπιστημονική ομάδα αποτελούμενη από ιατρό, ψυχολόγο και νομικό και όχι μόνο από γιατρό (immigration.gr, χ.ε). Το εν λόγω εγχειρίδιο αποσκοπεί και στη δυνατότητα απόδειξης της τέλεσης αυτών των πράξεων ώστε να είναι εφικτή η λογοδοσία των θυτών και η παραδειγματική τιμωρία τους. Μολονότι χρησιμοποιείται ο όρος «Πρωτόκολλο», διευκρινίζεται στην ενότητα της εισαγωγής του εγχειριδίου, ότι οι αναγραφόμενες κατευθυντήριες οδηγίες αποτελούν τις ελάχιστες προδιαγραφές που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στη διερεύνηση των καταγγελιών βασανιστηρίων (Ηνωμένα Έθνη, 2004).

Σύμφωνα με την παράγραφο 74 του τρίτου κεφαλαίου του Πρωτοκόλλου, η διερεύνηση περιστατικών βασανιστηρίων πρέπει να διέπεται από αμεροληψία, ανεξαρτησία, ταχύτητα και πληρότητα. Επιπλέον, η παράγραφος 77 αναφέρει, μεταξύ άλλων και στο μέτρο που ενδιαφέρει την εν λόγω εργασία, ότι σκοπός της έρευνας είναι να διαπιστωθούν τα πραγματικά περιστατικά των φερόμενων γεγονότων

βάνουσης συμπεριφοράς, ώστε να διασφαλιστεί η συμπερίληψή τους σε προγράμματα αποκατάστασης. Στη συνέχεια, και σύμφωνα με την παράγραφο 79, τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν την πλήρη διερεύνηση των πραγματικών περιστατικών από αμερόληπτους ιατρούς και άλλους εμπειρογνώμονες χρησιμοποιώντας επαγγελματικές μεθόδους, ακόμη κι αν υπάρχουν μόνο ενδείξεις. Στην παράγραφο 80 αναφέρεται ότι τα πρόσωπα που εμπλέκονται στην διεξαγωγή της έρευνας, πρέπει να έχουν πρόσβαση στα αναγκαία τεχνικά μέσα για τη διασφάλιση μιας τελεσφόρου έρευνας. Η παράγραφος 83 προβλέπει ότι οι πραγματογνώμονες ιατροί πρέπει να έχουν τη ρητή συγκατάθεση του φερόμενου θύματος πριν προβούν στην εξέτασή του. Επίσης, πρέπει να τηρούνται τα υψηλότερα δεοντολογικά πρότυπα. Οι εμπειρογνώμονες ιατροί καταθέτουν έκθεση στην οποία συνδέουν τα σωματικά και ψυχολογικά ευρήματα με πιθανά βασανιστήρια ή άλλου είδους κακομεταχείριση. Η έκθεση περιλαμβάνει πρόταση για οποιαδήποτε αναγκαία ιατρική ή ψυχολογική θεραπεία ή περαιτέρω εξέταση. Η έκθεση υποβάλλεται εγγράφως στην αρμόδια αρχή για τη διερεύνηση του ισχυρισμού περί βασανιστηρίων ή κακομεταχείρισης.

Αναφορικά με τους αιτούντες άσυλο, η παράγραφος 93 αποδίδει την απροθυμία αναγνώρισης των ισχυρισμών για την τέλεση βάνουσεων πράξεων σε πολιτικά κίνητρα. Αναφέρεται επίσης, ότι ακόμη και αν τα φερόμενα θύματα δεν αντιμετωπίζουν κίνδυνο και βρίσκονται στο ασφαλές περιβάλλον της χώρας υποδοχής, η γενική τους αντιμετώπιση θα επηρεάσει με άμεσο τρόπο την έκβαση της συνέντευξης. Για τον λόγο αυτόν, ο χώρος της συνέντευξης πρέπει να είναι άνετος και να υπάρχει πρόβλεψη για διάθεση επαρκούς χρόνου. Λαμβανομένου υπόψη ότι απαιτείται η ανάκτηση τραυματικών εμπειριών, οι ερωτήσεις πρέπει να τίθενται με ιδιαίτερη κατανόηση και ευαισθησία. Το φερόμενο θύμα πρέπει να ενημερωθεί για το δικαίωμά του να σταματήσει τη συνέντευξη ανά πάσα στιγμή, να κάνει διάλειμμα αν χρειάζεται ή να επιλέξει να μην απαντήσει σε καμία ερώτηση.

Η παράγραφος 94 προβλέπει ότι τα θύματα βασανιστηρίων και οι ερευνητές τους θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης, διότι στην εξιστόρηση τραυματικών εμπειριών ελλοχεύουν κίνδυνοι που μπορούν να κλονίσουν τη ψυχική τους υγεία και να οδηγήσουν σε μια ατελέσφορη συνέντευξη. Τα θύματα μπορεί να έχουν αναδρομές (επαναλαμβανόμενες αναμνήσεις/flashbacks), ενώ οι ερευνητές κινδυνεύουν να ταυτιστούν με το θύμα ή και σε περίπτωση συνεχούς τριβής με ανάλογες υποθέσεις, να υποβαθμιστούν ακουσίως οι εμπειρίες των θυμάτων.

Αναφορικά με τον χρόνο πραγματοποίησης της ιατρικής εξέτασης, η εξέταση πρέπει να πραγματοποιείται ακόμη και αν έχει παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα. Στην περίπτωση όμως που η εν λόγω βλάβη φέρεται να έχει συμβεί τις τελευταίες έξι εβδομάδες, η εξέταση πρέπει να πραγματοποιείται άμεσα.

2.4Οι συνέπειες των βασανιστηρίων στους επιζώντες και το δικαίωμα στην αποκατάσταση

Σύμφωνα με την EUAA (χ.χ.), τα βασανιστήρια επιφέρουν δυσμενείς επιπτώσεις όχι μόνο στο ίδιο το θύμα, αλλά και στην οικογένεια του, το άμεσο και έμμεσο περιβάλλον του, καθώς οι συνέπειες στην υγεία και την ψυχολογία των θυμάτων μπορεί να είναι χρόνιες. Σύμφωνα με τον μη κυβερνητικό οργανισμό Γιατροί χωρίς Σύνορα (Medesins Sans Frontieres εφεξής MSF, 2017) και τη ψυχολόγο Ελευθερία Ζέρβα «*Τα βασανιστήρια εξαλείφουν την ανθρώπινη φύση, κυριεύουν ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη*», αφού, στόχος των βασανιστηρίων είναι να οδηγηθεί το θύμα στην εξασθένηση, στον φόβο και τέλος στην εξάρτηση και στον πλήρη έλεγχο τους από τους βασανιστές τους.

Πολλοί επιζώντες φέρουν μόνιμες αναπηρίες ή υποφέρουν από διαταραχές μετατραυματικού στρες (PTSD) και φέρουν μειωμένα αντανακλαστικά αναγνώρισης μελλοντικού κινδύνου, κάτι που τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους στις χώρες διέλευσης και υποδοχής. Η Ουγγρική Επιτροπή του Ελσίνκι (2017) αναφέρει σχετικά, ότι το 15-40% των ασθενών που πάσχουν από PTSD πρόκειται για επιζώντες βασανιστηρίων. Επειδή ένα από τα βασικά συμπτώματα του PTSD είναι η επαναλαμβανόμενη αναβίωση του τραύματος και τα συχνά flash backs, τα άτομα με PTSD τείνουν να αποφεύγουν οτιδήποτε συνδέεται με το τραύμα τους. Υποφέρουν από σοβαρότατα γνωστικά ελλείμματα, όπως η διάσπαση συγκέντρωσης και η απώλεια μνήμης, μόνιμες διαταραχές ύπνου, ευερεθιστότητα, ταχυκαρδία, εφίδρωση, νευρικότητα και ξεσπάσματα θυμού. Παράλληλα, διακατέχονται από επίμονο αίσθημα άγχους, χρόνια κατάθλιψη, από αρνητικά συναισθήματα κι σκέψεις, ενοχές και έλλειψη ενδιαφέροντος για ευχάριστες δραστηριότητες (National Institute of Mental Health, χ.χ.).

Συνέπειες των ανωτέρω αποτελούν η δυσκολία επικοινωνίας με το άμεσο και έμμεσο περιβάλλον και η μη δυνατότητα διεκπεραίωσης της καθημερινής ρουτίνας. Υπάρχουν έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και δυσπιστίας απέναντι στους εκπροσώπους της εξουσίας (EUAA, χ.χ.).

Λαμβάνοντας υπόψη τις δυσμενείς συνέπειες των βασανιστηρίων για τους επιζώντες, η δυνατότητα πρόσβασή τους σε υπηρεσίες αποκατάστασης είναι ουσιαστικής σημασίας για την επάνοδό τους και την επιτυχή ένταξή τους στην κοινωνία υποδοχής. Για τον λόγο αυτό, το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει στους επιζώντες το δικαίωμα αποκατάστασης. Ειδικότερα, το Άρθρο 14 της Σύμβαση του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων (UNCAT) «.. εγγυάται στο θύμα μιας πράξης βασανιστηρίων το δικαίωμα να επιτύχει αποκατάσταση και να αποζημιωθεί δίκαια και πλήρως, όπου περιλαμβάνονται και τα απαραίτητα μέσα για την κατά το δυνατό πληρέστερη ικανοποίηση...». Επιπροσθέτως το Άρθρο 12 του Διεθνούς Σύμφωνου των ΗΕ (1966) για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και αναγνωρίζει το «δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει την καλύτερη δυνατή σωματική και ψυχική υγεία».

Ομοίως οι αναθεωρημένες κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής της ΕΕ έναντι τρίτων χωρών, όσον αφορά τα βασανιστήρια και άλλες μορφές σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, αναγνωρίζουν τη σημαντικότητα της μέριμνας για την αποκατάσταση των θυμάτων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα θύματα δεν μοιράζονται κοινά βιώματα και ότι προέρχονται από διαφορετικό κοινωνικό-πολιτικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, η εν λόγω διαδικασία οφείλει να ανταποκρίνεται στις εξατομικευμένες ανάγκες των θυμάτων προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχία της. Αναγνωρίζεται ο ιδιαίτερος χρονοβόρος χαρακτήρας της αποκατάστασης και η ανάγκη οικοδόμησης εμπιστοσύνης μεταξύ θυμάτων και των φροντιστών τους. Ωστόσο, η έλλειψη σύμπραξης και κοινού προγραμματισμού και δράσης από νομοθέτες, και φορείς υγείας και κοινωνικών υπηρεσιών, έχει ως αποτέλεσμα τη μονοδιάστατη αντιμετώπιση της κατάστασης. (Patel, 2019, IRCT, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΖΩΝΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ ΩΣ ΕΥΑΛΩΤΗ ΟΜΑΔΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΑΣΥΛΟΥ

Στη συνέχεια, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίον ερμηνεύεται και αξιολογείται από τους θεσμούς η ευαλωτότητα των αιτούντων άσυλο και των επιζώντων βασανιστηρίων. Επιπλέον, εξετάζεται, εάν και κατά πόσο οι ιδιαίτερες

ανάγκες της συγκεκριμένης ομάδας λαμβάνονται υπόψη στη θεσμοθέτηση νόμων και στο σχεδιασμό πολιτικών στις χώρες υποδοχής.

3.1 Ορισμός και έννοια της ευαλωτότητας

Σύμφωνα με το Ετυμολογικό Λεξικό του Μπαμπινιώτη (2009) η αρχική σημασία της λέξης “ευάλωτος” αναφέρεται σε αυτόν που συλλαμβάνεται ή χειραγωγείται εύκολα. Πλέον, η έννοια της ευαλωτότητας χρησιμοποιείται για να προσδώσει σε κάποιον τα χαρακτηριστικά εκείνου που δεν δύναται να προβλέψει και να προβάλει αντίσταση στον κίνδυνο αλλά και να ανακάμψει από αυτόν. Αυτή η κατάσταση μπορεί να οφείλεται σε παροδικές εξωγενείς συνθήκες στις οποίες εκτίθενται τα άτομα ή σε χαρακτηριστικά έμφυτα και αναλλοίωτα της ταυτότητας του ατόμου (Singh, Eghdami & Singh, 2014).

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, τεκμαίρεται ότι η ευαλωτότητα είναι μία κατάσταση στην οποία μπορεί να βρεθεί οποιοδήποτε άτομο σε οποιαδήποτε στιγμή. Επιπλέον, ο πολυδιάστατος και “πολυπαραγοντικός” της χαρακτήρας καθιστά μνη εφικτή την εκτίμηση του μεγέθους της ευαλωτότητας σε κάθε περίπτωση, ενώ η δυσκολία ανάκαμψης στον κίνδυνο, δημιουργεί για τα άτομα καταστάσεις εξάρτησης από κρατικούς και κοινωνικούς θεσμούς (Απίστουλας & Νίκου, 2021).

Περαιτέρω, και στο βαθμό που ενδιαφέρει την εν λόγω εργασία, η EUAA (χ.χ) αναφέρει ότι οι αιτούντες άσυλο θεωρούνται εξ ορισμού ευάλωτοι, καθώς τα άτομα αυτά έχουν υποστεί δίωξη στη χώρα καταγωγής, ή συνήθους διαμονής στην περίπτωση των ανιθαγενών, και ζουν αντιμέτωποι με πολυδιάστατες προκλήσεις τις οποίες δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν με επιτυχία ελλείψει υποστηρικτικού δικτύου. Δικαστής του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, (εφεξής ΕΔΔΑ), θα συμπληρώσει ότι «Όλοι οι αιτούντες είναι ευάλωτοι, αλλά μερικοί είναι περισσότερο από άλλους». Επιπλέον, στη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την υπόθεση Charman εναντίων του Ηνωμένου Βασιλείου το 2001, αξιολογείται ως δείκτης ευαλωτότητας ο βαθμός επικινδυνότητας να υποστούν διακρίσεις μέλη συγκεκριμένων ομάδων (Peroni & Timmer όπως αναφέρεται σε Απίστουλα & Νίκου, 2021).

Σε επίπεδο ΕΕ, δεν χρησιμοποιείται ένας ορισμός για τον χαρακτηρισμό των ευάλωτων ατόμων. Αντί τούτου, το Άρθρο 20 παρ. 3 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων

ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, κατατάσσει στα ευάλωτα πρόσωπα, τους ανήλικους, τους ασυνόδευτους ανήλικους, τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες, τους ηλικιωμένους, τις εγκύους, τους άγαμους γονείς που έχουν ανήλικα τέκνα, τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, τα πρόσωπα με πνευματικές διαταραχές και πρόσωπα που υπήρξαν θύματα βασανιστηρίων, βιασμού ή άλλων σοβαρών μορφών ψυχολογικής, σωματικής ή σεξουαλικής βίας. Υποχρεώνει τα κράτη μέλη να λαμβάνουν υπόψη τους την ειδική κατάσταση αυτών των ομάδων, μετά από εξατομικευμένη αξιολόγηση της περίπτωσης τους. Περαιτέρω το Άρθρο 21 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013, προβλέπει την ανάγκη για ειδικές διαδικαστικές εγγυήσεις σε αιτούντες που ανήκουν σε αυτές τις ομάδες και προτρέπει τα κράτη μέλη να προβαίνουν στον εντοπισμό αυτών των αιτούντων πριν από τη λήψη απόφασης σε πρώτο βαθμό. Στους εν λόγω αιτούντες θα πρέπει να παρέχεται η κατάλληλη στήριξη, ώστε να διασφαλίζεται η πραγματική πρόσβασή τους στις διαδικασίες. Για τον λόγο αυτό, επισημαίνεται, ότι η εξατομικευμένη εκτίμηση πρέπει να γίνεται σε εύλογο χρονικό διάστημα. Σε περίπτωση θετικού πορίσματος, τα κράτη μέλη πρέπει να εγγυηθούν την παροχή ειδικής στήριξης καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου. Τα άρθρα 22 και 23 εξασφαλίζουν την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 21 καλώντας τα κράτη μέλη να εκτιμήσουν κατά πόσο ο αιτών χρήζει ειδικών αναγκών υποδοχής.

Περαιτέρω, το Ελληνικό Σύνταγμα που είναι σε ισχύ από το 1975 όπως αναθεωρήθηκε το 1986, το 2001, το 2008 και το 2019, κατηγοριοποιεί τον πληθυσμό που έχει ανάγκη από την προστασία του κράτους σε ομάδες, όπως τους άστεγους, τα ορφανά, τις χήρες, κ.α. Ωστόσο, η αναφορά στην ύπαρξη συγκεκριμένων ευπαθών ομάδων που διαμένουν νόμιμα στο ελλαδικό έδαφος και χρειάζονται βοήθεια, συμπεριλαμβανομένων των αναγνωρισμένων προσφύγων, σημειώνεται για πρώτη φορά στο άρθρο 18 του ν. 2646/1998, «*Μέτρα προστασίας ευπαθών πληθυσμιακών ομάδων και ομάδων που τελούν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης*» και προβλέπει ειδικά προγράμματα στήριξης στους αιτούντες άσυλο και αναγνωρισμένους πρόσφυγες, και σε όσους έχει επιτραπεί η προσωρινή διαμονή προς αντιμετώπιση επειγουσών και σοβαρών καταστάσεων ανάγκης (Απίστουλας & Νίκου 2021). Ο ν. 4430/2016 χαρακτηρίζει στο άρθρο του 2 τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, τους οικονομικούς μετανάστες, τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ως ειδικές ομάδες πληθυσμού.

Έκτοτε, ο ν. 4636/2019 που τέθηκε σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2020 και αντικαταστάθηκε από τον 4939/2022 την 10.06.2022, αναδιατυπώνει την έννοια των ευάλωτων σύμφωνα με την Οδηγία. Συγκεκριμένα, αφαιρούνται τα άτομα που υποφέρουν από PTSD, ενώ περιλαμβάνονται όλοι οι ανήλικοι και όχι μόνο οι ασυνόδευτοι.

Συνοψίζοντας, σημειώνεται ότι σε θεσμικό πλαίσιο δεν υπάρχει ορισμός για τους ευάλωτους, αντιθέτως, κατηγοριοποιούνται αναλόγως των ειδικών συνθηκών που αντιμετωπίζουν ως μια συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, στις οποίες συγκαταλέγονται και τα άτομα που έχουν υποστεί βασανιστήρια, και άλλες σοβαρές μορφές ψυχολογικής, σωματικής ή σεξουαλικής βίας. Ευλόγως συνάγεται το συμπέρασμα ότι το κάθε μέλος κράτος είναι ελεύθερο να οριοθετήσει την έννοια της ευαλωτότητας με αποτέλεσμα να σημειώνονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνικών υπηρεσιών ασύλου.

3.2 Η διασφάλιση ειδικής μέριμνας για τους επιζώντες βασανιστηρίων

Η αναγνώριση και η εκτίμηση της ευαλωτότητας πρέπει να έχουν ως απώτερο στόχο την παροχή ειδικών και εξατομικευμένων υπηρεσιών σε ανθρώπους που έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη φροντίδα και προστασία. Αναφορικά με τους πολίτες τρίτων χωρών και τους ανιθαγενείς που εισέρχονται στα κράτη μέλη χωρίς ταυτοποιητικά έγγραφα και αιτούνται διεθνή προστασία, είναι σημαντικό ο εντοπισμός τους να πραγματοποιείται στο αρχικό στάδιο της εξέτασης του αιτήματός τους προκειμένου να είναι αποτελεσματική η ειδική βοήθεια ως προς αυτούς (αρ. 22, παρ. 1 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ για την υποδοχή, αρ. 24, παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ για τις διαδικασίες ασύλου). Ωστόσο, σύμφωνα με την Βάση Δεδομένων Ασύλου/Asylum Information Database (εφεξής AIDA), ακόμη και η διαδικασία εντοπισμού μπορεί να διαφέρει από χώρα σε χώρα. Σε Ολλανδία και Σουηδία διενεργείται ιατρικός έλεγχος. Στη Γαλλία και Ηνωμένο Βασίλειο ο εντοπισμός της ευαλωτότητας γίνεται μέσω συμπλήρωσης ερωτηματολογίου.

Αναφορικά με τον αριθμό των αιτούντων άσυλο/προσφύγων που έχουν υποστεί βασανιστήρια και βρίσκονται σε χώρες υποδοχής στην Ευρώπη παρέχονται ελλιπή στοιχεία, κυρίως λόγω της δυσκολίας των θυμάτων να αποκαλύψουν στις αρχές στις χώρες υποδοχής την κακοποίηση που έχουν υποστεί. Η δυσκολία έγκειται στη γενικότερη έλλειψη εμπιστοσύνης των θυμάτων/αιτούντων άσυλου να

αποκαλύψουν την κακοποίηση στις αρχές της χώρας και στην έλλειψη ψυχολογικής υποστήριξης (FRA,2017). Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις κρατών μελών, η σεξουαλική κακοποίηση παραβλέπεται κατά τη διαδικασία καταγραφής, καθώς δεν αντιμετωπίζεται ως βάνανυση ή εξευτελιστική μεταχείριση.

Στα ευάλωτα άτομα και δη στα θύματα βασανιστηρίων, το Πρωτόκολλο του ΟΗΕ για τη Διακίνηση Ανθρώπων ορίζει ότι κάθε κράτος μέλος πρέπει να μεριμνά για τη σωματική και ψυχολογική αποκατάστασή τους και να παρέχει στέγαση, υλική βοήθεια και πληροφορίες για τη δυνατότητα εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και εργασιακής αποκατάστασης. Σε επίπεδο ΕΕ, το άρθρο 25 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013, ορίζει για τα θύματα βασανιστηρίων και βίας, την παροχή ιατρικής και ψυχολογικής φροντίδας για τη ζημία που προκλήθηκε από τέτοιες πράξεις. Περαιτέρω, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Εμπορία Ανθρώπων προβλέπει την άμεση παροχή βοήθειας στα θύματα σε επίπεδο ψυχικής υγείας και κοινωνικής μέριμνας (Διεθνής Επιτροπή Νομικών, 2014).

Σε εθνικό επίπεδο, η εξέταση της ευαλωτότητας των επιζώντων βασανιστηρίων ολοκληρώνεται μετά από ιατρικό έλεγχο σύμφωνα με το άρθρο 77 παρ. 3 του 4939/2022. Βάσει του άρθρου 61 του ν. 4636/2019, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 67 του ν. 4939/2022 τη 10.06.2022, *«τα θύματα βασανιστηρίων, βιασμού ή άλλων σοβαρών πράξεων βίας πιστοποιούνται με ιατρική γνωμάτευση από δημόσιο νοσοκομείο, στρατιωτικό νοσοκομείο ή κατάλληλα εκπαιδευμένους ιατρούς δημόσιων φορέων παροχής υπηρεσιών υγείας, συμπεριλαμβανομένων των ιατροδικαστών και λαμβάνουν την αναγκαία περίθαλψη για τη βλάβη που προκλήθηκε, ιδίως πρόσβαση σε κατάλληλη ιατρική και ψυχολογική θεραπεία ή περίθαλψη.»*

Ο ν. 4633/2019 όρισε ως αρμόδια αρχή για τη διενέργεια ιατρικών ελέγχων τον Εθνικό Οργανισμό Δημόσιας Υγείας (εφεξής ΕΟΔΥ), ο οποίος αποτελεί και καθολικός διάδοχος του προϋφιστάμενου Κέντρου Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (εφεξής ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ, ΑΙΔΑ, 2022)

Το Άρθρο 41 «Καταγραφή και ιατρικός έλεγχος», προβλέπει την μέριμνα για όσους ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες με απώτερο στόχο την παροχή εξειδικευμένης φροντίδας και προστασίας. Επιπλέον, στο εν λόγω άρθρο περιγράφεται η διαδικασία παραπομπής των ατόμων που έχουν χαρακτηριστεί ως ευάλωτα σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 77 του ισχύοντα νόμου και την εισήγηση του αρμόδιου

ιατρικού προσωπικού του Κέντρου Υποδοχής και Ταυτοποίησης ή της Κλειστής Ελεγχόμενης Δομής, στον αρμόδιο δημόσιο φορέα κοινωνικής στήριξης ή προστασίας. Το Άρθρο 44 του ν. 4939/2022 για τις υποχρεώσεις της διοίκησης κατά τις διαδικασίες υποδοχής και ταυτοποίησης, διασφαλίζει το δικαίωμα πρόσβασης σε επείγουσα υγειονομική περίθαλψη και κάθε απαραίτητη θεραπευτική αγωγή ή ψυχοκοινωνική στήριξη, και οποιαδήποτε άλλη κατάλληλη κατά περίπτωση μεταχείριση. Επιπροσθέτως, υπάρχει μέριμνα για συνέχιση της θεραπευτικής αγωγής, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο.

Το άρθρο 52 ορίζει ότι σε συνθήκες κράτησης, οι αρμόδιες αρχές εξασφαλίζουν τακτική παρακολούθηση και επαρκή υποστήριξη, λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερη κατάστασή ευάλωτων ατόμων.

Επιπλέον σύμφωνα με το άρθρο 54 του ν. 4939/2022 όσοι εισέρχονται στη χώρα υποβάλλονται σε έλεγχο για τον εντοπισμό και πρόληψη μεταδιδόμενων λοιμώξεων.

Το άρθρο 64 παρ. βα του ν. 4939/2022 μεριμνά για την προτεραιοποίηση της διαχείρισης των αιτημάτων στέγασης των ασυνόδευτων ανηλίκων, βάσει κριτηρίων ευαλωτότητας ή αναπηρίας. Αναφορικά με τις προσωπικές συνεντεύξεις και σύμφωνα με το Άρθρο 82 του ν. 4939/2022 το προσωπικό που τις διενεργεί πρέπει να είναι σε θέση να αντιληφθεί τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίσει ο αιτών που έχει υποστεί απάνθρωπη μεταχείριση στο παρελθόν.

Περαιτέρω το άρθρο 129 του ισχύοντα νόμου, προβλέπει την προτεραιοποίηση στα κέντρα φιλοξενίας, κοινωνικής βοήθειας και ιατρικής περίθαλψης των ατόμων με ιδιαίτερες ανάγκες.

Το άρθρο 30 προβλέπει ειδικά για τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας που έχουν ιδιαίτερες ανάγκες την πρόσβαση σε επαρκή ιατρική περίθαλψη, συμπεριλαμβανομένης της θεραπείας για νοητική και ψυχική αναπηρία όπου απαιτείται, με τους όρους που ισχύουν για τους Έλληνες πολίτες. Σύμφωνα με τη παρ. 1 του Άρθρου 30 του ισχύοντα νόμου 4939/2022 όλοι «οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας έχουν πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη με τους όρους που ισχύουν για τους Έλληνες πολίτες» ενώ η παράγραφος 2 του ίδιου Άρθρου, προβλέπει στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας την παροχή επαρκούς ιατρικής περίθαλψης συμπεριλαμβανομένης της θεραπείας για νοητική και ψυχική αναπηρία όπου απαιτείται, με τους όρους που ισχύουν για τους Έλληνες πολίτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4.1 Το πλαίσιο της έρευνας

Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παρατέθηκαν ανωτέρω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα βασανιστήρια απαγορεύονται και καταδικάζονται ως αξιόποινες πράξεις σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Επίσης, ότι τα άτομα που έχουν υποστεί βασανιστήρια και έχουν επιβιώσει αυτών, εμφανίζουν βαρύτατες νευροψυχολογικές διαταραχές και σωματικές αναπηρίες, προκαλώντας σοβαρές συνέπειες στην καθημερινότητά τους. Η θεραπεία και η αποκατάσταση τους θεωρείται αναπόσπαστο δικαίωμά τους το οποίο προστατεύεται και από το διεθνές δίκαιο. Ακριβώς για τον λόγο αυτόν, ο ΟΗΕ προχώρησε στην έκδοση του «Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης», προκειμένου να διασφαλιστεί η σωστή κατάρτιση των ατόμων που εμπλέκονται στον εντοπισμό των ατόμων που έχουν υποστεί βασανιστήρια. Η ευρωπαϊκή και εθνική νομοθεσία, αναγνωρίζοντας τις μακροπρόθεσμες συνέπειες των βασανιστηρίων στα άτομα που τα έχουν υποστεί, συμπεριλαμβάνει και κατατάσσει τους πολίτες τρίτων χωρών και τους ανιθαγενείς που έχουν υποστεί ανάλογη μεταχείριση, στην ομάδα των ευάλωτων, προκειμένου να διασφαλιστεί ειδική μέριμνα. Ακόμη και σε επίπεδο σχεδιασμού δράσεων για την ένταξη των αιτούντων άσυλο και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, φαίνεται να λαμβάνεται υπόψη η ανάγκη για έγκαιρο εντοπισμό και φροντίδα των ευάλωτων ατόμων.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Union Agency For Fundamental Rights, εφεξής FRA) οι αναφορές σχετικά με τους επιζώντες βασανιστηρίων αιτούντες άσυλο, είναι ιδιαίτερα ελλιπείς. Ειδικότερα σε έκθεσή της το έτος 2017, αναφέρει ότι, μολονότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ υποστηρίζουν μηχανισμούς καταγγελιών και παρακολούθησης, ο βαθμός αποτελεσματικότητά τους ποικίλει από χώρα σε χώρα. Περαιτέρω, επισημαίνει ότι εργαλεία εντοπισμού αναπτύσσονται πλέον και από υπαλλήλους που στερούνται ειδικής κατάρτισης, λόγω των αυξημένων αναγκών χειρισμού τέτοιων κρίσεων. Λόγω των μαζικών μεταναστευτικών ροών που φτάνουν στα κράτη μέλη, δεν επαρκεί το εξειδικευμένο ιατρικό προσωπικό προκειμένου να εντοπιστούν οι βλάβες που θα επιβεβαιώνουν τη χρήση μεθόδων βασανιστηρίων και θα τεκμηριώνουν την εν λόγω μεταχείριση. Τέλος, παρατηρείται η ύπαρξη μη κατάλληλων συνθηκών διαβίωσής κατά την έναρξη των θεραπειών, κάτι που αποτελεί τροχοπέδη στην αποκατάστασή τους (FRA, 2017).

Αναφορικά με τον περιορισμένο ή μη εντοπισμό των θυμάτων βασανιστηρίων, από τις 77.285 αιτήσεις άσυλου που καταγράφηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του έτους 2019, μόνο 233 αιτούντες άσυλο καταγράφηκαν ως θύματα βασανιστηρίων, βιασμού ή άλλων σοβαρών μορφών βίας ή εκμετάλλευσης και μάλιστα μετά από δική τους αναφορά κατά τη διάρκεια της απογραφής. Ο αριθμός αυτός θεωρείται από την ίδια πηγή ιδιαίτερα χαμηλός, αντιπαραβάλλοντάς τον με το 5% που η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες καταγράφει ως το χαμηλότερο ποσοστό θυμάτων βασανιστηρίων στον γενικό πληθυσμό των προσφύγων (Psyraki et al., 2021).

Αναφορικά με την πρόσβαση τους σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, οι Lebano et al. (2020) αναφέρουν ότι τα στοιχεία για τη γενικότερη πρόσβαση των πολιτών τρίτων χωρών στην υγειονομική περίθαλψη στις κοινωνίες υποδοχής είναι λιγοστά, ενώ ο βαθμός πρόσβασης εξαρτάται από τους κανονισμούς και νόμους του κάθε κράτους μέλους.

Σε εθνικό επίπεδο, οργανωτικά και διοικητικά ζητήματα λειτουργούν ως τροχοπέδη στη δυνατότητα πρόσβασης πολιτών τρίτων χωρών στην υγειονομική περίθαλψη. Μολονότι το νομοθετικό πλαίσιο τους διασφαλίζει ελεύθερη πρόσβαση σε όλες τις δομές υγειονομικής περίθαλψης, χαρακτηριστικό των δυσκολιών που έχουν να αντιμετωπίσουν, είναι το γεγονός ότι ΜΚΟ παίζουν σημαντικό ρόλο στην παροχή υγειονομικής περίθαλψης, ενώ επί παραδείγματι, στην Ιταλία ανάλογες υπηρεσίες παρέχονται από επαγγελματίες υγείας που διορίζονται από το Υπουργείο Υγείας (Lebano et al. 2020).

Το 2015 η μεγάλη εισροή μεταναστών, αιτούντων άσυλο και προσφύγων, βρήκε το ελληνικό σύστημα υγείας εντελώς απροετοίμαστο, αφού δεν υπήρχε ολοκληρωμένο σχέδιο έκτακτης ανάγκης που να μπορεί να ανταπεξέλθει σε μια τέτοια συνθήκη, ούτε και προηγούμενη εμπειρία στην αντιμετώπιση ανάλογων καταστάσεων. Η εισροή των προσφύγων υπήρξε επίσης αποκαλυπτική για την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το σύστημα υγείας λόγω της προηγούμενης οικονομικής κρίσης. Μετά το κλείσιμο των συνόρων των όμορων κρατών, ΜΚΟ όπως οι MSF, προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις ανάγκες των νησιών και των άτυπων καταυλισμών, έχοντας λάβει έγκριση από το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ και το Ελληνικό Υπουργείο Υγείας. Ωστόσο, αποδείχθηκε δύσκολος ο συντονισμός και η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ του κρατικού μηχανισμού και των διαφόρων ΜΚΟ, με άμεσα

δυσμενή αποτελέσματα στη διαχείριση των οικονομικών πόρων αλλά και των υλικών πρώτης ανάγκης. Η έλλειψη συντονισμού οδήγησε επιπλέον σε παρακώλυση της αποτελεσματικής εφαρμογής των κατευθυντήριων οδηγιών για την παροχή υπηρεσιών, επηρεάζοντας τόσο την ποιότητά τους, όσο και τη δυνατότητα ισότιμης πρόσβασης των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων σε αυτές. Σε ιδιαίτερη μειονεκτική θέση βρίσκονταν οι προσφυγές στα νησιά, όπου ΜΚΟ που προσέφεραν υπηρεσίες υγείας στερούνταν εξοπλισμού για τη διαχείριση χρόνιων ασθενειών, συμπεριλαμβανομένων των ψυχικών. Όταν το καλοκαίρι του 2017 ανακοινώθηκε ότι τα κονδύλια της ΕΕ θα διοχετεύονται μέσω κυβερνητικών υπηρεσιών, πολλές ΜΚΟ αποχώρησαν από την Ελλάδα. Εν συνεχεία, το Υπουργείο Υγείας δημιούργησε το πρόγραμμα Philos, το οποίο υλοποιήθηκε από το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ μέσω του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης της ΕΕ. Το πρόγραμμα Philos στόχευε στην υιοθέτηση μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για την παροχή υπηρεσιών υγείας στους πρόσφυγες, καθώς και την ενίσχυση του ελληνικού συστήματος υγείας μέσω της πρόσληψης επαγγελματιών υγείας και μεταφραστών. Ωστόσο, το πρόγραμμα είχε να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση η οποία οδήγησε τους Έλληνες εργαζομένους στον τομέα της υγείας σε ανεύρεση εργασίας στο εξωτερικό, και άφησε τις υγειονομικές εγκαταστάσεις με ελάχιστους πόρους. Η έλλειψη προσωπικού είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην παροχή αποτελεσματικών υπηρεσιών σε αιτούντες άσυλο και δικαιούχους με ψυχικές ασθένειες, και επιζώντες βασανιστηρίων. Κάτι που περιπλέκει περισσότερο την παροχή υγειονομικών υπηρεσιών είναι η έλλειψη εξατομικευμένων υπηρεσιών ειδικά όταν υπάρχουν γλωσσικά και πολιτιστικά εμπόδια, και το γεγονός ότι η ευθύνη για την υγειονομική περίθαλψη των προσφύγων μοιράζεται σε περισσότερα από ένα υπουργεία (Gunst et al. 2019)

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάποιο κρατικό πρόγραμμα που να προσφέρει ολιστικές υπηρεσίες υποστήριξης συγκεκριμένα για τα θύματα βασανιστηρίων (Psyrraki et al., 2021). Ωστόσο, υπήρξαν προγράμματα αποκατάστασης που σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν από ΜΚΟ ακολουθώντας μια διεπιστημονική προσέγγιση. Επί παραδείγματι, το πρόγραμμα «Προμηθέας», ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 2013 από το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ για την Ψυχική Υγεία Μεταναστών και Προσφύγων (Βαβέλ), σε μια προσπάθεια να καλυφθεί το κενό που δημιουργήθηκε στον ελληνικό χώρο από το 2008, όταν αναστάλθηκε η λειτουργία του Ιατρικού Κέντρου Αποκατάστασης

Θυμάτων Βασανιστηρίων. Η Βαβέλ προσφέρει σε πρόσφυγες υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης, ενώ το ΕΣΠ αναλαμβάνει την παροχή νομικών συμβουλών και κοινωνικών υπηρεσιών. Ειδικότερα, στην πρώτη φάση του προγράμματος «Προμηθέας Ι: Ταυτοποίηση και Αποκατάσταση Θυμάτων Βασανιστηρίων», στόχος ήταν η κάλυψη της ανάγκης ταυτοποίησης και υποστήριξης της ευάλωτης ομάδας των επιζώντων βασανιστηρίων, με τη δημιουργία Μονάδας Αποκατάστασης για την παροχή ιατρικής, ψυχολογικής, κοινωνικής και νομικής υποστήριξης, αλλά και ιατρικής και ψυχοκοινωνική αποκατάστασης. Επιπλέον, το Πρόγραμμα μερίμνησε για την ειδική κατάρτιση Ελλήνων διαφόρων ειδικοτήτων, αποβλέποντας στην ορθότερη ταυτοποίηση και κατάλληλη στήριξη των θυμάτων βασανιστηρίων κατά τη διάρκεια της αποκατάστασή τους. Εν συνεχεία, ακολούθησε και το πρόγραμμα «Προμηθέας ΙΙ» το οποίο υλοποιήθηκε από το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες σε συνεργασία με το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ-Συνειρμός, το κέντρο DIGNITY - Danish Institute against Torture, το Centre for Trauma, Asylum and Refugees (University of Essex), την οργάνωση για τα ανθρώπινα δικαιώματα που βοηθά τους επιζώντες βασανιστηρίων να αποκτήσουν δικαιοσύνη και αποζημίωση REDRESS, και το Human Rights Foundation of Turkey. Συνάγεται ευλόγως το συμπέρασμα, ότι το πρόγραμμα Προμηθέας ήταν σε θέση να προσφέρει, ως ένα βαθμό, ολιστικές υπηρεσίες αποκατάστασης, αφού κάλυπτε τις νομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και ιατρικές ανάγκες των επιζώντων βασανιστηρίων. Μέχρι και την έναρξη του εν λόγω προγράμματος στην Ελλάδα δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα σχεδιασμένο να προσφέρει ολιστική αποκατάσταση στους επιζώντες βασανιστηρίων. (Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες χ.χ., Psyraki et al., 2021).

Από την άλλη, στην Ισπανία, το πρόγραμμα INTEGRA (I και II- *Comprehensive support for victims of torture at risk of social exclusion*) κατάφερε όχι μόνο να προσφέρει υπηρεσίες ψυχικής και σωματικής αποκατάστασης, αλλά και να συμβάλει ενεργά στην κοινωνική ένταξη των επιζώντων βασανιστηρίων, κυρίως μέσω της ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Το εν λόγω πρόγραμμα υλοποιήθηκε στην Ισπανία το διάστημα 2012 -2016 με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σχεδιάστηκε με στόχο την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού των θυμάτων βασανιστηρίων αλλά και τη διασφάλιση της κοινωνικής ένταξης των μελών της οικογένειάς τους. Το πρόγραμμα στηριζόταν σε ένα εξειδικευμένο και καινοτόμο μοντέλο παρέμβασης, που περιλάμβανε ψυχοθεραπεία και ψυχιατρικές συνεδρίες,

φαρμακολογική παρακολούθηση και νομικές συμβουλές, παρακολούθηση της εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της αξιολόγησης της κοινωνικής κατάστασης των ωφελούμενων. Το πρόγραμμα INTEGRA (I και II) υπήρξε ιδιαίτερα αποτελεσματικό, καθώς 100 θύματα βασανιστηρίων και οι οικογένειές τους έλαβαν ολοκληρωμένη φροντίδα, 65 ωφελούμενοι συμμετείχαν σε 8 σεμινάρια, 30 δικαιούχοι συμμετείχαν σε κοινωνικοπολιτισμικές, ψυχαγωγικές ή εορταστικές δραστηριότητες, και 60 δικαιούχοι έλαβαν βοήθεια σχετικά με τις νομικές ανάγκες στον τομέα της διεθνούς προστασίας. Ωστόσο, το πιο σημαντικό επίτευγμα ήταν η δημιουργία εξατομικευμένων σχεδίων για την αγορά εργασίας για 80 άτομα τα οποία εκπαιδεύτηκαν από 40 εργαστήρια. Ειδικότερα, οργανώθηκαν σεμινάρια εργασιακής κατάρτισης, ακόμη και εξατομικευμένα σε συντονισμό με εργαστήρια, σχολεία και ιδιωτικές εταιρείες. Το έργο υπέγραψε 16 συμφωνίες συνεργασίας με εταιρείες, 37 άτομα έλαβαν συνεντεύξεις εργασίας και 22 δικαιούχοι υπέγραψαν συμβάσεις εργασίας. Επιπροσθέτως, αντιμετωπίστηκε αποτελεσματικά το θέμα της στέγασης (European Commission, 2019).

4.2 Σκοπός και στόχοι της παρούσας εργασίας

Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες στις παραπάνω ενότητες, συνάγεται το συμπέρασμα, ότι μολονότι οι επιζώντες βασανιστηρίων περιλαμβάνονται στον κατάλογο των ευάλωτων ατόμων σε οδηγίες και σε εθνική νομοθεσία, ο εντοπισμός και η παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης δεν είναι πάντα εγγυημένη. Αν και υπήρξαν προγράμματα ολιστικής αποκατάστασης στο παρελθόν, στην Ελλάδα, και σε άλλα κράτη μέλη, με ικανοποιητικά αποτελέσματα ακόμη και σε επίπεδο κοινωνικής ένταξης, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως «καλές πρακτικές», ως πρότυπο δηλαδή, δεν προκύπτουν από τη νομοθεσία και τις οδηγίες όπως αναλύθηκαν ανωτέρω, άμεση κρατική παρέμβαση και πολιτικές σε εθνικό και ενωσιακό επίπεδο που να διασφαλίζουν τον εντοπισμό, την αποκατάσταση αλλά και την ένταξη των επιζώντων βασανιστηρίων στις κοινωνίες υποδοχής με τη θέσπιση συγκεκριμένων διατάξεων. Επιπλέον, ανησυχία προκαλεί το γεγονός ότι το πλαίσιο ίδρυσης και λειτουργίας των ΜΚΟ, οι οποίες είχαν στο παρελθόν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο στην ταυτοποίηση και αποκατάσταση των επιζώντων βασανιστηρίων, γίνεται ολοένα και πιο αυστηρό. Το έτος 2020 υιοθετήθηκαν νομοθεσίες που απαιτούν την εγγραφή των μελών τους και των υπαλλήλων τους σε ειδικό Μητρώο Ελληνικών και Ξένων ΜΚΟ που υπάγεται στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (ΕΕΔΑ 2022, ΕΕΔΑ 2020, AIDA 2020).

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι να διερευνηθεί περαιτέρω ο βαθμός που οι τρέχουσες οδηγίες, κανονισμοί και νομοθεσίες μπορούν να εξασφαλίσουν την ένταξη των αιτούντων ασύλου και αναγνωρισμένων προσφύγων/θυμάτων βασανιστηρίων στις κοινωνίες υποδοχής.

Επιμέρους στόχοι και ερωτήματα αποτελούν αν οι οδηγίες, οι νομοθεσίες και πολιτικές μπορούν να εγγυηθούν τον εντοπισμό, την ψυχοσωματική αποκατάσταση, την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες, την ένταξη στη αγορά εργασίας και την εξασφάλιση στέγης.

Μολονότι υπάρχουν διάφορες μελέτες, αναφορές και εμπειρικές έρευνες, ποιοτικές και ποσοτικές, αναφορικά με τους αιτούντες άσυλο/αναγνωρισμένους πρόσφυγες που έχουν επιβιώσει βασανιστηρίων στις χώρες καταγωγής τους, η αντιμετώπισή τους από την είσοδό τους σε ευρωπαϊκό έδαφος μέχρι και την ένταξή τους σε τοπικές κοινωνίες δεν αποτελεί συχνό θέμα μελέτης. Η συγκεκριμένη εργασία ευελπιστεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν ανωτέρω, χρησιμοποιώντας την υπάρχουσα γνώση γύρω από τις εμπλεκόμενες παραμέτρους που οδηγούν εν τέλει στην ένταξη. Επισημαίνεται, ότι σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι η αξιολόγηση της ποιότητας προγενέστερων ερευνών αλλά το φιλτράρισμα, η σύνθεση, η σύνδεση και η αποκωδικοποίηση σε θεματικές ενότητες των διαθέσιμων πληροφοριών, προκειμένου να υπάρξει μια σφαιρική κάλυψη των εν θέματι ερωτημάτων.

4.3 Μέθοδος έρευνας - Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Λαμβάνοντας υπόψη τον ερευνητικό σκοπό, αλλά και τους στόχους, όπως αποτυπώθηκαν και αναλύθηκαν ανωτέρω, η μεθοδολογία που επιλέχθηκε για τη συλλογή στοιχείων στην παρούσα εργασία, είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση πρωτογενών κυρίως πηγών, καθώς η συγκεκριμένη μεθοδολογία επιτρέπει τη διεξοδική μελέτη σχετικής διεθνούς βιβλιογραφίας, αναφορών, εργασιών, και άλλων δημοσιευμένων πληροφοριών σχετικά με το πεδίο έρευνας. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση μπορεί να καλύπτει ευρύ φάσμα θεμάτων σε διάφορα επίπεδα πληρότητας ενώ μπορεί να καταλήξει ακόμη και σε ερευνητικά πορίσματα (Grant & Booth, 2019). Συμπληρωματικά, και όπως αναφέρεται από το Κέντρο Συγγραφής του Πανεπιστημίου του Ουισκόνσιν (χ.χ.), η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιτρέπει την κριτική ανάλυση ενός τμήματος ενός δημοσιευμένου σώματος γνώσεων μέσω περιήληψης, ταξινόμησης και σύγκρισης προηγούμενων ερευνητικών μελετών,

βιβλιογραφικών ανασκοπήσεων και θεωρητικών άρθρων, ενώ το Πανεπιστήμιο του Τορόντο (χ.χ) αναφέρει ότι η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιτρέπει την έκθεση και τη μεθοδική καταγραφή όσων έχουν ήδη καθιερωθεί ή δημοσιευτεί σχετικά με ένα συγκεκριμένο ερευνητικό θέμα από διαπιστευμένους μελετητές και ερευνητές. Επιπλέον, σύμφωνα με τη Snyder (2019) η βιβλιογραφική ανασκόπηση μπορεί να αναδειχθεί ως το καλύτερο μεθοδολογικό εργαλείο προκειμένου να δοθούν απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα.

Αναφορικά με τον τύπο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που χρησιμοποιείται στο εν λόγω εγχείρημα, επιλέχθηκε η παραδοσιακή/αφηγηματική ανασκόπηση. Σύμφωνα με τους Cronin, Ryan and Coughlan (2008), όπως αναφέρονται στον Σταγάκη (2016), η αφηγηματική ανασκόπηση είναι η μέθοδος που ενδείκνυται προκειμένου να είναι εφικτή η κριτική περίληψη γύρω από ένα θέμα και η επισήμανση αποτελεσμάτων.

4.4 Κριτήρια για την εύρεση δεδομένων και τρόπος συλλογής πληροφοριών

Βασική προϋπόθεση ήταν η πληροφόρηση να προέρχεται από αξιόπιστες πηγές όπως μελέτες ερευνητών, εκθέσεις εμπειρογνομόνων από ελληνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς, αλλά και εκθέσεις και αναφορές από μη κυβερνητικούς οργανισμούς με ενεργό δράση στο μεταναστευτικό και το προσφυγικό. Αρχικά η έρευνα διεξήχθη στην Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ),στη Βάση Δεδομένων Ασύλου, Asylum Information Database – AIDA και στον οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Union Agency For Fundamental Rights, εφεξής FRA) αλλά και στο περιοδικό “Torture”. Επιπλέον, έγινε έρευνα σε βάσεις δεδομένων όπως η Google Scholar, η ScienceDirect και η OXFORD Academic, χρησιμοποιώντας τις λέξεις κλειδιά refugee, torture victims, asylum, Greece, laws, vulnerability, best practices, health care, social integration.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι βιβλιογραφικές αναφορές που περιλαμβάνονταν στις μελέτες που χρησιμοποιήθηκαν, οδήγησαν σε νέες πηγές πληροφόρησης.

Βασικό κριτήριο αποτέλεσε και το χρονικό πλαίσιο αναφοράς των εν λόγω πληροφοριών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το 2015 αποτελεί έτος ορόσημο για το προσφυγικό στην ΕΕ και την Ελλάδα λόγω της έντασης του φαινομένου και των συνεπειών του, κρίθηκε σκόπιμο η έρευνα να αφορά σε μεταγενέστερα κείμενα.

Αναφορικά με τη γλώσσα, η έρευνα διεξήχθη μόνο σε κείμενα γραμμένα στην Ελληνική ή την Αγγλική γλώσσα, συμπεριλαμβανομένων πηγών μεταφρασμένων στην ελληνική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΠΙΖΩΝΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ

Στη συνέχεια παρατίθενται τα στοιχεία που εντοπίστηκαν μετά από έρευνα σε μελέτες που προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζονταν οι πολίτες τρίτων χωρών και οι απάτριδες επιζώντες βασανιστηρίων, ήδη από τη στιγμή διέλευσης των ελληνικών συνόρων. Όπως αναλύεται στις επόμενες ενότητες του παρόντος κεφαλαίου, οι πληροφορίες αφορούν στη διαδικασία εντοπισμού τους και ταυτοποίησή τους στα νησιά και στην ηπειρωτική χώρα, και στον βαθμό πρόσβασης τους σε υπηρεσίες περίθαλψης και αποκατάστασης και σε προγράμματα κοινωνικής ένταξης.

5.1 Εντοπισμός της ευαλωτότητας των επιζώντων βασανιστηρίων κατά τη διάρκεια των διαδικασιών ασύλου

Η ευαλωτότητα, ως διαδικασία αξιολόγησης των ιδιαίτερων αναγκών των νεοεισερχόμενων είχε εφαρμογή κυρίως στα πέντε νησιά του Αιγαίου στα μικρασιατικά παράλια, καθώς, όπως έχει αναφερθεί και ανωτέρω, ειδικά μετά τη δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, ο εντοπισμός της είχε καθοριστική σημασία για την απόφαση παραπομπής στην κανονική διαδικασία. Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός του αιτούντος ως ευάλωτου μπορούσε να οδηγήσει και σε άρση του γεωγραφικού περιορισμού και μεταφορά του στην ηπειρωτική χώρα. Από τον Μάιο του 2017, αίρεται άμεσα ο περιορισμός για τους Σύρους αιτούντες που χαρακτηρίζονται ευάλωτοι, ενώ οι μη Σύροι μπορούσαν να απομακρυνθούν μόνο μετά της ολοκλήρωση της προσωπικής συνέντευξης. Η εν λόγω πρακτική συνέβαλε στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των αιτούντων στα νησιά αφού συντέλεσε στην αύξηση του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τους Spathopoulou, Carastathis & Tsilimpounidi (2020) η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας που επιβάλλει γεωγραφικό περιορισμό σε όσους εισέρχονται στα νησιά, συνέβαλε στο να μετατραπούν τα hotspots σε χώρους αμφισβήτησης της ευαλωτότητας, αφού άρχισαν να υποβάλλουν αιτήσεις ασύλου "μαζικά" προκειμένου να αποφύγουν την απέλασή τους στην Τουρκία. Καθώς αυξανόταν ο πληθυσμός που διέμενε στα hotspots, υπήρχαν πιέσεις από την ΕΕ για αυστηρότερη αξιολόγηση της

ευαλωτότητας, οδηγώντας τους MSF και την Ύπατη Αρμοστεία να πάρουν την απόφαση να αποχωρήσουν από τη Μόρια και από άλλους καταυλισμούς: «...πήραμε την εξαιρετικά δύσκολη απόφαση να τερματίσουμε τις δραστηριότητές μας στη Μόρια, διότι η συνέχιση της εργασίας μας εκεί θα μας καθιστούσε συνένοχους σε ένα σύστημα που θεωρούμε ότι είναι άδικο και απάνθρωπο ... Δεν θα επιτρέψουμε να χρησιμοποιηθεί η βοήθειά μας για μια επιχείρηση μαζικής απέλασης και αρνούμαστε να συμμετέχουμε σε ένα σύστημα που δεν λαμβάνει υπόψη του τις ανθρωπιστικές ανάγκες ή τις ανάγκες προστασίας των αιτούντων άσυλο και των μεταναστών...» (Marie Elisabeth Ingres, επικεφαλής της αποστολής των MSF στην Ελλάδα, The Press Project, 2016 όπως αναφέρεται σε Spathoroulou, Carastathis & Tsilimpounidi, 2020:13-14.)

Συνακολούθως, και σύμφωνα με το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2019, όπως αναφέρεται σε Spathoroulou, Carastathis & Tsilimpounidi, 2020) από τον Σεπτέμβριο του 2018, άρχισε να γίνεται διάκριση μεταξύ των ατόμων που χαρακτηρίζονταν ως άτομα που “παρουσίαζαν” ευαλωτότητα πρώτου βαθμού (ασυνόδευτοι ανήλικοι, γυναίκες σε εγκυμοσύνη, παιδιά, άτομα με απειλητική για τη ζωή ασθένεια και θύματα εμπορίας ανθρώπων), τα οποία και μεταφέρονταν στην ενδοχώρα. Όσοι χαρακτηρίζονταν ευάλωτοι δεύτερου βαθμού - "ευάλωτοι με ειδικές ανάγκες υποδοχής" (άτομα με αναπηρία, άτομα με διαταραχές μετατραυματικού στρες, θύματα βασανιστηρίων και επιζώντες σεξουαλικής και έμφυλης βίας) – απομακρύνονταν από τα hotspots, αλλά παρέμεναν στο νησί, σε διαμερίσματα της Ύπατης Αρμοστείας ή σε ανθρωπιστικούς καταυλισμούς, όπως ο καταυλισμός Καρά Τεπέ που βρίσκεται έξω από την πόλη της Μυτιλήνης.

Αναφορικά με τη διαδικασία ταυτοποίησης των ατόμων με κάποια ομάδα ευαλωτότητας, η διαδικασία περιλάμβανε την καταγραφή των βασικών στοιχείων των νεοαφιχθέντων, καθώς και τη σύντομη καταγραφή του λόγου εγκατάλειψης της χώρας καταγωγής. Η αξιολόγηση της ευαλωτότητας θα έπρεπε να περιλαμβάνει όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες ενότητες, εξέταση από εξειδικευμένο ιατρό και, εάν χρειαζόταν, από ψυχολόγο προκειμένου τα θύματα βασανιστηρίων και άλλες ευάλωτες ομάδες να λάβουν την απαραίτητη φροντίδα. Από το φθινόπωρο του 2107, αρμόδιο για την εν λόγω εξέταση ήταν το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ. Ωστόσο, ο συγκεκριμένος οργανισμός δε θα μπορέσει να ανταπεξέλθει στις ιδιαίτερα απαιτητικές και πιεστικές συνθήκες των hotspots, καθώς αντιμετώπισε μεγάλες ελλείψεις σε διερμηνείς και εξειδικευμένους γιατρούς. (Leivaditi et al., 2019).

Στην αδυναμία του ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ να ανταπεξέλθει στις ιδιαίτερες προκλήσεις της αξιολόγησης της ευαλωτότητας, συνηγορούν και οι κάτωθι μαρτυρίες, όπως αυτές παρατίθενται σε Spathoroulou, Carastathis & Tsilimprounidi, (2020:16) *«Χρειαζόμαστε τους εμπειρογνώμονες για την αξιολόγηση της ευαλωτότητας επειδή μερικές φορές είναι δύσκολο να καταλάβουμε αν ο αιτών έχει κάποια μορφή ευαλωτότητας ή όχι. Αυτό που εννοώ είναι ότι ορισμένοι αιτούντες άσυλο δεν είναι σε θέση να μιλήσουν για την ευαλωτότητά τους, δεν είναι ορατή, όπως για παράδειγμα η εγκυμοσύνη ή μια σοβαρή αναπηρία που ο γιατρός του ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ μπορεί εύκολα να εντοπίσει χωρίς καν να ρωτήσει τον αιτούντα άσυλο. Πολλοί αιτούντες άσυλο δεν έχουν καν επίγνωση της δικής τους ευαλωτότητας. Ίσως επειδή νιώθουν ντροπή, ή επειδή θεωρούν ότι η κατάστασή τους είναι φυσιολογική, σε πολλές περιπτώσεις λόγω των πολιτισμικών τους πεποιθήσεων. Αυτό συμβαίνει συχνά και με τα θύματα εμπορίας ανθρώπων. Δουλειά μας είναι να τους βοηθήσουμε να μιλήσουμε, να καταλάβουμε από τη γλώσσα του σώματός τους, τις εκφράσεις τους, από τις σιωπές τους, ακόμη, να ανιχνεύσουμε τυχόν σημάδια ευαλωτότητας (Συνέντευξη Σπαθοπούλου με προσωπικό της EASO στην Αθήνα, Αύγουστος 2018).*

Επιπλέον, εντοπίστηκαν πληροφορίες που συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι τα άτομα που εισέρχονταν σε ελληνικό έδαφος από τα 5 νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο Λέρο και Κω, τίθεντο υπό κράτηση πριν τον ατομικό έλεγχο, ενώ δεν προβλεπόταν κάποια άλλη διαδικασία σε περίπτωση ευαλωτότητας. Σύμφωνα με μαρτυρίες, σε πολλές περιπτώσεις, όπως στη Μόρια, δεν ακολουθήθηκε η σωστή διαδικασία, καθώς πρώτα ολοκληρώθηκε η καταγραφή των βασικών στοιχείων, και στην συνέχεια ακολούθησε η εξέταση για ευαλωτότητα, ενώ δεν έλειψαν και καθυστερήσεις στο προγραμματισμό συναντήσεων με επαγγελματίες από τον ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ. Επιπλέον, στις περισσότερες περιπτώσεις, τα άτομα δεν έλαβαν επίσημες πληροφορίες για τη διαδικασία που θα ακολουθούσε και τη σημασία της διάγνωσης: *« ...πήρα την ημερομηνία της συνέντευξης, οι περισσότεροι δεν ήξεραν τι να κάνουν... Κανείς δε μίλησε για ευαλωτότητα, αν ήταν άρρωστοι... επειδή το πρόβλημα είναι ότι ακόμη και όταν σε πάνε στον γιατρό, φοβάσαι να του πεις ότι είσαι άρρωστος γιατί δεν ξέρεις τι θα συμβεί. Ίσως αν πεις ότι είσαι άρρωστος να σε στείλουν πίσω εκείνη τη στιγμή... Αν δεν ξέρεις... » (Leivaditi et al., 2019:36).*

Επιπλέον τα έντυπα ευαλωτότητας που έπρεπε να συμπληρώσουν οι αιτούντες, υπόκειντο σε συνεχείς αλλαγές, οδηγώντας αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι υπήρχε η πρόθεση για μείωση των ατόμων που αναγνωρίζονταν ως ευάλωτοι.

Κατά την επίσκεψή της στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο, η Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Dunja Mijatović, επέμεινε στην ανάγκη βελτίωσης και επιτάχυνσης της διαδικασίας αξιολόγησης της ευαλωτότητας, μεταξύ άλλων, προκειμένου να προστατεύονται καλύτερα τα δικαιώματα όλων των ευάλωτων ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με ψυχικές διαταραχές (IRC, 2018).

Η διοικητική κράτηση, πραγματοποιείτο σε ακατάλληλους χώρους, στους οποίους το σοβαρό πρόβλημα υποστελέχωσης σε απαραίτητο ιατρικό προσωπικό, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, λειτουργούσε κατασταλτικά στη διαδικασία αντιμετώπισης επειγόντων περιστατικών, πόσο μάλλον στην κάλυψη των αναγκών των ευάλωτων ομάδων. Γενικότερα στα hotspots, των οποίων οι εγκαταστάσεις ήταν υπερπλήρεις, τα άτομα που κρατούνταν εκεί, είχαν περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες και ιατρική περίθαλψη. Ο μεγάλος αριθμός των αφίξεων και η ελλιπής στελέχωση των αρμόδιων υπηρεσιών είχε ως αποτέλεσμα την καθυστερημένη (ή μη) “ανίχνευση” των ευάλωτων σημείων των ατόμων, και την μακρόχρονη κράτηση. Σε πολλές περιπτώσεις οι αρχές διενεργούσαν την εν λόγω αξιολόγηση μόνο “όπου χρειαζόταν”, εξαιρώντας περιπτώσεις όπου η γενική κατάσταση του ατόμου φαινόταν “καλή”, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη ή όχι ευαλωτότητας εξεταζόταν με βάση την απλή παρατήρηση. Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω συνάγεται το συμπέρασμα ότι πιθανόν να υπήρξαν διακρίσεις εις βάρος συγκεκριμένων ομάδων ατόμων των οποίων η ευαλωτότητα δεν ήταν προφανής. Συνεπώς, δεν γινόταν αντιληπτές οι ιδιαίτερες ανάγκες κάποιων ανθρώπων (GRC and Oxfam 2020, Lebano et al. 2020, Ghazi 2021, Witcher 2021).

Σύμφωνα με την GCR and Oxfam (2020), η αδυναμία ταυτοποίησης και αντιμετώπισης της ευαλωτότητας στα hotspots οφείλεται και στο γεγονός ότι τα hotspots δεν σχεδιάστηκαν από την ΕΕ και τις ελληνικές αρχές για να παρέχουν κάτι περισσότερο από βραχυπρόθεσμη υποδοχή για τους ανθρώπους που αναζητούσαν άσυλο και να διευκολύνουν την ταυτοποίηση, καταγραφή και λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων πριν από τη μεταφορά τους στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου θα εξετάζονταν οι αιτήσεις.

Σημαντικό τροχοπέδη στον εντοπισμό της ευαλωτότητας αποτελούσε και το εμπόδιο της γλώσσας. Μαρτυρίες αναφέρουν σχετικά «...το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ είναι το πρώτο πρόβλημα [...] το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ είναι το πρώτο πρόβλημα επειδή δεν έχουν [...]

μεταφραστές... Έτσι, το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι η μετάφραση. Το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ δεν δέχεται κανένα μεταφραστή από το εσωτερικό της Μόριας ...»... «Ναι, υπάρχει ο γιατρός, τον αποκαλούμε ναι/όχι γιατρό. Όλοι οι πρόσφυγες γνωρίζουν γι' αυτόν. Ότι παίρνεις ναι ή όχι. Αν πάρεις ναι, είναι εντάξει, αν πάρεις όχι, πρέπει να μείνεις εδώ... Αν υπάρχουν μεγάλα προβλήματα, υπάρχει και ψυχίατρος... Τον αποκαλούμε γιατρό "asap". "Asap" σημαίνει εγκέφαλος. Στον γιατρό του ναι/όχι, ο αδελφός μου ήταν ανήλικος και πήρε ένα ναι γιατί μέχρι τότε δεν είχα πάρει την κηδεμονία του. Οπότε, πήρε το "ναι", αλλά υπήρχε ένας μεταφραστής που ήταν Ιρανός μεταφραστής. Ρώτησα τον γιατρό επειδή δεν καταλάβαινα τη γλώσσα του, δεν ζούσα στο Ιράν, είπε ότι θα μπορούσε να μιλήσει στα αγγλικά για να μου το πει. Είπε όχι, δεν ξέρω αγγλικά. Μιλούσε αγγλικά, αλλά, και πάλι, είπε όχι. Έτσι, ζήτησα δύο φορές να αλλάξουμε μεταφραστή και αν ήταν δυνατόν να βρούμε κάποιον που να μιλάει Ντάρι. Αυτός είπε όχι. Δεν ξέρω τι μου είπε ο μεταφραστής. Δεν μπορούσα να καταλάβω ούτε μια λέξη. Έτσι, στην αρχή πήρα όχι. Όχι σημαίνει ότι πρέπει να παραμείνω σε αυτό το νησί...» (Leivaditi et al., 2019:37).

Οι συνθήκες επιδεινώθηκαν το διάστημα Μαρτίου-Μαΐου 2020 λόγω της αναστολής των υπηρεσιών και των ιδιαίτερων συνθηκών COVID-19. Τα άτομα που εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια της αναστολής δεν υποβλήθηκαν σε καμία διαδικασία ταυτοποίησης, δεν τους επιτράπηκε η ορθή καταγραφή και οι διαδικασίες άρχισαν μόνο μετά την άρση της αναστολής (ECRE, 2020).

Από το Μάιο του 2020 όπως τροποποιήθηκε και ίσχυε ο νόμος 4636/2019, η ευαλωτότητα δεν αποτελούσε κριτήριο “προτεραιοποίησης” της εξέτασης των αιτήσεων ασύλου, ούτε λόγος εξασφάλισης διαδικαστικών εγγυήσεων ή εξαίρεσης από την ταχύρρυθμη διαδικασία (GCR and Oxfam2020).

Ειδικότερα, στη Λέσβο, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών COVID-19 επιβαλλόταν στους άρτι αφιχθέντες η κράτησή τους σε καραντίνα, η διάρκεια της οποίας μπορούσε να υπερβεί ακόμη και τους δύο μήνες λόγω παραγόντων που σχετιζόταν με τη διαθεσιμότητα του προσωπικού του ΕΟΔΥ (που διαδέχθηκε το ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ το 2019), που διεξήγαγε τον υγειονομικό έλεγχο ή τον αριθμό των κρουσμάτων COVID. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες είχε περιορισμένη πρόσβαση στο χώρο καραντίνας με αποτέλεσμα να είναι ελλιπής η ενημέρωση των προσφύγων αναφορικά με τα δικαιώματά τους και τις διαδικασίες ασύλου. Επιπλέον, προβληματική υπήρξε και η διερεύνηση στοιχείων ευαλωτότητας. Ακόμη και μετά το πέρας της περιόδου καραντίνας, η αξιολόγηση της ευαλωτότητας

βασίζόταν κυρίως σε σωματικά συμπτώματα (λ.γ. εγκυμοσύνη, γυναίκες σε λοχεία ή αναπηρία) και όχι στην αξιολόγηση της ψυχικής υγείας και συμπεριφοράς, λόγω έλλειψης καταρτισμένου ιατρικού προσωπικού και λόγω της γενικότερης “υποστελέχωσης” των υπηρεσιών. Άμεσο αποτέλεσμα ήταν να περάσουν απαρατήρητες ορισμένες περιπτώσεις με ευαλωτότητα, ενώ δεν έλλειψαν και περιπτώσεις όπου η ψυχολογική υποστήριξη παρασχέθηκε μόνο κατόπιν αιτήματος και αφού είχε ήδη προηγηθεί η συνέντευξη σε πρώτο βαθμό. Επί παραδείγματι, υπήρξαν ισχυρές ενδείξεις διακίνησης ανθρώπων από το Καμερούν οι οποίες εξετάστηκαν περαιτέρω, μόνο μετά από παρέμβαση του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες (AIDA 2022).

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με έρευνα των Pérez-Sales et al.(2022), που διεξήχθη την περίοδο Απριλίου - Μαΐου 2020 στον καταυλισμό της Μόριας, περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες που διέμεναν εκείνο το διάστημα στον καταυλισμό, ανέφεραν ότι κατά την άφιξή τους δεν έλαβαν πληροφορίες ή νομικές συμβουλές σχετικά με τις διαδικασίες υποβολής αιτήματος ασύλου. Το 40 % ανέφερε ότι δεν ενημερώθηκε για τη δυνατότητα διεξαγωγής της συνέντευξης παρουσία δικηγόρου, ενώ το 60% εκείνων που διέθεταν δικηγόρο, δεν είχαν πρόσβαση στο φάκελό τους. Επιπλέον, ένα 58% επισήμανε την απουσία διερμηνέων που να κατανοούν το ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο της χώρας καταγωγής τους επηρεάζοντας με αυτό τον τρόπο το τελικό νόημα. Επιπλέον, τα 3/4 των ερωτηθέντων υποβλήθηκαν σε κλινική εξέταση χωρίς να έχουν καμία ενημέρωση. Το 55% ανέφερε ότι δεν έλαβε καμία απάντηση σε ερωτήσεις σχετικά με αυτήν την εξέταση ενώ οι εξετάσεις δεν πραγματοποιήθηκαν σε συνθήκες ιδιωτικότητας και εμπιστευτικότητας.

Αναφορικά με τη νήσο Χίο, υπήρχαν μαρτυρίες ότι κατά τη διάρκεια του 2021, η Μονάδα του ΕΟΔΥ στο συγκεκριμένο Περιφερειακό Γραφείο Ασύλου στερούταν ψυχιάτρου. Συνεπώς, άτομα με ανάγκη ψυχιατρικής παρακολούθησης παραπέμπονταν σε ιδιώτη γιατρό, οι εκθέσεις του οποίου συχνά δεν λαμβάνονταν υπόψη, βάσει νομοθεσίας, καθώς δεν εκδίδονταν από δημόσιο φορέα. Άτομα που στερούνταν δελτίου αιτούντος άσυλο, στην περίπτωση που δεν είχε ολοκληρωθεί η διαδικασία της καταγραφής στοιχείων και υποβολής αιτήματος, δεν γίνονταν δεκτά από το Γενικό Νοσοκομείο Χίου χωρίς παρέμβαση οργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών ή του προσωπικού του ΕΟΔΥ. Αναφορικά με τη διερεύνηση στοιχείων ευαλωτότητας κατά το έτος 2021 σε άτομα που είχαν εισέλθει στο ελληνικό χώρο

μέσω Σάμου, μολονότι ο ιατρικός έλεγχος διεξαγόταν εγκαίρως, στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ανεπαρκής αφού δεν περιλάμβανε ψυχοκοινωνικές αξιολογήσεις.

Οι ίδιες συνθήκες επιβεβαιώθηκαν και στην περίπτωση της Λέρου ενώ τα άτομα που εισέρχονταν στον ελληνικό χώρο μέσω Κω, υποβάλλονταν μέχρι και τον Ιούλιο του 2021 σε διοικητική κράτηση εκτός και αν έφεραν εμφανή στοιχεία ευαλωτότητας. Και σε αυτή την περίπτωση παρατηρήθηκε ελλιπής υγειονομική περίθαλψη και περιορισμένη πρόσβαση στην αξιολόγηση της ευαλωτότητας ενώ η ιατρική εξέταση ήταν επιφανειακή και ανεπαρκής. Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2021, οι πολίτες τρίτων χωρών και οι ανιθαγενείς παρέμειναν σε καραντίνα για απροσδιόριστο χρόνο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις η διαδικασία ασύλου ξεκίνησε χωρίς την κατάλληλη νομική υποστήριξη. Για άλλη μια φορά, τα ευάλωτα άτομα που εντοπίστηκαν αφορούσαν κυρίως σε γυναίκες σε κατάσταση κύησης ή λοχειάς, σε άτομα με εμφανή αναπηρία και σε υπερήλικες. Άτομα που εισήλθαν στην Ελλάδα με πύλη εισόδου τη Ρόδο, μεταφέρθηκαν, αφού κρατήθηκαν σε καραντίνα, στη Κω ή στη Λέρο, ή αφέθηκαν ελεύθερα, και στη συνέχεια τους επιτράπη να μετακινηθούν στην ηπειρωτική χώρα. Υπήρξαν, επίσης, περιπτώσεις κατά τις οποίες, αμέσως μετά την άφιξή τους στο νησί της Ρόδου, παρέμειναν υπό διοικητική κράτηση στο Αστυνομικό Τμήμα, ενώ αργότερα αφέθηκαν ελεύθεροι. Άλλοι μεταφέρθηκαν αμέσως στην Αθήνα. Σε καμία περίπτωση δεν διενεργήθηκε αξιολόγηση της ευαλωτότητας (AIDA, 2022).

Σε Έκθεση της AIDA τον Μάιο του 2022, αναφέρεται ότι, μολονότι, δεν σημειώνονταν πλέον μεγάλες καθυστερήσεις μεταξύ της άφιξης και της αξιολόγησης της ευαλωτότητας, ακόμη παρατηρούνταν ελλείψεις και κενά. Συγκεκριμένα, η ψυχοκοινωνική αξιολόγηση κρινόταν σχεδόν ανύπαρκτη ενώ υπήρχαν δυσκολίες που αφορούσαν στην παραπομπή κατά τη διαδικασία υποδοχής και ταυτοποίησης ατόμων που έχρηζαν θεραπείας σε δημόσια νοσοκομεία. Ωστόσο, ακόμη και εκεί, η ποιότητα του ιατρικού ελέγχου και η ψυχοκοινωνική υποστήριξη ήταν ελλιπής. Επιπλέον, υπήρχαν καταγγελίες για προσπάθεια διαβάθμισης της ευαλωτότητας κατά την αξιολόγηση της και πληροφορίες ότι οι αιτούντες δεν είχαν πάντα πρόσβαση στο αποτέλεσμα της διαδικασίας. Άτομα που ανήκαν σε ευάλωτες ομάδες τίθεντο υπό διοικητική κράτηση, χωρίς να έχει προηγηθεί ατομική αξιολόγηση για τη διαπίστωση της ευαλωτότητας (AIDA, 2022).

Δεν έλειψαν και αναφορές για παράβλεψη διασφάλισης των ειδικών εγγυήσεων ακόμη και σε άτομα των οποίων η ευαλωτότητα είχε εντοπιστεί.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την από κοινού δήλωση των “Υποστήριξη Προσφύγων στο Αιγαίο” (RSA), “MSF”, και “PRO ASYL” τον Φεβρουάριο του 2021, υπήρξαν αναφορές για παραβίαση των δικαιωμάτων των ατόμων που έχρηζαν προστασίας και εξαίρεσης από τη διαδικασία στα σύνορα, καθώς κλήθηκαν να προβούν σε συνέντευξη ασύλου ενώ δεν ήταν δυνατή η παροχή επαρκούς υποστήριξης. Συγκεκριμένα, στη δήλωση αναφέρεται η περίπτωση αιτούντος, ο οποίος, αν και είχε αναγνωριστεί ως θύμα βίας, κλήθηκε κατ’ επανάληψη σε συνεντεύξεις ασύλου. Σύμφωνα με τη δήλωση δεν εκτιμήθηκε η ανάγκη παροχής ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων στον αιτούντα λόγω της κατάστασης της υγείας του, ούτε εξαιρέθηκε η υπόθεσή του από τη διαδικασία των συνόρων (AIDA 2022).

Η εξέταση της ευαλωτότητας στην ηπειρωτική χώρα διαφέρει από αυτή στα νησιά. Στην Αθήνα, η ΥΠΠΥΤ δε δέχεται παραπομπές, και δεν αξιολογεί. Αντιθέτως, εναπόκειται στην κρίση και διάθεση κάθε υπαλλήλου της Υπηρεσίας Ασύλου να αποφασίσει αν η διαδικασία θα πρέπει να διακοπεί, και ο αιτών άσυλο να παραπεμφθεί σε εξέταση ευαλωτότητας από την αρμόδια ΜΚΟ. Στη συνέχεια η ΜΚΟ θα εκδώσει μια έκθεση για το εάν ο αιτών είναι θύμα βασανιστηρίων βάσει του Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης (Leivaditi et al, 2019).

Παράλληλα, σε έκθεση της ΜΕΤΑδρασης (2021, όπως αναφέρεται στην Υποστήριξη Προσφύγων στο Αιγαίο - RSA, 2022) επισημαίνει ότι το 63% των θυμάτων βασανιστηρίων που υπήχθησαν σε υποστηρικτικό πρόγραμμα της οργάνωσης εξετάστηκαν για πρώτη φορά, μετά την απόρριψη της αίτησης ασύλου τους σε πρώτο βαθμό.

5.2 Διαδικασία ταυτοποίησης και πιστοποίησης των επιζώντων βασανιστηρίων

Το Ιατρικό Κέντρο Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων σταμάτησε να λειτουργεί το 2008, ενώ από το Σεπτέμβριο του 2011 η ΜΚΟ «ΜΕΤΑδραση» έχει αναλάβει την «πιστοποίηση» θυμάτων βασανιστηρίων», βάσει του Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης και η αποκατάσταση των θυμάτων, αναλαμβάνεται από άλλες ΜΚΟ όπως οι «MSF», «Βαβέλ» και το «Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες». Η οποιαδήποτε ψυχοκοινωνική και νομική υποστήριξη για την ταυτοποίηση και την αποκατάσταση θυμάτων βασανιστηρίων στην Ελλάδα προσφέρεται από ΜΚΟ αναλόγως της διαθέσιμης χρηματοδότησης. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι στη διαδικασία ταυτοποίησης και πιστοποίησης των θυμάτων βασανιστηρίων δεν

εμπλέκεται δημόσιος φορέας, και ότι επί της παρούσης, η ΜΚΟ ΜΕΤΑδραση είναι ο μόνος οργανισμός που διαθέτει το ειδικά καταρτισμένο προσωπικό για να πιστοποιεί επιζώντες βασανιστηρίων βάσει του Πρωτοκόλλου.

Τα ως άνω επιβεβαιώνονται και από Έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ) σχετικά με την αξιολόγηση της εφαρμογής των διαδικασιών εντοπισμού και αποκατάστασης των θυμάτων βασανιστηρίων και την επισήμανση απόκλισης της εθνικής νομοθεσίας από αυτή της ΕΕ, των κατευθυντήριων γραμμών και των διεθνών συμβάσεων. Στην εν λόγω έκθεση, η ΕΕΔΑ εξέφρασε τον προβληματισμό της για την εσφαλμένη μεταφορά του άρθρου 25 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ στην ελληνική νομοθεσία. Επιπλέον, επισήμανε, ότι δεν τηρείτο το άρθρο 61 του ν. 4636/2019 που ήταν τότε σε ισχύ και το οποίο προέβλεπε την «πιστοποίηση» των θυμάτων από δημόσιο ή και στρατιωτικό νοσοκομείο από τις αρμόδιες αρχές, καθώς στερούνταν ειδικής κατάρτισης, κάτι που πιθανότατα θα είχε δυσμενείς συνέπειες και στην αξιολόγηση του αιτήματος για διεθνή προστασία. Επίσης, κενό στη νομοθεσία εντοπίστηκε και στη διαδικασία ταυτοποίησης, καθώς τα δημόσια νοσοκομεία που προβλέπονται ως αρμόδια από το νόμο, αρνούνταν να συνεργαστούν επικαλούμενα άγνοια του νόμου και έλλειψη εμπειρίας. Βασικότερο όλων, το Πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης δεν προβλέπει την πιστοποίηση από δημόσια.

Η ΕΕΔΑ στην έκθεση της (2020) υπογράμμισε την εννοιολογική διαφορά μεταξύ «αναγνώρισης» και «πιστοποίησης» των θυμάτων βασανιστηρίων καθώς η δεύτερη παραπέμπει σε χρήση δικαστική και αναφέρει ότι η *«Η έννοια της αναγνώρισης συνδέεται με το νομοθετικό πλαίσιο των Οδηγιών 2011/95/ΕΕ και 2013/33/ΕΕ, και αποσκοπεί στην παροχή κρατικών υπηρεσιών αποκατάστασης για τα θύματα. Ωστόσο η έννοια της πιστοποίησης υιοθετήθηκε από το πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα κατάθεσης στα Διεθνή και τα Εθνικά Δικαστήρια γνωματεύσεων για βασανιστήρια, που έλαβαν χώρα στο κράτος ή από τα κρατικά όργανα του κράτους, κατά του οποίου στρέφεται το θύμα βασανιστηρίων, και δεν προβλέπεται στο ανωτέρω ενωσιακό νομοθετικό πλαίσιο.»*

Μετά από επικοινωνία ορισμένων οργανώσεων με δημόσια νοσοκομεία και άλλους δημόσιους φορείς στα νησιά, προκειμένου να αξιολογήσουν τον βαθμό κατάρτισης του προσωπικού στην πιστοποίηση των θυμάτων βασανιστηρίων, αλλά και στην παροχή ειδικής φροντίδας σε άτομα που χρήζουν αποκατάστασης, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι δεν διαθέτουν εμπειρία και ειδική κατάρτιση.

Ειδικότερα, σε Έκθεση της οργάνωσης MSF που δημοσιοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021, 10 νοσοκομεία ενημέρωσαν ότι δεν διαθέτουν την απαραίτητη τεχνογνωσία προκειμένου να εκδίδουν πιστοποιητικά βάσει των προδιαγραφών του πρωτοκόλλου. Η ΜΕΤΑδραση, έλαβε γραπτή απάντηση μόνο σε επτά περιπτώσεις από τα 89 νοσοκομεία που προσέγγισε σε πανελλαδικό επίπεδο το 2021, και στην οποία επαληθευόταν η αδυναμία διεξαγωγής της εν λόγω πιστοποίησης (AIDA 2022).

Μολονότι η ΕΕΔΑ υπέβαλε πρόταση για την τροποποίηση του άρθρου 61 έχοντας διττό στόχο, την πλήρη ενσωμάτωση του άρθρου 25 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ και τον θεσμοθετημένο διαχωρισμό των εννοιών της «αναγνώρισης» και «πιστοποίησης» και επισήμανε την ανάγκη εισαγωγής επιπλέον διατάξεων αναφορικά με τα άρθρα 61 και 77 που να εγγυόνται την ορθή εκπαίδευση των εμπλεκόμενων φορέων στην αναγνώριση των θυμάτων, οι προτάσεις της δεν ελήφθησαν υπόψη στην αντικατάσταση του νόμου από τον ν. 4939/2022 την 10.06.2022 (ΕΕΔΑ 2020).

5.3 Περίθαλψη και αποκατάσταση των επιζώντων βασανιστηρίων

Όταν ζητήθηκε από επιζώντες με χώρα καταγωγής τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, που διέμεναν στην Αθήνα και ήταν ωφελούμενοι του προγράμματος “Προμηθέας”, να εξηγήσουν τον όρο «αποκατάσταση» ή τη διαδικασία της, αρκετοί δυσκολεύτηκαν, αν και λάμβαναν τέτοιες υπηρεσίες. Μολονότι αυτή η σύγχυση είναι ενδεικτική του βαθμού πρόσβασης των επιζώντων στην ενημέρωση για το δικαίωμα στην αποκατάσταση, δεν έλειψαν και εκείνοι που περιέγραψαν την αποκατάσταση ως μια διαδικασία διεπιστημονικής υποστήριξης στην προσπάθειά τους να ξεπεράσουν τις τραυματικές τους εμπειρίες. Ειδικότερα, με την «αποκατάσταση» προσδοκούσαν την υποχώρηση των ψυχικών και σωματικών συμπτωμάτων τους, τη βελτίωση της υγείας τους και των συνθηκών διαβίωσης γενικότερα. Παρακάτω παρατίθενται μερικές από τις δηλώσεις τους: *«Βλέπω την αποκατάσταση κυρίως ως ψυχολογική υποστήριξη, κάποιον για να μιλήσουν για τα προβλήματά τους και στη συνέχεια σταδιακά κάποιον που θα τους παρακολουθεί, με συμβουλές, με φαρμακευτική αγωγή, ανάλογα με την κατάστασή τους» ... «Η υγεία είναι το πρώτο μέρος της αποκατάστασης. Στη συνέχεια, το δεύτερο μέρος είναι οι καλές συνθήκες διαβίωσης. Στη συνέχεια, το τρίτο μέρος είναι η νομική προστασία»* (Psyrraki et al., 2020:105).

Στην ίδια έρευνα, οι επιζώντες υποστήριξαν ότι τόσο η ψυχική τους όσο και σωματική τους υγεία βελτιώθηκε μετά από κάποιες συνεδρίες που

πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα: «Κάποια στιγμή δεν μπορούσα να είμαι με άλλους ανθρώπους, ήμουν ισοπεδωμένος. Έκλαιγα και σκεφτόμουν επίσης την οικογένειά μου... αλλά αυτό έχει μειωθεί»..., «... Είχα ένα πρόβλημα με την πλάτη μου. Όταν ο φυσιοθεραπευτής μου ζήτησε να αξιολογήσω τον πόνο, μου έδωσε μια κλίμακα από το μηδέν έως το τέσσερα, νομίζω. Όταν ήρθα εδώ, το επίπεδο του πόνου μου ήταν ακόμη και πάνω από το τρία, αλλά σήμερα είναι λιγότερο από δύο. Αυτό είναι που ονομάζω αποκατάσταση», (Psyrraki et al., 2020:105). Επίσης έγινε αναφορά και στη σπουδαιότητα της δυνατότητας ανάπτυξης σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ του θεραπευτή και του αιτούντος.

Επί του πρακτέου, η πρόσβαση των αιτούντων άσυλο σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψη επιτυγχάνεται μέσω απόκτησης του Προσωρινού Αριθμού Ασφάλισης και Υγειονομικής Περίθαλψης Αλλοδαπού (εφεξής ΠΑΑΥΠΑ) ο οποίος εκδίδεται αυτόματα με το δελτίο αιτούντος από την Υπηρεσία Ασύλου. Ο εν λόγω αριθμός μετατρέπεται σε Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (εφεξής ΑΜΚΑ) σε περίπτωση αναγνώρισης καθεστώτος, ενώ σε περίπτωση απορριπτικής απόφασης επί του αιτήματος ασύλου, ο αριθμός ΠΑΑΥΠΑ απενεργοποιείται. Συνεπώς, η πρόσβαση στον ΠΑΑΥΠΑ εξασφαλίζεται αφού έχει καταγραφεί πλήρως ένα αίτημα. Τυχόν καθυστερήσεις στις καταγραφές συνεπάγεται στέρηση πρόσβασης στο ελληνικό σύστημα υγείας. (AIDA,2022).

Ειδικότερα για τα θύματα βασανιστηρίων, μετά την ταυτοποίηση, η νομοθεσία προβλέπει την παραπομπή τους σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, όπως άλλωστε και την άνευ περιορισμών πρόσβαση των δικαιούχων διεθνούς προστασίας σε ιατρικές υπηρεσίες. Ωστόσο, και πάλι παρατηρείται απόκλιση από την εν λόγω νομοθεσία, αφού ακόμη και αν έχει αναγνωρισθεί ένα άτομο θύμα βασανιστηρίων, δεν υπάρχουν δομές δημόσιας υγείας που να είναι εξειδικευμένες στην περίθαλψη ή την υποστήριξη των επιζώντων βασανιστηρίων στη διαδικασία αποκατάστασής τους. Επιπλέον, ενώ πραγματοποιούνται προγράμματα από ΜΚΟ, η βιωσιμότητά τους εξαρτάται από τη διαθέσιμη χρηματοδότησή τους (ΕΕΔΑ 2022, ΕΕΔΑ 2020, AIDA 2020).

Τα ανωτέρω επιβεβαιώνονται και από μαρτυρίες που επικαλούνται σε έκθεση οι GCR and Oxfam (2020) και σύμφωνα με τις οποίες, αιτούσα που εισήλθε στη Λέσβο το 2019 και διέμενε στον Καταυλισμό της Μόριας, δεν είχε πρόσβασή σε υγειονομική περίθαλψη και άλλες υπηρεσίες. Επιπλέον, υπήρχε περιορισμένη παρουσία μη κυβερνητικών οργανώσεων (GCR and Oxfam, 2020).

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον International Rescue Committee (εφεξής IRC, 2018), υπήρχε έλλειψη διερμηνέων και γιατρών στο ψυχιατρικό τμήμα του δημόσιου νοσοκομείου της Μυτιλήνης. Ως αποτέλεσμα, οι αιτούντες άσυλο με προβλήματα ψυχικής υγείας και οι επιζώντες σεξουαλικής βίας δεν μπορούσαν να λάβουν ιατρική περίθαλψη στη Λέσβο. Παρ' όλα αυτά, δεν είχαν καμία άλλη επιλογή από το να συνεχίσουν να ζουν σε αυτές τις συνθήκες γεωγραφικού περιορισμού. Ο γεωγραφικός περιορισμός ανάγκαζε τους αιτούντες άσυλο να παραμείνουν στα νησιά έως ότου τους χορηγηθεί το καθεστώς του πρόσφυγα. Άνθρωποι που θεωρούνταν “ευάλωτοι” σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία και πιστοποιούνταν από τον ιατρικό έλεγχο δημόσιου φορέα, έπρεπε να παραμείνουν στο νησί μέχρι την πρώτη τους συνέντευξη για το άσυλο.

Η αδυναμία να ανταπεξέλθουν τα νησιά σε επείγουσες ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης, επιβεβαιώνεται και από τους Bradby et al. (2019) οι οποίοι επισημαίνουν ότι η πολιτική γεωγραφικού περιορισμού αγνόησε πολλές φορές έκτακτες περιπτώσεις αναγκών, και τα άτομα παρέμειναν στα νησιά, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν πρόσβαση σε υπηρεσίες. Επισημαίνουν ότι βασικό εμπόδιο στην παροχή ιατρικής περίθαλψης σε μετανάστες και πρόσφυγες ήταν η έλλειψη διερμηνέων και πολιτισμικών διαμεσολαβητών, γεγονός που επισημάνθηκε τόσο από εργαζόμενους στην Ελλάδα, αλλά και από επαγγελματίες υγείας σε άλλες χώρες διέλευσης και προορισμού. Σε άλλες περιπτώσεις, οι διερμηνείς δεν ήταν εκπαιδευμένοι ή δεν είχαν εργασιακή εμπειρία στον τομέα της περίθαλψης και ειδικότερα στον τομέα των ψυχιατρικών τραυμάτων, αναγκάζοντας τους επαγγελματίες υγείας να καταφεύγουν σε κακές πρακτικές. Επιπλέον, σύμφωνα με τους επαγγελματίες υγείας, η έλλειψη πολιτισμικών διαμεσολαβητών δημιουργούσε αξεπέραστα προβλήματα, κυρίως σε περιπτώσεις με προβλήματα ψυχικής υγείας.

Επιζώντες, ωφελούμενοι του προγράμματος “Προμηθέας”, αναφέρουν σχετικά «Μπορώ να παραπεμφθώ σε νοσοκομείο, αλλά δεν μπορώ να πάω γιατί δεν υπάρχει μεταφραστής, υπάρχει πρόβλημα με τη γλώσσα...» (Psyraki et al., 2020:106)

Το 2020, τόσο το KYT Λέσβου όσο και το KYT της νήσου Κω, δε διέθεταν γιατρό ή ψυχολόγο, πάρα μόνο μία νοσοκόμα το καθένα. Τον Φεβρουάριο, αιτούντες άσυλο που τελούσαν υπό διοικητική κράτηση και είχαν ανάγκη από φαρμακευτική αγωγή και υποστήριξη ψυχικής υγείας δεν έλαβαν βοήθεια. Επιπλέον, υπήρχαν αναφορές για ψυχική κόπωση των φροντιστών διότι υπέφεραν από ψυχολογικό στρες,

διαταραχές του ύπνου και από σύνδρομο μετατραυματικού στρες. Παράλληλα αντιμετώπιζαν οργανωτικά ζητήματα, προβλήματα εσωτερικής και εξωτερικής επικοινωνίας και συντονισμού, πολιτιστικές και γλωσσικές διαφορές και ανεπαρκή χρηματοδότηση (GRC and OXFAM 2020, Lebano et al. 2020, Ghazi 2021, Witcher 2021).

5.4Η κοινωνική ένταξη των επιζώντων βασανιστηρίων

Σύμφωνα με Έκθεση των MSF, όπως αναφέρεται στην AIDA (2022), τα προβλήματα και οι απειλές που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι πολίτες τρίτων χωρών και οι ανιθαγενείς κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους και η παρατεταμένη αναμονή για την ολοκλήρωση των διαδικασιών ασύλου σε επίφοβες συνθήκες σε καταυλισμούς επιβάρυναν περαιτέρω την ήδη εύθραυστη ψυχική υγεία των ατόμων που είχαν υποστεί βία. Η IRC(2018), η οποία για μια χρονική περίοδο 6 μηνών κατέγραφε τις μαρτυρίες ατόμων που είχαν ανάγκη από υπηρεσίες ψυχικής υγείας, και που διέμεναν στον καταυλισμό της Μόριας, αναφέρει σχετικά, ότι το 24 % των ασθενών που χρησιμοποίησε τις υπηρεσίες τους ήταν θύματα βασανιστηρίων, στους οποίους, με τη συνδρομή 4 ψυχολόγων και μέσω εξωτερικής συνεργασίας με δύο ιδιώτες ψυχιάτρους προσέφερε υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, ψυχιατρική περίθαλψη και παροχή φαρμάκων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το κενό που είχε δημιουργηθεί από την έλλειψη παροχής ψυχιατρικής φροντίδας από δημόσιο φορέα. Σε ποσοστό περίπου 40%, οι ασθενείς υπέφεραν από flashbacks και εφιάλτες, ενώ το υπόλοιπο 60% ότι βίωνε ενοχές θλίψη και απελπισία. Ωστόσο η Έκθεση καταλήγει ότι μετά την πάροδο των συνεδριών οι ασθενείς υποχρεώνονταν να επιστρέψουν στο ακατάλληλο περιβάλλον της Μόρια, θέτοντας σε κίνδυνο την πρόοδο που είχε σημειωθεί.

Ιδιαίτερα στα νησιά της Λέσβου και της Σάμου, υπήρχαν σημαντικές δυσκολίες στην εύρεση αξιοπρεπούς διαμονής ακόμη και για άτομα με σοβαρά προβλήματα υγείας, λόγω του μειωμένου αριθμού εναλλακτικών λύσεων. Το πρόγραμμα ESTIA (Emergency Support to Integrate and Accommodation System) στο νησί της Σάμου εξασφάλιζε αξιοπρεπή διαμονή στους αιτούντες, αυτό ωστόσο καταργήθηκε. Περαιτέρω, στη Λέσβο, μετά την αναστολή λειτουργίας του Κέντρου Φιλοξενίας του Δήμου Μυτιλήνης “Καρά Τεπέ” που προσέφερε διαμονή σε προκατασκευασμένα κοντέινερ, ευάλωτα άτομα μεταφέρθηκαν σε σκηνές στις εγκαταστάσεις του KYT Μαυροβουνίου, χωρίς να έχει ληφθεί μέριμνα για τις ιδιαίτερες ανάγκες τους.

Το ακατάλληλο περιβάλλον της Μόριας ειδικά για τα άτομα που είχαν βιώσει βάνανυση συμπεριφορά, επιβεβαιώνεται και από μαρτυρίες εθελοντών, οι οποίες αναφέρουν ότι η Μόρια όσο υπήρχε “παρήγαγε” βία αντί για προστασία, και το σύστημα δεν αναλάμβανε την ευθύνη. Επιπροσθέτως, ότι οι άνθρωποι “τραυματίζονταν” εκ νέου, καθώς τα προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας επιδεινώνονταν σε αυτό το περιβάλλον. Υπήρχαν βιασμοί και βία και κανείς δεν αναλάμβανε την προστασία αυτών των ανθρώπων (Leivaditi, Papatzani, Plias, and Petrascou, 2020).

Αναφορικά με το δικαίωμα των αναγνωρισμένων προσφύγων στη στέγαση, το πρόγραμμα "ESTIA", το οποίο ξεκίνησε το 2015 από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, παρείχε στέγαση σε διαμερίσματα και χρηματική βοήθεια σε αιτούντες άσυλο που πληρούσαν συγκεκριμένα κριτήρια ευαλωτότητας. Το 2017, παρατάθηκε για μια μεταβατική περίοδο μερικών μηνών η διάρκεια διαμονής σε όσους είχε χορηγηθεί το καθεστώς του πρόσφυγα. Η απόφαση για παράταση οφειλόταν κυρίως στο γεγονός ότι εκκρεμούσε η υλοποίηση άλλων μέτρων ένταξης. Το πρόγραμμα ένταξης HELIOS που προοριζόταν για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες, δεν ήταν ακόμη ενεργό. Το πρόγραμμα HELIOS που υλοποιείται από τον ΔΟΜ σε συνεργασία με εθνικές αρχές και άλλους φορείς, ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2019 και έχει ως στόχο την στήριξη δικαιούχων διεθνούς προστασίας αναγνωρισμένων μετά την 01/01/2018 σε ανεξάρτητη στέγαση, σε διαμερίσματα με ενοικίαση στο όνομά τους. Το πρόγραμμα υλοποιείται σε όλη την Ελλάδα. Ωστόσο, δεν υπάρχει ειδική πρόβλεψη για ευάλωτα άτομα και δη επιζώντες βασανιστηρίων.

Μέσω του προγράμματος ESTIA δημιουργήθηκαν πολλές θέσεις φιλοξενίας για πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, μολονότι μεγάλος αριθμός προσφύγων συνέχισε να διαμένει σε camp. Αυτό είχε επιπτώσεις και στην πρόσβαση στην υγεία. Σύμφωνα με τους Gunst et al. (2019) ήταν η αιτία να υφίστανται διακρίσεις οι δύο πληθυσμοί, αφού η ένταξη στο ελληνικό σύστημα υγείας ήταν πιο πιθανή γι' αυτούς που βρίσκονται σε αστικό ιστό.

Στις 12 Μαρτίου 2019, η υπουργική απόφαση 6382/2019 προσπάθησε να αντιμετωπίσει τις στεγαστικές ανάγκες ορίζοντας προϋποθέσεις και προθεσμίες αναφορικά με τη στέγαση των αιτούντων άσυλο και αναγνωρισμένων προσφύγων. Πιο συγκεκριμένα, όσοι ήδη επωφελούνται από το καθεστώς ESTIA ως αιτούντες άσυλο είχαν το δικαίωμα να παραμείνουν άλλους 6 μήνες μετά την κοινοποίηση της

απόφασης ασύλου, ενώ στις περιπτώσεις οικογενειών με παιδιά η περίοδος αυτή, μπορούσε να παραταθεί μέχρι το τέλος του τρέχοντος σχολικού έτους. Σε περιπτώσεις εξαιρετικά ευάλωτων αναγνωρισμένων προσφύγων, η διαμονή θα μπορούσε να παραταθεί για άλλους έξι μήνες μετά την αναγνώριση. Το πρόγραμμα ESTIA ολοκληρώθηκε στις 31.12.2022 (Leivaditi, Papatzani, Ilias, and Petracou, 2019).

Εν συνεχεία, το Άρθρο 109 του ν. 4939/2022 ορίζει πλέον τη διακοπή των υλικών συνθηκών υποδοχής σε μορφή χρηματικού ποσού και σε είδος. Όσοι διαμένουν σε δομές φιλοξενίας καλούνται να τις εγκαταλείψουν εντός 30 ημερών από τη χορήγηση διεθνούς προστασίας. Είναι επόμενο λοιπόν, οι δικαιούχοι να εκτεθούν σε συνθήκες αστεγίας και ανέχειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του αυξημένου κινδύνου να βρεθούν σε μια τέτοια συνθήκη αποτελεί η απόφαση που έλαβαν κατά τη διάρκεια του 2021, ορισμένα δικαστήρια κρατών μελών της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των Διοικητικών Δικαστηρίων της Γερμανίας και του Συμβουλίου της Επικρατείας της Ολλανδίας, να αναστείλουν την επιστροφή αναγνωρισμένων προσφύγων στην Ελλάδα λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν κατά την επιστροφή τους (AIDA 2022). Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ) αναγνωρίζει το δικαίωμα των ευάλωτων ομάδων σε μακροχρόνια διαμονή σε κρατικές εγκαταστάσεις, μολονότι δεν γίνεται ειδική πρόβλεψη για τους επιζώντες βασανιστηρίων. Η διαδικασία εγκατάστασης των αιτούντων σε εγκαταστάσεις που παρέχονται από το κράτος είναι χρονοβόρα και περιλαμβάνει την υποβολή αίτησης. Επιπλέον, η διαθεσιμότητα δεν είναι πάντα εγγυημένη αφού υπάρχει μεγάλη λίστα αναμονής (NIEM National Report 2022).

Αναφορικά με τη σπουδαιότητα της ένταξης στην αγορά εργασίας της συγκεκριμένης ευάλωτης ομάδας, αλλά και τη αδυναμία των προγραμμάτων αποκατάστασης να τους εξασφαλίσουν εργασία, επιζώντες ωφελούμενοι του προγράμματος “Προμηθέας” αναφέρουν τα εξής: *«Έχω κοινωνικό λειτουργό, έχω γιατρό, έχω ψυχολόγο και ψυχίατρο. Αλλά το πρόβλημα είναι ότι παρά τα όσα μου έχουν δώσει, χωρίς δουλειά, πώς μπορώ να ζήσω;»* Επίσης, υπάρχουν άτομα θύματα βασανιστηρίων που πιστεύουν ότι η αποκατάστασή τους θα επέλθει με τη σταθερότητα. Ειδικότερα, με τη χορήγηση καθεστώτος, τη διασφάλιση στέγασης και την ένταξη στην κοινωνία *«...Δεν μπορούμε να πούμε ότι “αποκατασταθήκαμε”*

100%, διότι η έλλειψη εργασίας μας κάνει πολύ άρρωστους, ψυχικά και σωματικά. Με τον τρόπο που ζούμε δεν μπορείς να πεις ότι έχουμε “αποκατασταθεί” 100%» ... «...Έτσι, η αποκατάσταση που επιδιώκουμε, πώς θα γίνει όταν δεν μπορώ να πληρώσω ούτε το νοίκι μου; ούτε το φαγητό μου;» (Psyrraki et al., 2020:106)

Περαιτέρω, πρέπει να σημειωθεί ότι, μολονότι υπάρχει το θεσμικό πλαίσιο που διασφαλίζει πρόσβαση στην ελληνική αγορά εργασίας και στην επαγγελματική εκπαίδευση στους αιτούντες άσυλο, αφού έχουν περάσει έξι μήνες από την υποβολή της αίτησής τους, και στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός ζει σε camps και όχι σε δομές στέγασης, λειτουργεί κατασταλτικά. Επιπλέον, δεν έχουν αναπτυχθεί πολιτικές απασχόλησης και μηχανισμοί που να εντοπίζουν ανάγκες της αγοράς εργασίας που θα μπορούσαν να καλύψουν οι αιτούντες άσυλο και οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες. Δεν έχουν σχεδιαστεί μηχανισμοί μεταφοράς των δεξιοτήτων και πιστοποιητικών σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο. Μολονότι η κατάκτηση της γλώσσας της χώρας εισόδου παίζει ουσιαστικό ρόλο για την ενσωμάτωση, η παρακολούθηση γλωσσικών μαθημάτων στην Ελλάδα δεν αποτελεί υποχρέωση των αιτούντων άσυλο και των αναγνωρισμένων προσφύγων. Σε αυτό το σημείο χρήζει αναφοράς το γεγονός ότι στη Δανία, η παρακολούθηση είναι υποχρεωτική τουλάχιστον για τους αιτούντες άσυλο και αναγνωρισμένους πρόσφυγες (Bagavos et al., 2021). Ωστόσο ακόμη και αν αποφασίσουν άτομα-επιζώντες βασανιστηρίων να μάθουν τη γλώσσα, έρχονται αντιμέτωποι με πολλά προβλήματα: «Έκανα εγγραφή για μαθήματα ελληνικών. Αλλά τα μαθήματα γίνονται στα αγγλικά, στα ελληνικά ή στα αραβικά. Όχι στα γαλλικά. Έτσι, ξεκίνησα, την πρώτη μέρα, τη δεύτερη μέρα: Δεν καταλάβαινα τίποτα. Έφυγα» (Psyrraki et al., 2020:106)

Σύμφωνα με τη Mexi M. (2021), οι υφιστάμενες εθνικές πολιτικές δεν υποστηρίζουν και δεν προετοιμάζουν επαρκώς τους αιτούντες άσυλο και τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες για την είσοδο και την ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας. Για παράδειγμα, οι συμβουλευτικές υπηρεσίες που προσφέρονται ως μέρος προγραμμάτων ένταξης, ωθούν μερικές φορές τους μετανάστες σε θέσεις εργασίας που δε θεωρούνται κατάλληλες για τον ντόπιο πληθυσμό καθώς θεωρούνται χαμηλού κύρους. Αναφορικά με τα επιδόματα ανεργίας, πρόσφυγες και δικαιούχοι επικουρικής προστασίας έχουν πρόσβαση στο μητρώο ανέργων, ενώ οι αιτούντες άσυλο μπορούν να το κάνουν μόνο αφού έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία υποβολής αίτησης (Bagavos et al., 2021).

Μολονότι η Ελλάδα δεσμεύεται τόσο από το εθνικό όσο και το ενωσιακό δίκαιο με συγκεκριμένες υποχρεώσεις, η πρόσβαση των προσφύγων στην εργασία, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και στα κοινωνικά επιδόματα παραμένει δύσκολη για γραφειοκρατικούς λόγους (ΕΕΔΑ, 2020). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το προεδρικό διάταγμα 141/2013, οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες και να έχουν πρόσβαση στις ίδιες κοινωνικές δομές που προορίζονται για τους πολίτες της χώρας. Παρ' όλα αυτά, εμπόδια διοικητικής και γραφειοκρατικής φύσης, η έλλειψη διοικητικής οργάνωσης και η μη αποτελεσματική εφαρμογή του νόμου σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση και τις συνέπειες αυτής στο σύστημα πρόνοιας, αποτελούν τροχοπέδη στην απόλαυση των δικαιωμάτων τους.

Το κενό που παρατηρείται σε σχεδιασμό και υλοποίηση προγραμμάτων που στοχεύουν στην ένταξη των αιτούντων άσυλο και αναγνωρισμένων προσφύγων στην αγορά εργασίας φαίνεται να προσπαθούν να καλύψουν έως ένα βαθμό οι ΜΚΟ. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η έμφαση δίνεται στη βελτίωση του βιογραφικού με την παροχή μαθημάτων γλώσσας και επαγγελματικής κατάρτισης και όχι στην πραγματική εύρεση θέσεων εργασίας, καθώς η χρηματοδότηση των προγραμμάτων δεν ήταν συνεπής ενώ τα ίδια τα προγράμματα δεν είχαν μόνιμη διάρκεια (Bagavos et al., 2021).

Αναφορικά με την ένταξη των προσφύγων σε κοινωνικά προγράμματα, οι Leivaditi et al. (2019), κάνουν αναφορά στην πολυπλοκότητα της διαδικασίας και στην πληθώρα εγγράφων που πρέπει να καταθέσουν. Οι συγγραφείς αναφέρονται χάριν παραδείγματος στα δικαιολογητικά που ήταν απαραίτητο να προσκομιστούν προκειμένου να λάβουν την οικονομική βοήθεια ΚΕΑ που προσέφερε το ελληνικό κράτος σε ευάλωτες ομάδες Ελλήνων, μεταναστών και προσφύγων. Τα έγγραφα προς κατάθεση περιλάμβαναν μεταξύ άλλων, βεβαίωση απόδοσης αριθμού Φορολογικού Μητρώου και αριθμού κοινωνικής ασφάλισης (ΑΜΚΑ), τραπεζικό λογαριασμό και άλλα έγγραφα στα οποία ήταν πιθανό να μην είχαν πρόσβαση οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες. Τεκμαίρεται το συμπέρασμα ότι μολονότι η νομοθεσία εξασφαλίζει ίσα δικαιώματα, στην πράξη, η πρόσβαση τους σε αυτά δεν θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένη.

Αν και ο ισχύων νόμος με το Άρθρο 29 εξασφαλίζει το νομικό πλαίσιο για την παροχή στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας συνδρομή σε θέματα κοινωνικής αρωγής με τους όρους που ισχύουν για τους ημεδαπούς χωρίς διακρίσεις, δυστυχώς

δεν υπάρχουν άλλα προγράμματα πέρα από το Εγγυημένο Ελάχιστο Εισόδημα. Σύμφωνα με την AIDA (2022), δεν παρέχονται ειδικά κρατικά επιδόματα για στήριξη αναγνωρισμένων προσφύγων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες και δη των επιζώντων βασανιστηρίων.

Δεν ήταν εφικτό να εντοπιστούν δράσεις της πολιτείας που να απευθύνονται ειδικά στη συμπερίληψη της συγκεκριμένης ευάλωτης ομάδας σε προγράμματα εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικής αρωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Γίνεται αντιληπτό ότι οι ανάγκες των αιτούντων άσυλο και δικαιούχων, πρέπει να αξιολογούνται κατά περίπτωση προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική τους ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής, και να αποτραπεί η δημιουργία συνθηκών κοινωνικού αποκλεισμού. Η διαδικασία ένταξης είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και απαιτεί όχι μόνο την ανάπτυξη και εφαρμογή ειδικών πολιτικών από τα κράτη-μέλη αλλά και την έμπρακτη συμμετοχή των πολιτών τρίτων χωρών που έχουν εισέλθει στον ευρωπαϊκό χώρο. Απώτερο στόχο των κοινωνιών υποδοχής πρέπει να αποτελεί η συμπερίληψη λειτουργικών ατόμων. Με αυτόν τον τρόπο θα διατηρηθεί η συνοχή και η ευημερία στο γενικότερο σύνολο του πληθυσμού.

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω πληροφορίες συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ειδική μέριμνα για το σύνολο των πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών που έχουν υποστεί στη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής βασανιστήρια και άλλες σοβαρές μορφές ψυχολογικής, σωματικής ή σεξουαλικής βίας, ώστε να είναι δυνατή η αποτελεσματική ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής. Ένα σύνολο ετερόκλητων παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων πολιτικών επιλογών και παραλείψεων, έχει ως άμεσο επακόλουθο την στέρηση ειδικών συνθηκών υποδοχής για τα ευάλωτα άτομα και ειδικά τα θύματα βασανιστηρίων.

Στους παράγοντες αυτούς συγκαταλέγονται οι ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές εγκλωβισμού των νεοαφιχθέντων μεταναστών στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ, ο κανονισμός Δουβλίνου που θέτει κριτήρια και μηχανισμούς για τον

προσδιορισμό της χώρας της ΕΕ που είναι υπεύθυνη για την εξέταση της αίτησης ασύλου, η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016, το κλείσιμο των εσωτερικών συνόρων σε συνδυασμό με τις παρατεταμένες διαδικασίες ασύλου, ο μηχανισμός των hotspots και η εφαρμογή της διαδικασίας των συνόρων στα νησιά του Αιγαίου, η εφαρμογή της ταχύρρυθμης διαδικασίας, η διοικητική κράτηση σε αναξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, και η επιδημία του COVID-19. (ENNHRI 2021, Γεωργιάδη & Πανταζή 2020).

Επιπλέον, η εννοιολογική διάσταση της ευαλωτότητας μεταξύ του ΚΕΣΑ και της νομολογίας της ΕΣΔΑ, καθώς και η απουσία μιας ολοκληρωμένης προστατευτικής προσέγγισης, συμβάλλουν στην έλλειψη μιας κοινής βάσης για τα κράτη μέλη στον προσδιορισμό της ευαλωτότητας (ECRE, 2020).

Ενώ η ευρωπαϊκή οδηγία και η εθνική νομοθεσία προβλέπει τη διασφάλιση ειδικών εγγυήσεων στους αιτούντες σε αρχικό στάδιο, σε πολλές περιπτώσεις και σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρατέθηκαν ανωτέρω, αξιολόγηση και εξέταση της ευαλωτότητας πραγματοποιούνταν σε δεύτερο χρόνο, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης επί του παραδεκτού ή επί της ουσίας της αίτησης. Σε αυτή την περίπτωση η παραπομπή του αιτούντος σε περαιτέρω ιατρικό έλεγχο επαφίεται στην πρωτοβουλία του χειριστή, υπεύθυνου για την διεξαγωγή της συνέντευξης. Λαμβάνοντας υπόψη και των συμπτωμάτων που παρουσιάζουν όσα θύματα υποφέρουν από μετατραυματικό στρες τα οποία αναλύθηκαν σε προηγούμενη ενότητα, γίνεται αντιληπτή η αδυναμία τους να παραθέσουν με λεπτομέρειες και ακρίβεια τα γεγονότα που οδήγησαν στη δίωξή τους από τη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής θέτοντας σε κίνδυνο την αξιοπιστία των ισχυρισμών τους κατά την εξέταση του αιτήματός τους.

Ειδικότερα, και αναφορικά με την ταυτοποίηση των θυμάτων, επισημαίνεται η έλλειψη επίσημου νομικού ή πολιτικού πλαισίου που να ορίζει συγκεκριμένες διαδικασίες στον εντοπισμό των θυμάτων βασανιστηρίων. Ενώ ο 4939/2022 προβλέπει την ανάγκη πιστοποίησης από ειδικό γιατρό, αυτή η διάταξη δε συνάδει με τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου Κωνσταντινούπολης, οι οποίες ορίζουν ότι ο έλεγχος πρέπει να διεξάγεται από ειδικά καταρτισμένη διεπιστημονική ομάδα που θα αποτελείται από γιατρούς ψυχολόγους και δικηγόρους, ικανή να πιστοποιήσει και να αξιολογήσει τις ειδικές τους ανάγκες αφού όπως αναφέρθηκε οι δημόσιοι φορείς που από τη νομοθεσία ορίζονται υπεύθυνοι για την ταυτοποίηση των θυμάτων, στερούνται εκπαίδευσης και εμπειρίας.

Σε αυτό το σημείο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην προσφορά των ΜΚΟ και υπογραμμίζεται το οξύμωρο, πολλάκις να μην γίνονται δεκτά ή να μην αποδίδεται η δέουσα προσοχή σε πιστοποιητικά ιδιωτών επιστημόνων, αφού η ελληνική νομοθεσία ορίζει ότι η πιστοποίηση πρέπει να γίνεται από δημόσιες δομές. Συνεπώς, ανεξαρτήτως της έκβασης που θα έχει η εξέταση της αίτησής τους για διεθνή προστασία, και ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος διαμονής, αν τα άτομα αυτά δεν εντοπιστούν είναι πιθανό να συνεχίσουν να διαβιούν στη κοινωνία υποδοχής χωρίς να λαμβάνουν ειδική φροντίδα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τους ίδιους και την τοπική κοινωνία. Οι δημόσιες δομές της χώρας δεν κατέχουν την εξειδίκευση που απαιτείται σε ανάλογες περιπτώσεις για επιτυχή υποστήριξη της διαδικασίας αποκατάστασης. Επιπλέον, η πρόσβαση των θυμάτων στην περίθαλψη και στην αποκατάσταση, ενώ κατοχυρώνεται νομικά από το εθνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο, πολλαπλοί παράγοντες όπως το νομικό τους καθεστώς, τα γλωσσικά και πολιτισμικά εμπόδια, και η δομή του ίδιου του συστήματος υγείας, παρακωλύουν την πρόσβασή τους στην υγειονομική περίθαλψη (Lebano et al. 2020).

Αναφορικά με την κοινωνική τους ένταξη, ιδιαίτερη ανησυχία προκαλεί η διαπίστωση ότι, ενώ το ενωσιακό και εθνικό θεσμικό πλαίσιο αναγνωρίζει την συνθήκη ευαλωτότητας και διασφαλίζει προτεραιότητα στις διαδικασίες ασύλου κι πρόσβαση σε υγειονομικές υπηρεσίες - μολονότι αποδείχθηκε ότι αυτό στην πράξη δεν είναι εφικτό - δεν παρατηρούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πρωτοβουλίες για τη σύνταξη ενός σχεδίου νόμου που θα ορίζει για όλα τα κράτη μέλη ένα ενιαίο πλαίσιο για την υλοποίηση δράσεων με στόχο την ένταξη συγκεκριμένων ευάλωτων ομάδων όπως τους επιζώντες βασανιστηρίων. Σε εθνικό επίπεδο δεν υπάρχει χάραξη συγκεκριμένων χρονοδιαγραμμάτων και δράσεων προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη αυτής της ομάδας ανθρώπων στην αγορά εργασίας, στην εκπαίδευση, στις κοινωνικές υπηρεσίες αλλά και στην εξασφάλιση στέγης και στην κατάρτιση εργασίας. Επιπλέον, μολονότι προβλέπεται η φιλοξενία ευάλωτων ατόμων μέσω προγραμμάτων του ΕΚΚΑ, οι διαθέσιμες θέσεις δεν επαρκούν ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες για στέγη. Συνεπώς παρατηρείται μια ιδιαίτερα «παθητική προσέγγιση στην ένταξη τους» (NIEM National Report 2022).

Τελευταίο παράδειγμα αυτής της «παθητικής προσέγγισης» αποτελεί το Νέο Σχέδιο Εθνικής Στρατηγικής για την ένταξη πολιτών τρίτων χωρών που εκπονήθηκε τον Ιανουάριο του 2022. Λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις και προτάσεις που παρατέθηκαν στη δημόσια διαβούλευση τον Ιανουάριο του 2022 και οι οποίες

βρίσκονται αναρτημένες σε σχετική ιστοσελίδα του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου από οργανισμούς με ενεργό δράση στο προσφυγικό, γίνεται αντιληπτό, ότι ακόμη και στην παρούσα φάση, η πολιτεία δεν αποσκοπεί στην ολιστική και μακροπρόθεσμη ένταξη των προσφύγων.

Αναφορικά με την ένταξη των επιζώντων βασανιστηρίων το σχέδιο εθνικής στρατηγικής, λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που παρατέθηκαν στη δημόσια διαβούλευση του Ιανουαρίου 2022, συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν γίνεται αναφορά σε δράσεις που να στοχεύουν στη θεραπεία των «κακών κειμένων» που εντοπίστηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Ειδικότερα, στο Νέο Σχέδιο Εθνικής Στρατηγικής και στην αντίστοιχη νομοθεσία δεν γίνεται ταύτιση των ομάδων που περιλαμβάνονται στις ευάλωτες. Επιπλέον, το Νέο Σχέδιο Εθνικής Στρατηγικής αναγνωρίζει το μετατραυματικό στρες - PTSD ως συχνή ψυχική διαταραχή του πληθυσμού με προσφυγικό προφίλ, κάτι που έρχεται σε αντιδιαστολή με την ισχύουσα νομοθεσία, όπου η συγκεκριμένη διαταραχή δεν συγκαταλέγεται στους λόγους ευαλωτότητας.

Επιπροσθέτως, το Νέο Σχέδιο Εθνικής Στρατηγικής δεν περιλαμβάνει τον καθορισμό συγκεκριμένων διαδικασιών για τον εντοπισμό και ταυτοποίηση των επιζώντων βασανιστηρίων. Δεν προβλέπει αυστηρούς στόχους για τον προγραμματισμό ειδικών δράσεων που να παρέχουν ειδική κατάρτιση στα άτομα που εμπλέκονται στον εντοπισμό και αναγνώριση των επιζώντων. Από την άλλη, οι δημόσιες δομές παραμένουν ως υπεύθυνες για την ταυτοποίηση ενώ στερούνται εμπειρίας. Επιπλέον, δεν επιχειρείται κάποια συνεργασία με φορείς που κατέχουν την απαραίτητη τεχνογνωσία βάσει του Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης.

Τέλος, σοβαρό προβληματισμό εγείρει η έλλειψη μέριμνας για την εκπλήρωση βασικών αναγκών, όπως η πρόσβαση σε επαρκή τροφή ή η διασφάλιση διαμονής σε εξειδικευμένες δομές στις οποίες θα πληρούνται οι βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχή αποκατάσταση των θυμάτων.

Ωστόσο, παραμένει γεγονός ότι για να υπάρξει αποτελεσματική κάλυψη των αναγκών των επιζώντων βασανιστηρίων επιβάλλεται αποκατάσταση σε πολυδιάστατο επίπεδο που θα περιλαμβάνει αξιολόγηση και θεραπεία της ψυχικής και σωματικής υγείας, πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας, εκπαιδευτική υποστήριξη και κάλυψη επαγγελματικών αναγκών (BaFf, 2020).

Εν κατακλείδι, λαμβάνοντας υπόψη ότι ενώ οι επιζώντες βασανιστηρίων έχουν να αντιμετωπίσουν περισσότερες δυσκολίες στην “προσαρμογή” τους στις

κοινωνίες υποδοχής, όταν τους δοθεί η ευκαιρία να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, επιτυγχάνουν ιδιαίτερα καλές προσαρμοστικές επιδόσεις (Stasielowicz, 2022), ότι έχουν υπάρξει προγράμματα που κατάφεραν να εντάξουν τα θύματα βασανιστηρίων στην κοινωνία με επιτυχία, και ότι εντάσσοντας λειτουργικούς ανθρώπους διατηρείται η συνοχή της κοινωνίας, κύριο μέλημα της πολιτείας και των ευρωπαϊκών θεσμών θα έπρεπε να αποτελεί η χάραξη στρατηγικών και πολιτικών για την επιτυχή ένταξη της συγκεκριμένης ομάδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ActionAid Hellas, et al (2021, Απριλίου 22) Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, Ερμηνεία συναφών διατάξεων στη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων, https://facesofmigration.actionaid.gr/media/1449/ceas_caselawbriefing_gr.pdf (τ.π. 15.12.2021)

Aila Spathopoulou, Anna Carastathis & Myrto Tsilimpounidi (2020): ‘Vulnerable Refugees’ and ‘Voluntary Deportations’: Performing the Hotspot, Embodying Its Violence, *Geopolitics*, DOI: 10.1080/14650045.2020.1772237

Ανάγνου Μ. (2020) Ακυβέρνητες ροές, Πολιτικές διαχείρισης προσφυγικής/μεταναστευτικής κρίσης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση,

Απέργης Σ., (2019, Νοέμβριος 17) Μία κριτική αποτίμηση της συμφωνίας Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας για το προσφυγικό, The Press Project, <https://thepressproject.gr/mia-kritiki-apotimisi-tis-symfonias-evropekis-enosis-tourkias-gia-to-prosfygiko> (τ.π. 15.10.2021)

Απίστουλας Δ. & Νίκου Δ. (2021) Η έννοια της ευαλωτότητας και η τυποποίηση των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. *Κοινωνική Πολιτική*, 15, 68–91. <https://doi.org/10.12681/sp.29092>

Arendt H., Agamben G. & Traverso E. (2015) *Εμείς οι πρόσφυγες*, (Δεσποινιάδης Κ., Γαβριηλίδης Α., Κούρκουλος Ν.), Αθήνα: [Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου](#)

Bagavos, C., Kourachanis, N., Lagoudakou, K., Xatziagiannakou, K. (2021). Between Reception, Legal Stay and Integration in a Changing Migration Landscape in Greece. In: Federico, V., Baglioni, S. (eds) *Migrants, Refugees and Asylum Seekers’ Integration in European Labour Markets*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-67284-3_9

Βαρουξή, Χρ. και Σαρρής, Ν. (2012) *Μετανάστευση και ένταξη: Προκλήσεις και διακρίσεις*. Στο Α. Αφουξενίδης, Ν. Σαρρής και Ο. Τσακηρίδη (επιμ.), *Ένταξη*

των μεταναστών: αντιλήψεις, πολιτικές, πρακτικές (σελ.17-36). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Bradby H., Lebano A., Hamed S., Gil-Salmerón A., Durá-Ferrandis E., Garcés-Ferrer J., Sherlaw W., Christova I., Karnaki P., Zota D., Riza E. (2020) Policy Makers', NGO, and Healthcare Workers' Accounts of Migrants' and Refugees' Healthcare Access Across Europe—Human Rights and Citizenship Based Claims, *Frontiers in Sociology*, Volume 5 <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2020.00016>, DOI=10.3389/fsoc.2020.00016

Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής Υπουργείο Εσωτερικών, *Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολ(τιτών τρίτων χωρών*, 23.04.2013 https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/ethniki_stratigiki.pdf (τ.π, 16.01.2022)

Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2017, Φεβρουαρίου 28), Ανακοινωθέν Τύπου αριθ. 19/17, <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-02/cp170019el.pdf>

Γεωργιάδης, Δ. και Πανταζής Β. (2020) *Αναγκαστική Μετανάστευση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Διάδραση

Council of Europe- 2022 European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (ETS No. 126), 01/02/1989 (7 Ratifications.) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=126>

Διεθνής Αμνηστία (2017), Συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας: Ένα Ντροπιαστικό Μελανό Σημείο Στη Συλλογική Συνείδηση Της Ευρώπης, <https://www.amnesty.gr/news/press/article/20698/symfonia-ee-toyrkias-ena-tropiastiko-melano-simeio-sti-syllogiki-syneidisi> (τ.π. 16.10.2021)

Διεθνής Επιτροπή Νομικών, Μετανάστευση και Διεθνές Δίκαιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Επαγγελματικό εγχειρίδιο, Ανανεωμένη Έκδοση, 2014 https://www.gcr.gr/index.php/el/component/k2/item/download/147_7e149f668db_a09dae367473709113b93 (τ.π. 09.08.2022)

ΔΟΜ (2009), Διεθνής Μεταναστευτική Νομοθεσία Γλωσσάριο για την Μετανάστευση, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_20.pdf (τ.π. 22.1.2022) De Keyser, V., Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2014) ΕΚΘΕΣΗ σχετικά με την εξάλειψη των βασανιστηρίων στον κόσμο, ανακτήθηκε από https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2014-0100_EL.pdf

ECRE – European Council on Refugees and Exiles: Asylum in Greece: A situation beyond judicial control? ECRE's assessment of opportunities for and obstacles to the use of legal challenges to support compliance with EU asylum law in Greece, 2021 <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2021/06/ECRE-Legal-Note-9-on-Asylum-in-Greece-A-Situation-Beyond-Judicial-Control-June-2021.pdf> (accessed on 27 December 2022)

Edwards A. (2016, 11 July), ‘Πρόσφυγας’ ή ‘μετανάστης’ – Ποιος όρος είναι ο σωστός; UNHCR, ανάκτηση από https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html (τ.π. 20.11.2021)

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΕΕΔΑ (2020), Έκθεση Αναφοράς ΕΕΔΑ: Προσφυγικό – Μεταναστευτικό, Μέρος Β', ανάκτηση από https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/Ekthesi_Anaforas_Prosfugiko_el_compressed.pdf (τ.π. 20.08.2022)

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΕΕΔΑ (2020), Έκθεση της ΕΕΔΑ για την προστασία αιτούντων/αιτουσών άσυλο θυμάτων βασανιστηρίων και άλλων μορφών άκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισής ή τιμωρίας, ανάκτηση από https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/vasanisthria/EEDA_Ekthesi_Vasanisthria.pdf (τ.π. 16.11.2021)

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΕΕΔΑ (2016) Έκθεση της ΕΕΔΑ για τη συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας της 18ης Μαρτίου 2016 για το προσφυγικό/μεταναστευτικό ζήτημα υπό το πρίσμα του Ν. 4375/2016 http://www.nchr.gr/images/pdf/EKTHESI_PROSFYGIKO.pdf (τ.π. 16.11.2021)

ΕΛΙΑΜΕΠ (08.09.2021) Δημόσια διαδικτυακή συζήτηση: «20 χρόνια από την 11η Σεπτεμβρίου: Τι σημαίνει η αποχώρηση από το Αφγανιστάν;»

<https://www.eliamep.gr/en/event/%ce%b4%ce%b7%ce%bc%cf%8c%cf%83%ce%b9%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%ce%b4%ce%b9%ce%ba%cf%84%cf%85%ce%b1%ce%ba%ce%ae-%cf%83%cf%85%ce%b6%ce%ae%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-20-%cf%87%cf%81%cf%8c%ce%bd%ce%b9/> (τ.π. 22.11.2021)

Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Θύματα Βίας (Βασανισμού, σεξουαλικής βίας με βάση το φύλο, Εμπορίας κ.α., ανάκτηση από <https://www.gcr.gr/el/ta-programmata-mas/itemlist/category/60-thymata-vias-vasanismoy-seksoualikhis-vias-me-vasi-to-fylo-emporias-k-a>, (τ.π. 11.07.2021)

EUR-Lex & Legal Information Unit (4.5.2010) το πρόγραμμα της Στοκχόλμης — μια Ανοικτή και Ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504(01)) (τ.π. 22.11.2021)

EUR-Lex & Legal Information Unit (13.11.2009) Το πρόγραμμα της Χάγης: 10 προτεραιότητες για την προσεχή πενταετία <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/the-hague-programme-10-priorities-for-the-next-five-years.html> (τ.π. 22.11.2021)

European Commission (2020), Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027 https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/pdf/action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf (τ.π. 22.11.2021)

European Council on Refugees and Exiles-ECRE (2020 Oct.) Το Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο: για να κάνουμε μια νέα αρχή και να αποφύγουμε τα λάθη του παρελθόντος, πρέπει να διευθετήσουμε τα επικίνδυνα και να επεκτείνουμε τα θετικά σημεία <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CC%81-%CE%94%CE%B7%CC%81%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%A>

[3%CF%85%CC%81%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%BF %CE%9F%CE%BA%CF%84.-2020-EL-FINAL.pdf](#) (τ.π. 22.02.2022)

European Council on Refugees and Exiles-ECRE (2021 Jan.) Moving on with the EU Asylum Agency, <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2021/01/ECRE-Policy-Note-Moving-on-with-the-EU-Asylum-Agency-January-2021.pdf> (τ.π. 22.02.2022)

European Network of National Human Rights Institutions – ENNHRI (2021 May), National Report on the situation of human rights of migrants at the borders, ανάκτηση από <http://ennhri.org/wp-content/uploads/2021/07/Greek-National-Report.pdf> (τ.π. 20.08.2022)

European Union Agency for Asylum, (2022, Jan 19) New EU Agency for Asylum starts work with reinforced mandate, <https://euaa.europa.eu/news-events/new-eu-agency-asylum-starts-work-reinforced-mandate> (τ.π. 22.02.2022)

European Union Agency for Fundamental Rights - FRA (2017, Febr.) Current migration situation in the EU: Torture, trauma and its possible impact on drug use https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-february-2017-monthly-migration-report-focus-torture-trauma_en.pdf (τ.π. 10.08.2022)

European Union Agency for Fundamental Rights - FRA(2016) Thematic focus: Migrants with disabilities <https://fra.europa.eu/el/content/thematic-focus-migrants-disabilities> (τ.π. 20.08.2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), Ανακοίνωση Της Επιτροπής Προς Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2027 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0758&from=EN> (τ.π. 20.01.2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), Ένταξη για όλους: η Επιτροπή παρουσιάζει σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021–2027 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_2178(τ.π. 20.01.2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (χ.ε.) Ιθαγένεια της ΕΕ
https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship_el (τ.π 23 August 2022).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (χ.ε.) Νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_el (τ.π. 26.02.2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019), INTEGRA – Comprehensive support for victims of torture at risk of social exclusion, EUROPEAN WEB SITE ON INTEGRATION, Migrant Integration Information and good practices, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/intpract/integra-comprehensive-support-for-victims-of-torture-at-risk-of-social-exclusion>(τ.π. 22.11.2021)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014, 11 Μαρτίου) Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη: από τη θεωρία στην πράξη <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0154&from=EL> (τ.π. 22.11.2021)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2016, 4 Μαΐου), Πρόταση σχετικά με τον Οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Άσυλο και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 439/2010 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016PC0271&from=EN> (19.12.2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022, 6 May),“Στατιστικές Για Τη Μετανάστευση Στην Ευρώπη.”, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_el (τ.π. 22.08.2022)

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2017) Η ενσωμάτωση των προσφύγων <https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/society/20170629STO78628/i-ensomatosi-ton-prosfugon> (τ.π. 22.11.2021)

GCR/Oxfam Briefing, Diminished, Derogated, Denied: How the right to asylum in Greece is undermined by the lack of EU responsibility sharing, July 2020, <https://bit.ly/2POwL7l> (τ.π. 20/12/2022)

Ghazi Th. (2021), The New Pact on Migration and Asylum: Supporting or Constraining Rights of Vulnerable Groups?, European Papers, Vol. 6, 2021, No 1, pp. 167-175, <https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/new-pact-migration-asylum-supporting-or-constraining-rights-vulnerable-groups>.

Grant, M.J. and Booth, A. (2009), A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. Health Information & Libraries Journal, 26: 91-108. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>

Greek National Commission for Human Rights - GNCHR (2022) Submission to the United Nations Committee against Torture on the List of Issues Prior to Reporting for the Eighth periodic examination of Greece under the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, ανάκτηση από https://www.nchr.gr/images/English_Site/VASANISTHRIA/GNCHR_Submission_CAT_PLoI.pdf (τ.π. 20.08.2022)

Gunst M., Jarman K., Yarwood V., Rokadiya S., Capsaskis L., Orcutt M., Abbara A., 2019, Healthcare access for refugees in Greece: Challenges and opportunities, Health Policy, Volume 123, Issue 9, Pages 818-824, ISSN 0168-8510, <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2019.06.003>.

Human Rights Watch (2015, 21 May), EU: Don't Endanger Lives at Sea or Deny Protection, Anti-smuggling Operation Bound by Human Rights Law, <https://www.hrw.org/news/2015/05/21/eu-dont-endanger-lives-sea-or-deny-protection> (τ.π. 12.10.2021)

ICAP People Solutions (2019), Αποτελεσματα έρευνας, Brain Drain, Γαλήνη Ηλιοπούλου, Senior Manager, Human Capital Consulting, https://dir.icap.gr/mailimages/promos/2019/5th_HCS/G.ILIOPOULOU_BRAIN_DRAIN_5th%20HCS_06_06_2019.pdf (τ.π. 16.01.2022)

Immigration, Η πιστοποίηση θυμάτων βασανιστηρίων αποκλειστικό «προνόμιο» του κράτους; ανακτήθηκε από http://www.immigration.gr/2018/05/blog-post_72.html (τ.π. 10.07.2021)

International Rehabilitation Council for Torture Victims - IRCT (2017) Ensuring Torture Victims' Rights In The Global Compact Thematic Briefing <https://www.unhcr.org/5a0ac2a47.pdf> (τ.π. 11/07/2022)

International Rehabilitation Council for Torture Victims – IRCT (2013) Recognising victims of torture in national asylum procedures A comparative overview of early identification of victims and their access to medico-legal reports in asylum-receiving countries https://irct.org/assets/uploads/pdf_20161120143448.pdf (τ.π. 21/08/2022)

International Rescue Committee—IRC. Unprotected, Unsupported, Uncertain: Recommendations to Improve the Mental Health of Asylum Seekers on Lesbos. 2018. Available online: www.rescue.org/sites/default/files/document/3153/unprotectedunsupporteduncertain.pdf (τ.π. 21/08/2022)

Istanbul Protocol (IP), <http://www.istanbulprotocol.info/index.php/gr> (τ.π. 10.07.2021)

Καψάλης Α. (2018) Πολιτικές για τη Μετανάστευση: Ένα θεωρητικό πλαίσιο μελέτης, στο Κοινωνική Πολιτική, Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, Σκαμνάκης, Αγγελάκη, Επιμ, Αθήνα, Διονίκος

Keller F. (2020) Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή του κανονισμού «Δουβλίνο III» (2019/2206(INI)) Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0245_EL.pdf

Κοινωνική Πολιτική (2020, 26 Νοεμβρίου) Η Επιτροπή παρουσιάζει σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2027 <https://socialpolicy.gr/2020/11/%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%AE-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CE%B6%CE%B5%CE%B9-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82.html>(τ.π. 22.11.2021)

Κορώνης Θ. (2021), Προστασία σε Συνθήκες Ασφαλείας – Μελετώντας το Άσυλο στην Ελλάδα μετά την Ειδομένη, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας [https://gr.boell.org/sites/default/files/2021-](https://gr.boell.org/sites/default/files/2021-04/Protection%20with%20Uncertainty%20EL%20-%20Digital%20Edition.pdf)

[04/Protection%20with%20Uncertainty%20EL%20-%20Digital%20Edition.pdf](https://gr.boell.org/sites/default/files/2021-04/Protection%20with%20Uncertainty%20EL%20-%20Digital%20Edition.pdf)

Latici T. (2019), European Union Naval Force - Mediterranean Operation Sophia, Legislative Train Schedule, Towards a New Policy on Migration, European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eunavfor-med-operation-sophia> (τ.π. 12.10.2021)

Leivaditi, N., Papatzani, E., Ilias, A. and Petracou, E. 2019. "Refugee Protection Greece - Country Report", Multilevel Governance of Mass Migration in Europe and Beyond Project (#770564, Horizon2020) Report Series, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1387118/FULLTEXT01.pdf> (τ.π. 12.10.2022)

Lebano A, Hamed S, Bradby H, Gil-Salmerón A, Durá-Ferrandis E, Garcés-Ferrer J, Azzedine F, Riza E, Karnaki P, Zota D, Linos A. Migrants' and refugees' health status and healthcare in Europe: a scoping literature review. BMC Public Health. 2020 Jun 30;20(1):1039. doi: 10.1186/s12889-020-08749-8. PMID: 32605605; PMCID: PMC7329528. (τ.π. 12.10.2021)

METAδραση, Ελπίδα και Μνήμη: Ταυτοποίηση και Πιστοποίηση Θυμάτων Βασανιστηρίων ανακτήθηκε από

[https://metadrasi.org/campaigns/%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-](https://metadrasi.org/campaigns/%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-](https://metadrasi.org/campaigns/%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84](https://metadrasi.org/campaigns/%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/](https://metadrasi.org/campaigns/%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/) (τ.π. 10.07.2021)

METAδραση (2018), Θύματα βασανιστηρίων: η αθέατη πλευρά της ευαλωτότητας του προσφυγικού πληθυσμού, ανακτήθηκε

[https://metadrasi.org/%CE%B4%CF%84-](https://metadrasi.org/%CE%B4%CF%84-%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-](https://metadrasi.org/%CE%B4%CF%84-%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84](https://metadrasi.org/%CE%B4%CF%84-%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/)

[%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD](https://metadrasi.org/%CE%B4%CF%84-%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD/) (τ.π. 10.07.2021)

Mexi M. (2021) 'Labour Market Integration of Migrants, Refugees and Asylum Seekers: Lessons Learned and Best Practices'. SIRIUS, https://www.sirius-project.eu/sites/default/files/attachments/Blueprint%20D7.1_0.pdf

Μουζουράκης Μ. (χ.χ.) Βάση Δεδομένων Ασύλου (AIDA) του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE), Η έννοια της ευαλωτότητας στις ευρωπαϊκές διαδικασίες ασύλου, http://www.immigration.gr/2017/10/blog-post_3.html (τ.π. 07/04/2022)

Μπαμπινιώτης Γ. (2009). *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ

MSF (2017) Τι σημαίνει να είσαι θύμα βασανιστηρίων; <https://msf.gr/magazine/ti-simainei-na-eisai-thyma-vasanistirion-video> (τ.π. 22.11.2021)

National Institute of Mental Health (NIMH) (χ.χ), Post-Traumatic Stress Disorder, National Institutes of Health (NIH), U.S. Department of Health and Human Services. <https://www.nimh.nih.gov/health/topics/post-traumatic-stress-disorder-ptsd> (τ.π 15.05.2022)

NIEM, Εθνική Έκθεση για τον Μηχανισμό Αξιολόγησης της Ένταξης των Δικαιούχων Διεθνούς Προστασίας, Ελλάδα 2022, ανακτήθηκε από <http://www.forintegration.eu/pl/pub/evaluation-2-national-reports/dnl/130> (τ.π. 01.09.2022)

Ουγγρικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι (2017) Συνοπτικός Οδηγός για την υποστήριξη και τη φροντίδα θυμάτων βασανιστηρίων που είναι αιτούντες άσυλο, ανακτήθηκε από https://babeldc.gr/wp-content/uploads/2018/07/GR_Guide-on-Tortured-Asylum-Seekers-2017.pdf (τ.π. 10.07.2021)

Pace M. and Simsek D. (2020) The politics of integration: adjusting to new lives in host societies SIRIUS Working Paper series, https://www.academia.edu/38278050/Migrants_and_refugees_are_asked_to_integrate_But_what_does_integration_actually_mean_The_politics_of_integration_a_djusting_to_new_lives_in_host_societies?email_work_card=title (τ.π. 16.12.2021)

Παπαδόπουλος Ρ.Κ. (Επιμ.) Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης - Συνεργική προσέγγιση. Έκδοση του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ (Συνεργός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης) και του Centre for Trauma, Asylum and Refugees (University of Essex). Αθήνα, 2019

Παπαθεοδώρου, Θ. (2015), *Νομικό Καθεστώς Αλλοδαπών*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Patel, N. (2019). Conceptualising the right to rehabilitation: A clinical perspective. *International Journal of Human Rights*. DOI: 10.1080/13642987.2019.1612373. (τ.π. 10.10.2022) Patel N, Bittenbinder E, Atasayi S, Steinfurth E (2020), Rehabilitation for refugee survivors of torture in three European countries, German Association of Psychosocial Centres for Refugees and Victims of Torture – BAfF e.V., https://www.baff-zentren.org/wp-content/uploads/2021/02/BAfF_Rehabilitation-for-refugee-survivors_2020.pdf (τ.π. 10.11.2022)

Patel N, Bittenbinder E, (2018) European Network of Rehabilitation Centres for Survivors of Torture, Refugee survivors of torture in Europe. Towards positive public policy and health, German Association of Psychosocial Centres for Refugees and Victims of Torture - BAfF e.V outcomes https://www.baff-zentren.org/wp-content/uploads/2018/08/Euronet_Publication_English_online.pdf (τ.π. 16.12.2021)

Pérez-Sales, P.; Galán-Santamarina, A.; Zunzunegui, M.V.; López-Martin, S. Refugee Camps as Torturing Environments— An Analysis of the Conditions in the Moria Reception Center (Greece) Based on the Torturing Environment Scale. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2022, 19, 10233. <https://doi.org/10.3390/ijerph191610233>(τ.π. 10.11.2022)

Petracou, E., Leivaditi N., Maris G., Margariti M., Tsitsaraki P., Ilias A. (2018) Greece - Country Report: Legal And Policy Framework Of Migration Governance, University of the Aegean <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1248305/FULLTEXT01.pdf> (τ.π. 10.11.2021)

Phillimore J. (2021), Refugee-Integration-Opportunity Structures: Shifting the Focus From Refugees to Context, *Journal of Refugee Studies*, Volume 34, Issue 2, June 2021, Pages 1946–1966, <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa012> (τ.π. 07.11.2022)

Pisarevskaya, A., Kraler, A. & Webb, A. (2022). Integration of newly arrived migrants in Europe. SPRING Handbook for practitioners. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7324880> (τ.π. 07.11.2022)

Προμηθέας: Πρόγραμμα Αποκατάστασης Επιζώντων Βασανιστηρίων ανακτήθηκε από <https://www.projectprometheus.gr/el/our-project/> (τ.π. 10.07.2021)

Psyrraki, M.-A., Venables, E., Eleftherakos, C., Severy, N., Barry, D., Gionakis, N., Episkopou, M., Komita, A., & De Maio, G. (2021). Looking for stability: Experiences of rehabilitation for Congolese survivors of torture in Athens and the role of the Congolese community in their support. *Torture Journal*, 30(3), 101–112. <https://doi.org/10.7146/torture.v30i3.120895> (τ.π. 25.11.2022)

REDRESS, Istanbul Protocol Handbook, June 2015, available at: <https://www.refworld.org/docid/55eea5a84.html> (τ.π.15.11.2022)

R.S.A., (2021, Φεβρ) Κατάφορες παραβιάσεις των ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων για τους εγκλωβισμένους στα νησιά αιτούντες διεθνούς προστασίας https://rsaegean.org/el/rsa_msf_proasyl_specialproceduralguarantees/ (τ.π. 18.08.2022]

Sadiq Shek Elmi v. Australia, CAT/C/22/D/120/1998, UN Committee Against Torture (CAT), 25 May 1999, available at: <https://www.refworld.org/cases,CAT,3f588eda0.html> (τ.π. 10.05.2022)

Σαρρής Ν. (2008), Θεσμικό Πλαίσιο της Μετανάστευσης σε Εθνικό και Ευρωπαϊκό Επίπεδο, https://www.ekke.gr/publication_files/thesmiko-plaisio-tis-metanasteusis-se-ethniko-kai-europaiko-epipedo (τ.π. 10.05.2022)

Σαρρής Ν. (2014), «Το θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο», με έμφαση στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στο *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός χάρτης πολιτικών*

κοινωνικής ένταξης, Τσίγκανου, Ι. & Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (Επιμ.), Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών <https://www.ekke.gr/services/publication/to-thesmiko-plaisio-tis-metanasteusis-se-iperethniko-ethniko-kai-topiko-epipedo-me-emfasi-sto-zitima-tis-kinonikis-entaxis-ton-metanaston> (τ.π. 12.06.2022)

Schmid-Drüner, M (2021, September), Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Πολιτική ασύλου

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/151/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%85> (τ.π. 22.10.2021)

Schmid-Drüner, M (2021, September), Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Μεταναστευτική πολιτική,

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/152/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7> (τ.π. 22.10.2021)

Seuring, Stefan & Gold, Stefan. (2012). *Conducting content-analysis based literature reviews in supply chain management. Supply Chain Management.* 17. 544-555. 10.1108/13598541211258609.

Shire Warsan, “Home” <https://www.facinghistory.org/standing-up-hatred-intolerance/warsan-shire-home>

Singh, Sapam & Eghdami, Mohammad & Singh, Sarbjeet. (2014). The Concept of Social Vulnerability: A Review from Disasters Perspectives. https://www.researchgate.net/publication/345360747_The_Concept_of_Social_Vulnerability_A_Review_from_Disasters_Perspectives (τ.π. 10.11.2022)

Six Refugee Poems - a unique insight into the life of refugees and asylum seekers <https://www.freedomfromtorture.org/real-voices/six-refugee-poems-a-unique-insight-into-the-life-of-refugees-and-asylum-seekers> (τ.π 15.12.2022)

Snyder H. (2019), *Literature review as a research methodology: An overview and guidelines, Journal of Business Research*, Volume 104, , Pages 333-339, ISSN 0148-2963, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>.

Σπυροπούλου Γ. (2019, 24 Ιουνίου), Οι νομικές και φιλολογικές έννοιες της ιθαγένειας και της υπηκοότητας, <https://www.syntagmawatch.gr/ask-a-question/poies-oi-nimikes-kai-filologikes-ennoies-tis-ithagenias-kai-tis-ypikootitas> (τ.π. 30.01.2022)

Σταγάκης Γ. (2016) Το εγχείρημα ανεύρεσης μεθοδολογίας για συγγραφή εργασίας αφηγηματικής βιβλιογραφικής ανασκόπησης: μια μη-συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση με πρακτικές συμβουλές, <https://www.academia.edu/30790699> (τ.π. 27.04.2022)

Stamouli N. (2020, 21 January), Greece's reverse brain drain, Politico, <https://www.politico.eu/article/greece-reverse-brain-drain-skills-young-people-financial-crisis> (τ.π. 22.12.2021)

Stasielowicz, L. (2022), "Adaptive performance in refugees after trauma: how relevant are post-traumatic stress and post-traumatic growth?", International Journal of Workplace Health Management, Vol. 15 No. 6, pp. 711-727. <https://doi.org/10.1108/IJWHM-12-2021-0230> (τ.π. 10.10.2022)

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019) Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την πολιτική της ΕΕ έναντι τρίτων χωρών όσον αφορά τα βασανιστήρια και άλλες μορφές σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας – Αναθεώρηση των κατευθυντήριων γραμμών <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12107-2019-INIT/el/pdf> (τ.π. 15.05.2022)

Suhaiban H.A., Lana Grasser L.R, Javanbakht A.(2019), Mental Health of Refugees and Torture Survivors: A Critical Review of Prevalence, Predictors, and Integrated Care, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6651013/> (τ.π. 15.05.2022)

Τζάνη, Μ. & Κεχαγιάς, Χ. (2005). Μεθοδολογία Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών. Αθήνα: Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών DOI: 10.13140/RG.2.2.30333.41441 (τ.π. 15.05.2022)

The Asylum Information Database (AIDA) by European Council on Refugees and Exiles (ECRE), GERMANY Country Report (last updated 21/04/22) <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/> (τ.π. 05.08.2022)

The Asylum Information Database (AIDA) by European Council on Refugees and Exiles (ECRE), GREECE Country Report (last updated 30.05.2022) <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/> (τ.π. 05.08.2022)

The Economist Newspaper (2017, 09 July) *What is the difference between nationality and citizenship?* The Economist. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2017/07/09/what-is-the-difference-between-nationality-and-citizenship> (τ.π. 23.08.2022)

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2022), Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη, <http://www.opengov.gr/immigration/wp-content/uploads/downloads/2022/01/%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%88%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%B7.pdf> (τ.π. 25.08.2022)

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2022), Δικτυακός Τόπος Διαβουλεύσεων, <http://www.opengov.gr/immigration/?p=1599#nogo> (τ.π. 01.09.2022)

UN Committee Against Torture (CAT), General Comment No. 2: Implementation of Article 2 by States Parties, 24 January 2008, CAT/C/GC/2, available, at: <https://www.refworld.org/docid/47ac78ce2.html> (τ.π. 20.5.2022)

UNHCR, χ.ε. UNHCR and the EU <https://www.unhcr.org/uk/41b6cbb64.pdf> (τ.π. 20.5.2022)

University of Toronto (χ.χ.) The Literature Review: A Few Tips On Conducting It, at: <https://advice.writing.utoronto.ca/types-of-writing/literature-review> (τ.π. 20.10.2022)

University of Wisconsin – Madison (χ.χ.) Learn how to write a review of literature, at: <https://writing.wisc.edu/handbook/assignments/reviewofliterature> (τ.π. 20.10.2022)

Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review. *MIS Quarterly*, 26(2), xiii–xxiii. <http://www.jstor.org/stable/4132319> (15.10.2022)

Witcher Ashley, Greece's Discriminatory Migrant Regime: Volunteers, Informal Street-Level Bureaucrats, and Moral Rationalities, *Journal of Refugee Studies*, Τόμος 34, Τεύχος 2, Ιούνιος 2021, Σελίδες 1540–1559, <https://doi.org/rsj./feaa083>

Νομοθεσίες, Κανονισμοί, Οδηγίες και Συμβάσεις

Άρθρο 218 - Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (χ.χ.) Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, https://www.echr.coe.int/documents/convention_ell.pdf

<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bf4d63a2> (τ.π. 16.05.2021)

International Committee of the Red Cross (ICRC), The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm> [accessed 15 May 2022]

International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Geneva Convention), 12 August 1949, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3694.htm> [accessed 15 May 2022]

International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (Second Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 85, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b37927.html> [accessed 15 May 2022]

International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention), 12 August 1949, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c8.html>[accessed 15 May 2022]

International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 287, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36d2.html> [accessed 15 May 2022]

Ηνωμένα Έθνη - Ανθρώπινα Δικαιώματα
<https://unric.org/el/%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%B9%CE%BD%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-2/>

Ηνωμένα Έθνη (1966) Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα
<https://unric.org/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AD%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%BF-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BA%CE%BF%CE%B9-2/>

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1236/2005 του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 2005 για το εμπόριο ορισμένων αντικειμένων δυναμένων να χρησιμοποιηθούν για τη θανατική ποινή, για βασανιστήρια ή άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία (30.7.2005)

Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 (κανονισμός Δουβλίνο III) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:23010503_1

Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου
<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=506ab5e82>

Νόμος 4310/1929, (ΦΕΚ Α'287/16.08.1929) «Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων».

Νόμος 1500/1984,(ΦΕΚ 191/Α/28-11-1984) <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anthropina-dikaionomata/n-1500-1984.html>

Νόμος 2646/1998 (ΦΕΚ τ. Α' 236) «Ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας και άλλες διατάξεις».

Νόμος 4430 (ΦΕΚ Α' 205/31-10-2016) «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις», <https://www.taxheaven.gr/law/4430/2016>

Νόμος 4375/2016 (ΦΕΚ τ. Α' 51) «Οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Ασύλου, Αρχής Προσφυγών, Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης σύσταση Γενικής Γραμματείας Υποδοχής, προσαρμογή της Ελληνικής Νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με τις κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιατύπωση)» (L 180/29.6.2013), διατάξεις για την εργασία δικαιούχων διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις».

Νόμος 4636/2019, άρθρα 20 παρ.3, (ΦΕΚ 169/Α/01.11.2019) «Περί Διεθνούς Προστασίας και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας»

Νόμος 4686/2020 (ΦΕΚ τ. Α' 51) «Βελτίωση της μεταναστευτικής νομοθεσίας, τροποποίηση διατάξεων των νόμων 4636/2019 (Α' 169), 4375/2016 (Α' 51), 4251/2014 (Α' 80) και άλλες διατάξεις».

Νόμος 4939/2022 (ΦΕΚ 111/Α/10-6-2022) «Κύρωση Κώδικα Νομοθεσίας για την υποδοχή, τη διεθνή προστασία πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών και την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων αλλοδαπών»

ΟΔΗΓΙΑ 2013/33/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΎ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26ης Ιουνίου 2013, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013L0033&from=EL>

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

<https://unric.org/el/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/grk.pdf>

ΟΗCHR (1987) Σύμβαση των ΗΕ κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>

Σύνταγμα της Ελλάδος (1975) - ΦΕΚ Α 111 - 09-6-1975 <https://www.e-nomothesia.gr/syntagma/suntagma-ellados-1975.html>